

MIID

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

5

5

1969.

MÁJUS

HID
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXIII. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GEZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

515	BORI IMRE FÜST MILÁN V.
528	MONOSZLOY DEZSŐ BÁNYA
552	KOPECZKY LÁSZLÓ BONGIORNO, FEJFÁJÁS
555	VARGA ZOLTÁN AZ ÚTITÁRS
570	LADISLAV MNAČKO HOGY ÍZLIK A HATALOM
581	BRASNYÓ ISTVÁN ÉRZÉKENY VÁLLALKOZÁS
585	DOBRICA ERIC VERSEK
588	JUAN GELMAN BESZÉLGETÉSEK
595	SAFFER PÁL 236,6
612	BODROGVARI FERENC LÉLEKKERESKEDELEM
626	MEZEI ÁRPÁD ANDRÉ BRETON ÉS A SZÜRREALIZMUS
630	SZEMLE Varga Zoltán és Tomán László jegyzetei
635	BURÁNY NÁNDOR KRÓNIKA

Külön mellékletünk:
BÖNDÖR PÁL KÉPVERSEI

XV.

Füst Milán legkarakterisztikusabb és egyben legjobb drámai szövege a IV. Henrik király című. Húsz esztendeig dédelgetett tervéből 1931-ben írta legpolifonikusabb alkotásainak egyikét, mely lírájával tartja a legszorosabb, epikájával pedig a legközvetlenebb kapcsolatot, s így félreérthetetlenül azt példázza, hogy Füst opusában minden egyes jelentősebb alkotás tulajdonképpen összefoglaló mű, hogy Füst művészetének és világvilágának minden jelentős vonása összegeződik bennük külön-külön is. Így van ez a IV. Henrik királyban is, amelynek „történetét” maga a szerző rögzítette drámakötete előszavában.

A maga bevallása szerint a Boldogtalanok hozta dráma-elméleti problémák sugallataiból született meg „királydrámája”, munka közben a naturalista drámával szembeni elégedetlenség táplálta, hogy újabb drámatéma feldolgozásával kísérletezzen ki egy, a maga egyéniségéhez szabott drámai formát, elvetve mind a „görögös” verses drámát (mint amilyen az Aggok a lakodalmon), mind pedig a realista-naturalista színművet (mint amilyen a Boldogtalanok), mind pedig a klasszikus Shakespeare korabeli drámai formát, amelyet a Bánk bán nyomán a századvég történelmi tragédiaírói tettek járhatatlanná. Az „egyéni találmány” útjára lépett tehát, s nem véletlen, hogy előbb huszonhat esztendeig kellett dédelgetnie és formálgatnia magában míg megalkothatta. Nyilván nem az anyag állt ellent neki, mert hiszen még az 1910-es években, vallomása szerint, főbb vonalaiban már készen volt („e tervezetek egy részét, huszonhat év múlva, vagyis 1931-ben pontosan keresztül is vittem. Így már ekkor elhatároztam, hogy Henrik sváb lányokkal fog mulatni, mikor a pápai átok eléri, s hogy e nehéz percében mindenki magára hagyja az átkozottat, mikor is egy árnyék mozdul meg a terem oszlopai közt, és ez halálra gyötört felesége, aki éppen nyomorúságában lép híven eléje... és így tovább...”). Füstnek tulajdonképpen a drámai formát kellett meghódítania, s jellemzően, az avantgarde-dráma kínálta formabomlás lehetőségét használta fel, s alapvetően a téma szabad kezelését tanulta meg, drámai kísérleteit írva a húszas évek elején. Lényegében a shakespeare-i drámai forma és drámafelfogás újrameghódítása és újjáteremtése játszódott le nála: az epikai színházról való eltávolodás és egyben a költői dráma jogának érvényesítési folyamata. Füst ugyanis a történelmi anyagot nem példázatnak, hanem kifejezésnek fogta fel immár, tehát alapjában véve második- vagy harmadrangú kérdése volt, hogy, mint drámai előszavában írta, mi a „téma” maga:

„Hogy is érdekelhetné házamat egy német király története? Vagy a magyar

történelemből kell vennem a témát, vagy a közérdekű történelemből, amilyen a bibliai zsidóké, a rómaiaké vagy a görögöké, vagy legföljebb még egyes olyan világnagyságoké, akiknek élete, pályafutása az egész emberiség közkincsévé vagy példázatává lett . . .”

Az önkifejezés sajátos „füsti” drámaformáját alkotta meg tehát a IV. Henrik királyban, s éppen ezért jogosan állíthatta, hogy „itt nem merült fel többé akadályozó kötelesség, végre-valahára úgy beszélhettem, ahogy Isten adta mondanom. S három hétig úgyszólván fel sem keltem az íróasztaltól, s már készen is volt a mű. S életem minden forró keserősége beleszakadt, benne kitombolhatták magukat összes démonaim . . .” Ehhez a kérdéshez tartozik azután az is, hogy Füst nem sokat törődik az ún. történelmi hűséggel, ami ismét csak a teljesen szabad alakításra, a téma szuverén kezelésére mutatón világít az író műhelye titkaiba. Ezt mondja ezzel kapcsolatban: „Mikor írásába belekezdtem, semmiféle történelmi könyvet nem vettem elő, már azért sem, mert tudom, hogy kezemet mindennemű kötelező adat megköti, fantáziám futását gátolja. Ugyanezért nem is csináltam soha semmiféle munkához pontos tervet, csak átabotában, nehogy a kötelező útiterv akadályozzon . . . Henrikemnél is azokra a történelmi emlékekre támaszkodtam, amelyek tizenhét éves korom óta bennem derengtek . . .” Mindenekelőtt tehát Füst élet-víziója bír érdekléssel, amely e drámája esetében Henrik király alakja körül szerveződik műalkotássá.

Füst drámája körüli vizsgálódásainkat tehát a drámában felbukkanó gondolatok egy füzérével kezdjük, hogy a dráma ívét feszülve láthassuk.

Fülöp mondja a dráma második mondatában: „Hja, oly erő ez rajtam, testvér — el nem mondhatom. A poklok ülnek rajtam . . . rég rájöttem ám — a szentléleknek ebben semmi dolga, nem ő szabta ránk, hogy itt legyünk . . . De mintha csak nyakadba ugrott volna holmi kis poronty, hogy hajrá haj . . . és *élned kell e rongy világon, az nem enged el . . .*” A következő fontos mondatot viszont már Henrik király mondja, életének egyik mélypontján: „ . . . *S ki tudja, mely erők kergetnek némely embert? Vagy föléred ésszel, mi parázson táncol némelyik, tán velük együtt kapkodod a lábadd?* . . .” Siegfried, a mainzi érsek, szavai pedig ezek: „ . . . Egy fejedelmi személy nem kölök. A hatalmas, a szörnyűséges, hozzátartozik. Azt más mértékkel mérik, mint a nebulót . . .” Majd ismét Henrik királyé a szó: „ . . . Mert látod, hogy én sem tudhatom, hogy bennem mi lakik. S ők most oly merészek, s mindezek után még fel merik fejemre tenni koronámat újra . . .” S immár fokozásként Ottó, a nordheimi, konstatálja: „Hogy mily vitéz vagy, tudjuk, mind elősmerjük, Király. De *szörnyű vagy . . .*” Mire a király: „ . . . Még köztetek se lennék szörnyű, jaj akkor nekem . . .”, s kimondja azt is, hogy „az élet szörnyűség”.

Idézhetünk Henriknek és feleségének, Berthának, beszélgetéséből is:

„Bertha: Megint csak szertelenség. Mindig az.

Henrik: Nem, nem hiszem, hisz nem ismersz eléggé, sokszor mondtad is. De minden sejtelméd kevés, még elképzelni sem tudod, ki voltam én . . .

Bertha: Oly gyermekek.

Henrik: Hohó!

Bertha: *Ki mindig átméltja azt, amit átméltani nem lehet.* Mert most, hogy átkozod magad — hisz most is azt teszed . . .”

Henrik (már egészen a füsti költészet modorában) mondja:

„ . . . Érzed-e, mily erők lappangnak itt? Mert nem vagyunk a régiek, a csönd mögött vagyunk . . .”

S alább:

„... Ismerni kell az ember életét. S az élet dermesztő bizony. Hideg, hideg — s akár a hold futása, éppoly céltalan...”

Végül, mintegy fia nyilatkozatát tetézve meg („Az élet szörnyű terv...”), Henrik király így összegez:

„Az élet zűrzavar. Kezdd bármibe, amit a véletlen sugall, s mondd rá, hogy jómagad is úgy akartad. Mint a szőlőt, becsapnak ám. Mert addig mesterkednek vele, gyötrik, amíg nagy fürtöt terem. S a végén ő is így akarta. S így te is. *Amit beléd csempész a sors, az volt dolgod itt...*”
(A kiemelések az enyémekek. B. I.)

Íme tehát annak a drámai világképnek az átlói, amelyekben Henrik király mozog, s nyilvánvalóan Füst ihletének ugyanazt az irányát látjuk, amelyet más műveiben is jeleztünk már. Feladata tehát, írói énjére hallgatva, a szituáció-teremtés volt elsősorban, hogy az életnek a látomása megnyilatkozhasseék. S mi több: itt Füstnek maradéktalanul sikerült érvényesítenie akaratát, és a drámai formát teljesen alárendelni ennek a szándéknak. Füst ugyanis e drámájában sem jellemez a szó hagyományos értelmében, hanem *megmutat*, szituációt állít elő, és a reakciókat figyeli — szemmel láthatóan Shakespeare-tanulmányainak legközvetlenebb tapasztalataiként. Választott hőse ugyanakkor kitűnő médiuma volt: középkori machiavellista, a jónak és rossznak egy jellegzetes, történelmi hírt és nevet kapott ötvözete, hiszen a szerencse az, ami élete véletlenjeiben mindig a kezére játszik. Jellem — következőképpen az író nem érdekli a jellemfestés, nem is időzik ennél a kérdésnél, és nem fogja fel dramaturgiai problémaként sem. Füstöt ugyanis nem a jellem maga, hanem viselkedése érdekli, s ebből a viselkedésből akarja megfejteni, mintegy kiértékelni, s így jutni el az élet „titkaihoz” — ismeretlenebb felére. Nyilván nem véletlenül dolgozta ki a maga oly jellegzetes szituáció-technikáját s tette művészete egyetemes elvévé, lírájában, regényeiben, drámáiban egyaránt érvényes sajátosságává. Tragikus „életérzése” tehát műfajoktól független valamivé lett, s nem pusztán a drámához kötődött, de nyilvánvalóan éppen a drámai formát revelálta elsősorban, mint-hogy a szituáció-technika is abban a formában fejtheti ki elementáris erejét a leglátványosabb módon.

Füst Milán azonban szükségképpen eltérni kényszerült a tragikai mechanizmus klasszikus konstrukciójától, minthogy nem a jellem, hanem egy bölcséleti gondolat áll figyelme előterében, s így nem a forma meghatározó erejét figyelhetjük, hanem az engedelmessé formát, amely a füsti gondolat szolgálatát vállalja. S ha egyfelől drámája azt hirdeti, hogy „ki tudja, milyen erők kergetnek némely embert...”, és nemcsak Henrik király, de regényeinek hősei is azt vallják, hogy „én nem tudom, bennem mi lakik”, másfelől a bizonyosság erejével zendül fel: „Amit beléd csempészett a sors, az volt a dolgod itt...” A kiszolgáltatottság egy univerzális, makrokozmikus felfogásának a hangja és gondolata ez. A Henrik-dráma mélyén az az alapvető szituáció hirdeti ezt (többször is felbukkanva), amely azon inszisztál, hogy Henrik *király*, méghozzá olyan, aki levonta ennek a ténynek a következményét, és így szituációvá alakította át, s élte mind emberi, mind politikai vonatkozásainak síkján. Ezért vállhatott Henrik machiavellistává is. Henrik azonban akkor válik karakterisztikusan „füsti” hőssé, amikor jellemének egyik összetevője deformálódik, egyik szenvedélye túlteng. Henrik tehát *király*, aki éppen ezért a szélsőségekben élhet, és „átlépi,

mit átlépni nem lehet". Mert *király*, hát fittyet kell hánynia a meggondolásokra, a törvényekre, a szokásokra. Ezért van azután annyira kiszolgáltatva a szerencse és a véletlen szeszélyeinek, melyek kezdetben a kezére játszanak, később azonban elveszítik, minthogy mások szenvedélyei bizonyulnak majd erősebbeknek.

A IV. Henrik király „szituációi” tehát „átlépések” színterei, s bennük a király szeszélyei, véletlenjei vonulnak fel, miközben azt a sajátos vonásukat is megmutatják, hogy a király cselekedetei tulajdonképpen nem igazi cselekvések, hanem a lélek, a sors mélyből jövő erőinek felszíni reflexei — ál-cselekedetek: valójában a hőökkel történnek dolgok, még ha úgy is látjuk, hogy cselekszenek.

Füst azonban nemcsak felfogta ennek a problémának a dialektikáját, hanem sikerült drámájában aktív elemmé is tennie a cselekvés-felfogás e kettősségét: azaz, a cselekvés látszatát és a valóságot, amely tagadása a cselekedetnek, s így végeredményben azt tapasztaljuk a dráma látványaként, hogy Henrikkel olyan dolgok történnek, amelyek abból következnek, hogy ő király. Mert éppen ez a karakterisztikuma, következésképpen hatalmas és szörnyűséges egyszerre, s mert Henrik hú gyermeke a sorsnak, az a tragédiája, hogy végigkomédiázza a királyvoltából eredő színjátékot.

Mert mit is jelentett az, hogy Henrik *király*? Megválasztották, majd kétszer is elzavarták. Aztán kezébe vette a hatalmat, és csupa szörnyűséget követett el, isten és ember ellen támadt, mire a pápa kiátkozza. A bűnbánata azonban éppen úgy komédia, mint minden cselekedete tulajdonképpen, és még akkor is komédiázik valójában, amikor fia támad ellene, és mily jellemző: fejéről egyszerűen lelopják a koronát. Végül pedig Lüttich várában fogságban él, és várja a halált.

A jellegzetesen füsti szituáció-dráma a legkülönbözőbb helyzetekben fényképezi a király viselkedését. Tíz szituációt teremtett az író, és e tíz helyzet négy felvonásra tagozódik. Az első felvonásban két szituációt találunk. Az egyikben Henrik sváb lányokkal mulatozik, a másodikban ismét királyként elhatározza, hogy ezután valóban *király* lesz (Shakespeare III. Richardjára emlékeztető gesztusként). A második felvonás három szituációja viszont így alakul: az elsőben a feleség a király ellen szövetkezik, a másodikban hercegei társaságában él, és bosszút áll kíséretén, a harmadikban tivornyázik, amikor a pápai átok híre eléri. A harmadik felvonásban a Canossát járó Henriket látjuk, a másodikban a haldokló feleséget és az apa ellen első támadásukra induló fiúkat, míg a negyedik felvonás három képe a tulajdonképpeni vég három gesztusát adja. Az ifjú Henrik tábort látjuk, majd Henrik sátrát, végül Lüttich várát — számkivetésének helyét. A 2 + 3 + 2 + 3 tagolódást mutató drámaszituáció közül csupán kettőben nem látjuk Henriket, viszont nyolc szituáció az övé, s mind-egyikben az átlépés mozzanatai kerülnek előtérbe, hirdelve, milyen kitűnő tanítványa is a sorsnak a király Henrik.

Az irodalmi kritika, s nem véletlenül, igen ellentmondásos módon interpretálta ezt a Füst-drámát. Ungvári Tamás „középkori lázadónak” minősíti a hőst, „egy indulataiban megtisztuló lázadó (minden ellen lázadó) humanistának” tartja — nem egészen jogosan, hiszen végeredményben Henrik mégsem Hamlet. Viszont figyelemreméltó, mit Nagy Péter ír, különösen, amikor Henrikkel kapcsolatban „a színlelés dialektikáját” emlegeti, s „az őszinte érzések komédiájáról s a komédiázott érzelmek őszinteségéről” beszél. Márton László Füst drámai nyelvét emlegeti, és jól látja Henrik alakváltozásainak jelentőségét is: „Füst Milán IV. Henrikje a szenvedély végtelenségének és végtelenségének a drámája. Hőse egyforma indulattal veti magát sváb lányok dáridóiba és Canossa-járásba, felesége pusztításába és hatalma elhagyásába. A szenvedély megjelenési formája — a Canossa-járás, vagy az ifjú Henrikkel való kibékülés elhatározása — hirtelen impulzus hatására, szemünk előtt zajló irracionális cselekedet. A király

hadjáratot tervez Róma ellen — a kiközösítő ceremónia után azonban zarán-dokcsuhát ölt. Hatalmi helyzetből kínál békét a már megvert fiúnak — de egyetlen fordulattal, a vesztes pozíciójába helyezi magát.”

Gazdag és sokrétű dráma ez, egyben azonban verseinek édestestvére, s mint ilyen, „költői” dráma is. Nyilván nem véletlen, hogy annyi Füst-versekbe illő sort találunk ebben a drámában. Márton László megállapítása szerint pl. „a szabad verseiben megjelenő alaksejtelemnél jóval többről van itt szó: a jambusos szövegrészek váratlan, töredezett felbukkanása biztosítja a fordulatokon, cselekményeken túli, sokszor ezektől teljesen független feszültséget...” Idézhetjük a Füst verseibe is illő sort, így a méltán híres Olaszországgal kapcsolatos szavakat: „Ott látunk rákot enni nyolc olasz papot”, vagy Henrik szójátékai közül, a pápa ellen készülődő király alábbi szavait is: „Egy csöppet megkergetni azt a jó papot, papát, a pápát gondolom...”

Nem elhanyagolható mozzanata a műnek az sem, hogy a dráma utolsó felvonása, a „lüttichi szituáció” egyben az öregség drámai elégiája is — egészen a Füst-versek szellemében és felfogásában.

Külön tanulmányt érdemelne viszont az a komparatvizitikus lehetőség, amelyet Füst Milán drámája és Németh László VII. Gergelye kínál fel, minthogy ugyanannak a szituációnak két arcát, két oldalát tartalmazzák. Jelezzük tehát, hogy mind a ketten a korlátokat, a sorsköröket átlépő egyéniséget vizsgálták, függetlenül a hősválasztás különbségeitől. Németh Lászlót a „szent”, Füstöt a „komédiás” érdekli. De tanulságaik mégis egyek: VII. Gergely *pápa*, Henrik viszont *király* — bizonyítandó, hogy egyiket sem a minősítés, hanem a helyzet kínálta lehetőség foglalkoztatta, s így eredményeik is végeredményben ugyanazok.

XVI.

Füstnek, a lírikusnak, tulajdonképpen két nagyobb lírai korszaka, lírai ömlése, látványa volt: egy a tízes évek elején, a második kb. húsz esztendő múltán, az 1920-as évek végén és a harmincas évek elején, de úgy, hogy az 1934-es esztendő látszik a legtermékenyebbnek. S utána is, mint a földrengések idején szokás, következnek még rengések, születnek versek, de sem intenzitásuk, sem mennyiségük nem ér fel a nagy kitérülések eredményeivel. Igaz ugyan, hogy fölöttébb problematikus ma még Füst verseinek a datálása, és csak a Nyugat-repertórium kínálta fogódzók segítségével következtethettük ki az 1934-es évet, mint olyant, amelyben Füst különös kedvvel és szenvedéllyel versben „fejezte ki” magát.

Átlépve verseinek ebbe a második körébe, melyet húsz esztendő választ el az elsőtől, nyomban észrevehető, érzékelhető a változás. Természetesen nemcsak arról van szó, hogy most már az *érett* költővel van dolgunk, hanem kiérett és letisztult költőiséggel is, amelynek a vers már nem az egyetlen formája, hanem a regény és a dráma tapasztalatai is felszívódtak. Tehát nemcsak a hibátlan verset emlegethetjük, hanem a füsti poétika maradéktalan érvényesülését is, amelynek immár szinte csak egyetlen feladata van: kifejezni — még inkább: megidézni és előállítani azt az irrealitásában is annyira reális életérzést, mely Füst pályáját eddig is kísérte és arra ösztönözte, hogy a realitás irreális szféráit ostromolja minden megnyilatkozásában.

Füst költészetének ugyanis éppen a fentebbi vonatkozás adja koordinátáit, s ezek azok, amelyeket szinte mindegyik újabb versében felfedezhetünk, elannyira, hogy ezt a két mozzanatot a füsti versstruktúra alapjegyeként foghatjuk

fel, és végeredményben versépítkezésének a módját láthatjuk bennük, hiszen minden más elem már csak következményükként jelenik meg — az objektív lírai magatartás ismérveiként, elidegenítő technikaként. Az ál első és harmadik személyiség, a szubjektivitásnak az alakoskodást lehetővé tevő formái, a versnemeknek és versfajoknak kiélezett alkalmazása (levél, motetta, középkorias műfajok), a nagyítás sajátos „kimetsző” technikája, a helyzetdalok kedvelése, versmondatának jellemző funkcionalizmusa — ezek azok az elemek, amelyek ebben az időszakban is uralják a verseket.

Füst versstruktúrája ezekben érvényesíti tehát hatását, méghozzá úgy, hogy a vers világának vízszintes koordinátáját az öregség-élmény adja, a függőleget pedig a versek tájképei, metszéspontjukban (vagy pedig az ezek alapján tetszőlegesen felvett érintkezési pontokban) az elidegenültség relációival, amelyek itt készülnek, hogy kitessék Füst ama élményének definiált és determinált volta, hogy az ember világhelyzetét az elidegenültség jellemzi, hogy valójában nincs köze a világhoz, hanem mint valamilyen elátkozott kísértet, bolyong csak kullisszái között, már kapcsolatok nélkül, csupán néhány vágy-képzet bódulatában és mámorában találhat vigaszt a maga számára, s érzi, hogy minden benne és körülötte emberi kapcsolatok után kiált.

Az öregségben lelte fel Füst ennek a gondolatnak a kifejeződését s legvonzóbbnak az ebben a relációban megbújt poétikumot. Nem mondható azonban, hogy az öreg ember keserve szólal meg nála öregedése látványán, tudomásulvételén borongva. Füstnek ezek a versei már akkor keletkeztek, amikor megírta az „elmúlás kórusának” szöveggönyvét, s így valójában már túl van az öregség ilyen kérdéskörein, és a személyességnek a magyar költészetben oly ritka időtlenségét fedezi fel ebben a látszólag csak élethelyzetet és életszakaszt kifejező motívumcsoportban. Túl tehát az érzékek gyarló hétköznapiságán, a kiszolgáltatottság oly nyomorult állapotán, az ifjúság meggondolatlanságain, immár nem a világot elvesztő keserv, hanem a világot megszerzett ember biztonsága, a szerzett tudás súlya van ennek az időtlenségnek a középpontjában. Egy keserű bölcsesség gyümölcseit szüreteli tehát itt Füst, függetlenül attól, hogy előre vagy hátra néz-e. Az emlék bizonyossága és a jövődölések sejtelve egyaránt ezeket a relációkat kínálja, hogy mindenképpen „kifuthasson az időből”, azaz, az időtlenségbe lendülve (de nem szakadva el az öregség tényének bizonyos konkrétumaitól sem), az aggastyánnak egy mítoszát dolgozza ki verseiben, méghozzá olyan aggastyánét, akit valójában a Biblia mintáz, s akiket Homérosz korában ismertek. Az aggastyánja a világot nézi, de csak lelki szemei látnak, és végeredményben ez az egyetlen kép is, amely érdekli, hiszen a „világ” nem a szeme előtt, hanem idegsejtjeiben él mindenekelőtt. Tehát nem az öregség időtlensége, hanem az időtlen öregség relációi bontakoznak ki a versekből, egy általános érvényű állapot felé közeledik, s ekkor már nem évtizedekben, hanem évszázadokban és évezredekben lehet gondolkodni. Nem véletlen, hogy a versek elvesztik szokványos konkrétumait, és pusztán „belső idejük” domborodik ki, mintegy az égi, az univerzális kronométerhez igazodó, nem pedig a földi perceket rögzítő időegységekhez, különösképpen, ha arra gondolunk, hogy Füstben az öregség fiatalkorában is már-már patológikus vonzalomként volt jelen, mintha ebben lelte volna fel azt az eszményi kort, amelyet oly nagyon magáénak vallott, hiszen már fiatalon is nagyon szívesen öregek módjára gondolkodott, ismét csak abban a köztes állapotban, amely szemében az egyensúlynak, a kiegyensúlyozottságnak a netovábbja maradt — még az érzékek birtokában, de már tombolásuk súlya és szeszélye nélkül, a megszerzett tudás birtokában, de a megszerzés keserveitől mentesen, az ún. „életben”, de már lényegében kívülre is. „Akár az Istenség...” — mondja egyik versében (Az egyik agg levele Zsuzsán-

nához), s nem lesz véletlen, hogy ez a képzet többször is felbukkan majd verseiben.

Ezt a versekben oly intenzíven jelenlevő és ható mítoszt az időtlen öregség fogalmában realizálva az öregség abszolutizálása révén teremtette meg a költő, elannyira, hogy legtöbb verse nem is sugallja már a tényt, hogy ki a versekből szól, fiatal is volt. Költeményeiben egyetlen világ lehetséges, amely felett az öregség zord istensége trónol, és tájait „fekete nap” világítja be. Jellemzően és természetesen módon találkozunk öregség-képzete tehát a tél képzetével is, amelyet versei nem banalitásukban, hanem epikumukban ragadnak meg, minthogy legtöbb e korabeli verse az öregséget is epikumában fedezi fel. Az elidegenültség itt már eleve adott, képvilágával sugallja és sugalmazza, s így szinte már ki sem kell mondania, nevéen sem kell neveznie. Füst természetesen nevéen nevezi a maga módján: az elmúlást idézi fel, az „elfeledettek árnyait” emlegeti, a „vigasztalan örökkévalóságról” beszél, melynek házában „a gyerek emléke forog”, a „csend”-et érzékelteti, és a magányról hirdeti üzeneteit, mely súlyával nyomja a lélek érzékenységét.

Füst Milán valódi, költőileg, esztétikailag, legjelentősebb vívmánya mégsem az öregség abszolutizálása révén megidézett állapot, hanem az ezt az állapotot hirdető, kifejező, megidéző, előállító képvilág — azaz: Füst verseinek a tere, mely egyben egész művészetének egyik legsajátosabb és leginkább rá jellemző, műveit összefogó mozzanata. Nem közöséges vers-térről van szó nála ugyanis. Keveset mondunk, ha pusztán csak azt konstatáljuk, hogy objektivizált, autonóm ez a térség, ám közelebb kerülünk hozzá, ha természetét Füst időtlenség-problémájával kapcsoljuk össze. Ugyanis, ha Füstnél az öregség-képzet az időtlenség mozzanatába nőtt át, ugyanakkor az ezt a képzetet hordozó és megjelenítő térképzet is az időtlenség dimenzióit ölti magára. Nem paradoxon tehát, ha a költői „tér” is időtlen, hiszen tudjuk, a modern fizikának az a felfogása, hogy az idő is tér, a tér is idő, miként azt már Thomas Mann is felfedezte Amerikába utazva (Hajóúton Don Quijotéval), mondva, hogy „a tér megköveteli a maga idejét”, s tovább: „rég érzésem, hogy van valami bűnös elbizakodottság, ha a tért egészben vagy részben megfosztjuk egy dimenziótól, vagyis a vele természetszerűen kapcsolódó időtől”. Füst páratlan teljesítménye a magyar költészetben is éppen az, hogy ennek a térré vált időnek és idővé vált térnek adott költői alakot, hiszen a Füst-versek tulajdonképpen ezeken a képeken, képzeteken nyugszanak, ezek a képek sugározzák az elidegenültségnek azt a benyomását, amely az olvasóban az elidegenültség és az öregség abszolút állapotát hívja elő.

A hideg képzetek felé fordulásban a térnek ilyen időtlen felfogását a Tél című versében fedezhetjük fel kristályosan beszédes állapotban. Időtlen állapotot fest e versben Füst, még hozzá úgy, hogy megfosztja a teret a múlt és a jövő dimenzióitól, de egyúttal mind a két időkategória lehetőségét is sejteti, s ahogy idő és tér egymást visszhangozza, úgy visszhangozza a versbeli múlt idő a jelent és a jövőt is — azok pedig visszahatnak erre a múlt időre. A költő, előállítva ezt a sajátos teret, az olvasó kalauzául szegődik, sőt pedagógiai hajlamainak is engedelmeskedik, mert ahol személy szerint a képbe avatkozik, ott nem a személytelen felszólítást adja csupán. Az ő „meglásd”-ja, „tapintsd”-ja, „képzeld”-je, „ne menj tovább”-ja, „vedd”-je pedagógiai felszólítás is, s azon túl, hogy az olvasót mintegy személy szerint bevonja ebbe az időtlenségbe, a felfedezések részesévé is teszi, az intimitás relációit is előállítja. Így válik lehetővé, hogy a bölcsesség, a világ ilyen állását illetően, a füsti világképből befussa a világot, és megfesse kedélyének színeivel is. Intim drámáról van szó — sugallja ez a vers —, de tulajdonképpen roppant természeti erők hatásairól, koz-

mikus állapotokról is, hiszen az égöv csillagképei a határ, miben a költői horoszkóp az elidegenülésről igazságait nyilvánosságra hozza. De felfedezhetjük ebben a versben Füst egész költői repertoárját is, hiszen versépítkezésének szinte minden foka is felfedezhető benne. A kép mélyén egy egészen konkrét tél-motívum van, pontosabban: az elkövetkező, a világra majd csak ezután rászakadó hidegnek, kegyetlenségnek, embertelenségnek az ideje. Ám már a második verssorban feltűnik, egészen határozottan a prófétikus mozzanat is; a költő a világ horoszkópját tanulmányozza („ridegebb lesz, meglásd”), amit a kép, ti. hogy a Föld az Orion-csillagzat felé van közeledőben, oly erőteljesen hangsúlyoz, azzal a fatalizmussal egyetemben, amit az évszakoknak az ilyen könyörtelen egymás után következése revelál.

Két versszakban a képzeletnek ezek után hatalmas utat kell megtennie, hisz attól a megállapítástól (nyelvileg egy egyszerű közlő mondat), hogy „fagyos és sötét a föld”, el kell jutnia „az apokalipszis száraz kőfürgetege” képzetig, s így részt kell vennie a jelenidejűsítésnek abban a folyamatában, amelybe a költő az olvasót bevonja. S míg ezt az utat járja, egyúttal a „dolgok leglényegéig” való hatolása is lejátszódik, hiszen nem másról van szó, mint arról, hogy a szürke szín, a ridegség, a por egyetemessé vált uralma kezdődik. Már nem is a földön, hanem valamilyen holdbeli táj színterén mozgunk, ha elfogadtuk a költő meghívását és belehelyezkedtünk a képzeletnek ebbe a télt reveláló koordináta-rendszerébe:

Fagyos és sötét a föld. S egyre ridegebb lesz, meglásd, amint majd
lassu ütembe' fordul
Az Orion-csillagzat ködképe felé. Tapintsd meg göröngyeit is, azok
is porosak, ridegek
S képzeld el; még egyre porosabb lesz minden. Mindéig szürkébb
lesz a világ, — mintegy a ridegség
Előnti majd a dolgok leglényegét, lehető s a por is itt fenn
Mindegyre elhatalmasodik . . .

S menj most tovább! Képzeld el azt is, hogy már egész fagyott,
megállt, megúnta vándorlását, megmeredt, —
S már itt harsog feletted az apokalipszis száraz kőfürgetege,
melyben
A fagyott göröngy majd úgy repül, akár a vak madár,
Veri a szél, a forgó-szél veri, tölcserben forog, avagy a rohanó
szélvihar
Lökéseiben csapdos, szárazon kopog és megver . . .

A Tél harmadik szakaszában a személyesség közvetlenebb vonatkozásában kezdi meg felfedező utazását, amely végül is ugyanazon a területen fejeződik be, amelyen az első kettőben festett világállapot is realizálódott. A voltat és a vant rajzolja érvényességük általános voltában, s futja be az egész verset is. Az ember itt tehát a „földnek göröngye”, feje fölött a „vigasztalan örökkévalóság”, emlékében a boldog idők, amikor „himnuszait” zenghette még, szemében a jövő fenyegető rémének iszonyatával, kísért az Orion-csillagzat hozta ridegség és hidegség, s míg felcsendül az öregség gordonkahangú bánatának akkordja, a pusztulás egyetemességébe temetkezik:

. . . s a felejtés szürke köpenye s a közivatar
Betemet s beborít.

Ennek a versnek az ellendarabja, egyben dialektikus párja az Este van (1933) című, mely a Tél „borús” képzetei helyett a „derús” képzeteket vonultatja fel, s képvilágában amannak szinte az ellentétét dolgozza ki. A múlt idő, az idő fatális és könyörtelen volta itt is adva van, ez az, ami Füst életérzésén oly intenzíven uralkodik, és éppen az öregség abszolutizált voltában emelkedik törvényerőre, és kapja meg általános érvényét is. De itt a holdbéli táj kőfürgetege helyett a „messzeségnek” egy boldogság-képzete jelenik meg, valamiféle Tahitije a vágynak, amely Európa szemében évszázadok óta az ember elementáris boldogságvágyának a mesés tartománya, maga a földi Paradicsom, amire Radnóti költészete is figyelmeztet (nem függetlenül Füst versétől), a menekülésvágyat kiénekelve. De úgy is ellentéte ez a vers a Télnek, hogy míg a Tél az örökkévalóságon inszisztál, azon a mozzanaton, hogy a világ télbe készül fordulni, tehát egy lassú, észrevétlen, ugyanakkor föltartóztathatatlan folyamat sodorja magával, az Este van címűben a pillanatnyiság az úr: „akár a csillag, mely lefut a tétovák előtt: olyan volt életem” — írja itt (s mily jellemzően, ugyancsak a második szakaszban!). Az élet borús ege hasad itt meg egy pillanatra, s a paradicsomi életnek, az elvágódásnak pálmáikkal és kék tengerrel integető álmóvilága mutatja magát:

... A messzeségben, ott, hol domborúl a Csendes Óceán
 S mint órjás cet csillog a tenger háta,
 Ott képzeltek el zöld sziget és zöld árnyékaid, —
 Hol többé semmi sincs. Ott ferdén fordul el
 A föld a semmiség felé...

Mintha Arany szép versének képzeteivel kelne versenyre e költeményekben Füst, Homér és Osszián képvilágának ellentéteire emlékeztető módon, éles dúrok és lágyabb mollok ésszjátékát valósítva meg. Viszont nehezen lehetne azt állítani, hogy Füstnél ez a két képzet (bár mind a kettő a világ- és lélekállapot kifejezését hordozza) egyenlő arányban jelenik meg költészetében. A nagyobb tér, az élmények általánosító hatásait is tekintetbe véve, a tél- és öregség-képzeteké, hiszen, miként a „Ha csontjaimat meg kelletik adni” című (Arany János szavait reprodukáló) versében olvassuk: „szebbnek ítéltetett a tört szem itt, mint a ragyogó”.

A harmincas évek elején Füst költőiségének munkája e reláció kutatásában virágozott ki, és versek sorában fedezhetjük fel hatásait. A legdöbbenetesebb, legszabatosabb és legnagyobb költői erővel bíró Füst-versek vonulnak el ezzel kapcsolatban a szemünk előtt, mint pl. a Szellemeik utcája, a Szózat az aggasztánhoz, A jelenés, az Öregség, az Önarckép, A holdhoz, A névtelen iszik, a Köd előtttem, köd utánam..., A völgyben, az Álom az ifjúságról címűek. Ha ugyanis az előbb idézett Tél és Este van a füsti világállapotot rögzítik, ezek a versek az embert e világban rajzolják, ismétcsak az időtlen öregség problematikájával egyetemben.

Klasszikus megfogalmazását az Öregség című verse jelenti, amely a teljességnek nemcsak fizikai és értékien ható aspektusait szövegezte meg, sorra véve az ember történetét, hanem a szellemieket is, az eszmék birodalmát, s ebben a költői létet, amely a „zaklatott boldogság” partjait ostromolta — annál is inkább, mert ebben a definícióban bennfoglaltatik Füst egész opusának vezérszólama is, amely az egzisztenciának egy sajátos formájáról ad hírt, arról, mit szinte minden művében újra és újra megfogalmaz. Itt az öregség gondolata, egyben „ösi nyomora” ad alkalmat mindannak a megidőzésére (és a teljes élet képének a felvázolására), ami Füstöt foglalkoztatta — egy vádolóan fatalista indulat hajtó-

erejének ösztönzéseire. Nyilvánvaló, hogy a múltnak a megidézése itt csak alkalom, de nem végső cél is. Nem a túnt ifjúság az önmagában, mit fájlat, hanem a világ látványa felett borong, amely az ifjúkorban még nem mutatta meg rettenetes arcát — elidegenültségét, s így nem is a boldog, hanem a boldogtalan öregség relációit szólaltatja meg, minthogy a bibliai próféták is tudásuk súlya alatt görnyedtek és szenvedtek. Verseiben ismételten ezekre a kérdésekre tér vissza, mindegyikben új vonásait fedezi fel és gazdagítja az elsődleges tapasztalatokat, elmélyítve természetesen az abszolútizált öregkor problematikájaként. Egy csodálatos, polifonikus hangzatú, valójában uniszólo dallama bontakozik ki a költőnek pl. Ónarckép című versében és záróképének megrendítő helyzetjelentésében:

... Négy izzó fal mered reám csupán, —
Az Úristennek vörhenyes haragja, —
Majd bólogatva, lassan elmegyek.
S mint ki régen hordja már szívében a halált, —
Kárvallott számadó, megbántott, régi szolga
S ki bírót ment el keresni, de nem talált.

Új köre nyílik meg e versvilágnak a Levél Kanadából című költeményében — az elidegenítő verstechnika elsőrendű szerepe miatt. Ilyen A Mississippin; az Egy magános lovas; A mélyen alvó; a Mózes számadása; a Henrik király!; a Cooperfiöld Dávidhoz és a Levél Oidiposz haláláról című verse, viszont típusverse kétségtelenül a Levél Kanadából. A leginkább peniférikus kört pedig helyzetdallai adják, melyek a verstípus legtisztább képletei is, mind a Gúnydal Pergolára, mind a formát előhívó balladái és motettája viszonylatában — a személytelen dal megalkotására tett kísérleteként.

XVII.

Kutatható tehát, hogy Füst látomása, méghozzá indulattal hevített látomása az életről, a fentebb említett versek melyikében a legteljesebb, a legérettebb és legszuggesztívabb. S bár itt lehetnek dilemmák, és kell is hogy legyenek, mert nyilván olyan spirituálisabb jellegű költeményeinek is megvan a maguk varázsa, mint pl. a „Ha csontjaimat meg kellek adni” vagy a Levél a réműletről címűeknek, de visszapillantó jellegű szemlélődésünk alapján, amely mindenekelőtt a megtett út szempontjából vizsgálódik, előnyben mégis az olyan típusú Füst-verseket részesítjük, mint a Levél Kanadából vagy a Levél Oidiposz haláláról című. Különösen a Levél Kanadából látszik nagyon is a költő szíve szerint készültnek, annál is inkább, mert már olyan lírai mondandók megfogalmazására törekszik, amelyek epikáját is lekötötték, kétségtelenné téve, hogy ekkoriban már valójában *A feleségem története* problematikáját bogozta. A Levél Kanadából tehát összegező verse, a világi látványnak és a látványnt rögzítő-előállító módszernek egyaránt a demonstrálása. Tehát kiolvasható belőle, egyfelől, hogy Füstöt milyen „világ-egész” foglalkoztatta, másfelől pedig az is, hogy milyen módszerrel dolgozva jutott el „világ-egészéhez” — a műalkotáshoz. Szemlélhető így, hogy mi az, amit műve világába átmentett, s mi az, ami az írói effektusok révén kiegészítés, hozzágondolás, az egésznek, a teljességnek a benyomását előállítandó, megmutatva azt is, hogyan realizálódik versként Füst világ-élménye. Annál is inkább, mert Füstnél a harmincas években már az írói világkép és az írói módszer az egymásba átcsapás kritikus-helyzetében van, s már nem lehet

az egyikről szólni, hogy a másikat ne kelljen emlegetni, s fordítva, nem elemezhető módszere anélkül, hogy Füst világképéről ne essen szó, mert a kettő már egy. A fentieket jól példázza a Levél Kanadából, függetlenül attól, hogy szokatlanságával úgy tűnhet, kívül esik a magyar költészet szokványos körein, ugyanakkor Füst költői világképének középpontjában foglal helyet.

Az első benyomásunk nyilván Füst elidegenítő technikáját revelálja, azt a tényt, hogy a személyesség közvetett megjelenési formáját képezi ez a vers is, tehát az Én nem elsőszemélyűség megnyilatkozásaként szólal meg, hanem egy világról fest képet, amelynek megvan ugyan a sajátos koloritja, ám *látszólag* semmi köze sincs az író életéhez, személyéhez és magánéletéhez, holott eddigi tapasztalataink alapján az is kétségtelen, hogy akkor, amikor úgy látjuk, a legmesszebb vagyunk ezektől, valójában a költői szív belső köreiben bolyongunk már. Nemcsak az elvágyódásnak, a jellegzetesen egzotikus színeknek és bizarr helyzeteknek a kedveléséről van itt szó, hanem elsősorban annak az életállapotnak a megénekléséről, amely annyira a költő szíve szerint való volt, de amelyet, hogy *legyen*, úgy kell megteremteni, mert a valóságos lét sokkal mostohább, mintsem, hogy ilyenekkel kedveskedhetne. De már maga a vágyott életnek ilyen képe is, mint amelyet Füst melenget, nem jelenti-e az elidegeniséget és mindannak a tagadását, ami a költő szerint *van*?! Ugyanis ebben a versben is benne van a gonosz világ ezer reflexe, még ha a költő, legalábbis a költőiség síkján, tehát a nagyvilágtól egy merőben más síkon, a természetes (vagy még inkább: a természetesebb) életnek egy képét festi meg, s benne az élet elemi fényei felett érzett derű, a merengés fátyolát is felkínálva, édes nosztalgiákká változtatja mindazt, amihez a költő ér és min szeme megpihen, sőt, ha ilyen nincs, hát teremt, egy álomképet Kanadáról például, úgy, ahogy egykor Arméniát álmodta meg.

A Kanada-képzet tehát Füst jellegzetes és szívéhez nőtt álomországot jelöl, melynek romantikáját és egzotikumát az ő fiatalkorában fedezte fel a világ Jack London regényeiben, s vált így a világnak egy olyan pontjává, amelyen, a köztudat szerint, még lehetséges volt a természetes élet. Tehát az ifjúkorra emlékező idill lehetősége is tartalmazza, következésképpen már az öregedés ihletében fogant versről van szó, hiszen a Levél Kanadából már emlék-vers, egyszerre két rétegében is: a vers valóságán túl ugyanis van egy másik, egy még távolabbi is, amelyről a versben is csak úgy beszélnek az emberek, s mondják, hogy „odalenn a Nagy Rabszolga Tónál boldogabb a világ”. A vers perspektívájának érdekes megnyújtásáról van tehát szó, az emlékekben egy másik emlék csillan fel, a vágy mélyén még egy vágyottabb vágy dereng fel, a tökéletes boldogságnak a tündéerkertjét megidéző, amelyről a „Nagy Rabszolga Tó” oly csodásan mesés, egzotikus, kamaszvággyal teli neve regél:

Úgy mondják, odalenn a Nagy Rabszolga Tónál
Boldogabb a világ... a nép sokat nevet
S gyakran látnék gyereket, amint agyagfazékkal karikáz,
Vagy rézgombbal fúrt fülében mosolyogva tűnődik...
S még az öszvér is nyerít ott, úgy mondják, ha forrás
szaga üti orrát...
S ha jó a tél, —
Hogy hó porában lengergőzik ember, állat...

Nyilvánvalóan azonban, hogy még nem a vers nyugvópontjánál vagyunk, mert a képzelet itt újabb lökést kapva a gyermekkor világába hatol be, és valóban „ez eltűnt idő nyomába lép”, abba a világba, amelyben az öröm még

egyáltalán lehetséges, ahogyan a szürrealisták felfedezték. A vers legtávolabbi pontjai ugyanis éppen ezek, s így kell ebből a messzeségből a vers előterébe ismét visszatérni. Az „itt fenn” relációi ezek, bennük az elidegenítés technikája nyomán készül a „levél”, hogy megtudjuk, „hogyan éli világát” — alakoskodó, szerepjátszó felfogása, koordinátákat teremtő kedve diadalaként:

... Így élem világom, — borokra gondolkodom némely estén...
Vagy azt lesem: felgyúl-e vajjon ama sárga, téli fény...
Tavasszal a rügyek éji pattogását figyelem...
Lesem a füstöt...
S mine az éji képek sorra elvonultak s itt a hajnal,
A lovak édes csengetyűi nékem csengenek...

Mondhatnók: ez a „valóság”, legalábbis a látomás síkján, a hajnalnak Füstnél oly nagy szerepével egyetemben, hiszen az öröm egy öncélú, hasznossági szempontok nélküli megnyilatkozásairól, már-már egy elementáris életörömről van szó, mely szinte független minden társadalmiságtól, s mindenekelőtt az emberi élet esszenciáját reveláló tény-világban fedezhető fel. „Édes álmok melengetéséről” beszél a vers, hiszen valójában éppen erről van szó, ezt hirdeti Füst verse is: ez a költői „Kanada” egyike az édes álmoknak, egy olyan életkorban, amikor a költő már nem a képzelte, világfájdalmas halállal, hanem a valósággal kényszerül barátkozni, jeleket látni a világ arculatán, melyek erre emlékeztetik.

Egy passzív, elzárkózott életforma üzen a vers felsőbb köreiben, valamiféle „elefántcsonttoronyé”, egyben pedig a mozdulatlanlanságé is. Ez világának a középpontja, s körülötte ott keringnek az élet csillagképei:

Széles az út odalenn, messzi a vidék
S olykor, ha lenézek,
Lélek se moccan erre mifelénk
S némán áll a levegő tengere...

E verskezdet után sorakoznak a képek:

... Így élünk errefelé... Én a hold ködét nem szeretem.
Huzódnám mindjobban ilyenkor afelé, ami melenget...
S mihelyt az alkonyatra rázuhant nagy súllyal a hegység: —
Még jobban melengetném édes álmaimat!...

Végül pedig ezt olvassuk:

... Mifelénk azonban minden szomorú. S mégis, ha meghalok,
Annyi gyengeségem akkor mint pajzsot emelem fel
S tudom: remegve sírok majd utánad életem!
Költő vagyok, oh jaj, kiáltanám váltság után jajongva, —
Mint a téli fák, —
S a sárkány torkában majd mégis eltűnök...

E kép körül fordul azután a világ háromszázhatvan fokos szögben: kezdődik a tél rajzával, s itt a Füst emlegette „pirossapkás vadászok” fikciója tündököl. Egészében gyönyörű téli kép ez, s vetekszik olyan versek részleteivel, mint Petőfi vagy József Attila verseinek tél-képei. Azután a tavasz szinte bukolikus — egyben pedig részletekbe menő rajza következik, amely nem is valóság, hanem a

tél-képzeten csillan: nem pusztán a tavasz ígéretét, hanem elsősorban ígézetét zengi. Mert a Levél Kanadából az ígézetnek, az „élet-bűvöletnek” a verse, ami Füst világában a halál-ígézetet is jelenti, mellyel a vers zárul az imagináriusnak egy sajátos megvalósulásaként.

E vers körüli oserkészségünkben azonban itt sem állapodhatunk meg, mert végül arról is beszélnünk kell, hogy ennek a versnek is alapjában véve három rétege van, s egy jellegzetes metszéspontja, amelyből a Füst-versek jellemvonásai olyannyira következnek. Leegyszerűsítve úgy is mondhatnánk, hogy adva van a költő a maga hétköznapi emberi habitusával. Ez az a pont, amely körül a vers ún. valósága kristályosodik, az emberinek minden velejárójával. Aztán adva van maga a vers, s ebben a „versek verse” — a szív szerint vágyott, melengetett, intim világ, amely csodálatos módon oly sok áramlással mutat vissza a költőre, bár éppen ez a végletesen imaginárius világ amannak konkrétsága ellenében. A fentieket végeredményben szinte minden jelentősebb, esztétikai teltséggel tündöklő versről elmondhatjuk, viszont „füstivé” a megoldási módot az a bizonyos metszéspont teszi, ahol a költő élet-látomását elkészíti. Míg a legtöbb költő (különösen a XIX. századi költőségre jellemző ez!) a költő—vers vonalát nem is metszi, mert a „költő” e relációk mögött áll, és átfogni igyekszik mind a két pontot, mások pedig ugyanebben a viszonylatban a költő és a vers közötti „vonal” rövidítésén dolgoznak (mint pl. Ady), Füstnél nemcsak ez a bizonyos „vonal” hosszú — az elidegenítő technika következtében talán még hosszabb is, mint általában —, de az is jellemzi, hogy a vers metszéspontja a költő és a költemény között feszülő imaginárius vonalon van, következésképpen az „ember” a költő mögött marad a maga relációival, sőt az is megfigyelhető nem egy versében, hogy a „költő” igyekszik minél messzebb kerülni az „embertől” versírás közben. Füst így a lehető legnagyobb szögtávolságra állítja érzékenységet és képteremtő erejét a „vers” felé, de igen szűkre fogja az „ember” felé nyíló kilátást, s ha szerét teheti, el is tünteti, leplezi a helyzetadnak azzal a formájával, amelyet a Levél Kanadából is prezentál, hogy figyelme Füst obszesszióján állapodhassék meg — lehetőleg a maga teljességében. Az „életények édességéről” van szó, Füst világának nyilvánvalóan legkonstansabb, legszilárdabb, strukturális szempontból legdöntőbb mozzanatáról. Ez a füsti „állandóság”, melyhez még a versforma csatlakozik, s talán még pontosabban mondatfűzésének sajátos technikája (nyilvánvalóvá téve, hogy valójában nem Füst „szabad verséről”, hanem mondatfűzéséről kell beszélni — ezért is definiálhatatlan ez szabad versként!), az a merengésből fakadt báj, amelyet muzsikája áraszt, az „álomlátás ízeként”, ahogy Egy magános lovas című versében olvashatjuk. Édes és fanyar gyümölcsök tehát ezek a Füst-versek, s nyilván a szokatlannal szembeni fenntartásaink miatt kell őket imaginárius realizációknak neveznünk, holott valójában Füst „szürrealizmusáról” kellene beszélnünk, ha ez a fogalom nem jelentené a látásnak azt a sajátos alakját, melyet Aragonék, Eluard-ék neve jelez.

(Folytatjuk)

BÁNYA

(Regényrészlet)

MONOSZLÓY DEZSŐ

„A születés napja és a halál napja
eléggé különböznek
Hogy mégis éljünk?”

(V. Gotovac)

„Kérdés azonban, hogy meg lehet-e ismerni az árnyat,
ha megvilágítjuk, mert abban a pillanatban, amikor
megvilágítjuk, az árny eltűnik.”

(Svetozar Koljević)

Fekete-fehér lépcsők vezettek a bánya felé. A lépcsők csigavonalban csavarodtak, és erősen síkos volt a felületük. Ez megnehezítette az előrehaladást. Néha kettessel ugrottam át a lépcsőket, ilyenkor, mert az egyik lábam talajt keresve a levegőben kapálózott, olyan érzés fogott el, mintha önmagamba zuhannék. Közben tudtam, nem így van, lefelé haladok a fekete-fehér lépcsősoron. A feliratok és a csapóajtók is zavartak. Kórházi feliratok villantak mindenütt a szemembe. Apró vitrinekben hipermangános üvegek csilingeltek, s néhány mellékhelyiségre nagybetűkkel ki volt írva: M Ű T Ő.

Úgy látszik, a bányához egy kórházon kellett áthaladnom. Olyan volt az útnak ez a része, mintha üveg alagútban nyomultam volna előre. Arcokat is láttam, de annyira elmosódottan, hogy egyiknek sem tudtam nevet adni. Ez nem is zavart, örültem, hogy a köröttem lebegő kíváncsiság névtelenül és alakatlanul elmarad a hátam mögött. Később az út jobb oldalán fehérre meszelt hosszú fal meredezett. Eleinte teljesen közömbösnek látszott, kis idő múlva azonban úgy gondoltam, hogy ablakai is vannak, és János bácsi béresházára hasonlít. Találomra derékmagasságban megkopogtattam a falat.

— Van itt valaki?

— Itt senki se lakik — hanzzott belülről.

Ebben megnyugodtam. Hozzászóltam a falhoz, amely egyre változtatta alakját. Időnként a kertészlakot is mintázta, rezedaszőlő hajlott a lépcsők fölé, s amíg a bronzvörös levelekre bámultam, majdnem orra buktam. Aztán a konviktusi folyosóra is emlékeztetett, pedig ott mindig homály uralkodott, és most sehogy se értettem, miért van a csilllogó mésznek fekete színe. Talán azért, mert már nincs messze a bánya. De hiába reménykedtem, mert újabb csapóajtók és üveg alagutak következtek. Elhatároztam, hogy számlálni fogom a lépcsőfokokat. Százig behunyam a szemem, s mikor újra kinyitom, már teljesen új tájat látok. Addigra a mindig változó és mégis egyhangú falat is elhagyom, fárasztott már, hogy jobb felé teljesen elzárta a kilátást. Kilencvennél kinyitottam a sze-

memet, és a falat kerestem. A fal valóban eltűnt, helyette drótsövények nőttek ki a földből, s úgy tetszett, mintha a fűhöz és a bokrokhoz tartoznának. Szerettem volna kiráncigálni a drótsövényeket a talajból, de csak összevéztem a kezemet. Semmi kétség, gyökeret eresztettek. Meg se tudtam őket mozdítani.

Estig már semmi sem változott. Akkor a messzeségben fényeket vettem észre. A bánya reflektorai voltak. Ahogy közelebb értem, elcsodálkoztam. A reflektorfények neonreklámokká változtak, és nagy magasságban táncoltak a fejem felett. Egy szerezsen gyerek szédületes gyorsasággal mászott fel egy színes zsiráf nyakán. Amikor felért, mindenfelé villogtak a fogai.

Bányász vagyok, ki több nálam

Csillagok helyett ezek a szavak világítottak a sötétségben. Alighogy ezt elolvastam, más felirat jelent meg. Mind gyorsabban tűntek el a betűk, már csak néhány szót tudtam nyomon követni.

Kakaókávébanán

A többi a sötétségbe olvadt. Akkor valaki hirtelen rámkialtott.

— Anti, rúgjon már bele abba a futball-labdába, nem baj, hogy le van horzsolva a térde.

Riadtan kaptam hátra a fejemet, mert azt hittem, hogy Bende kíséretet a lépcsőn, és a labdát is kerestem, de csak egy nagy vörös konty úszott a levegőben.

— Miért hívják magát Antinak, miért nem Barbarossa Frigyesnek? — dohogta a konty.

De már a konty se látszott, csak a szavak követtek, mégis úgy, mintha nemcsak hangjuk, hanem alakjuk is lenne.

Érdekes, egyedül indultam el a lépcsőn, és most egyszerre többen is kísérnek. A fénybetűk elolvashatatlanul tovább sziporkáztak. Nem tévedhetek el, a lépcsők csak egy irányba vezetnek. A cipőmre pillantottam, parányi széndarabok csikorogtak alatta. Összekuporodtam, mert váratlanul nagy robajjal csillékk rohantak el felettem. Bal felől hatalmas szénhegyek gúlája állt. Olyanok, mint a piramisok, csak kékek. A bányamestert kerestem. Az egyik szénhegy tetején ült, és a lábát lógatta.

— Miért nem pontos? — förmedt rám, amikor megálltam előtte.

Egyik kezében Rézkobak ostorát suhogtatta, a másikban bányászlámpást tartott, és a szemembe világított vele.

— Nem tudtam előbb jönni.

Megrántotta a vállát, és maga előtt tuszkolt. Amikor a bejárathoz értünk, kezembe nyomta a lámpást.

— Várjon a felvonóra!

— Egyedül megyek le? — kérdeztem kissé megszeppenve.

— Hülye kérdés, ide mindenki egyedül megy le — morogta, és nagyot csatantott az ostorával.

Vitába akartam szállni vele, de egyszerre annyi mondat jutott az eszembe, hogy nem tudtam, melyikkel kezdjem. Türelmesen ácsorogtam. Már maga az ácsorgás is ismerősnek tetszett, és ettől megszűnt a félelmem. Olyan volt, mintha nem is a bánya felvonójára várnék, hanem egyszerűen bármire, ami megtörténhet, és ebben az érzésben az is benne volt, hogy ami megtörténik, az már cseppet se lephet meg, hiszen ismerem. Legokosabb, ha a felvonót se várom meg, s elindulok gyalog. A sok lépcsómászástól már ügyis elgémberedett a lábam, így nem is éreztem, hogy megyek. A bánya kijáratí nyílásán indultam lefelé, azt az utat csak visszafele ismertem, akkor rengeteget kellett kapaszkodni, most magától vitt a lábam. Először egy hatalmas kriptaszerű terembe jutottam. Több láda hevert a falhoz támasztva, olyanok voltak, mint a koporsók. Mindegyiknek fel

volt feszítve a teteje, az elsőn rögtön felismertem az oroszlánfejű fogantyút. A kék fényű szénfalba kapaszkodtam.

— Tutenkámen — suttogtam a láda felé.

A láda nem szólt semmit.

A másodikból hervadt virágok kandikáltak ki.

A harmadikban egy összevérzett könyv hevert.

A negyedikben egymásra rakott téglák.

Az ötödiket már meg se néztem, tudtam, hogy ott orvosságos üvegek vannak.

— Ezek a kincsei — visszhangzott a falak felől.

Rajtakapottként rezzenem össze. Minél előbb ki akartam jutni a kriptából, de négy irányból is vezetett bányafolyosó a mélybe. Azzal tisztában voltam, hogy nekem csak az egyik mutatja az irányt. De melyik? Választnom kellett, és ez újabb félelemmel töltött el. Sokszor hallottam már bányászokról, akik elhagyott vájatokba tévedtek, s ott éhen haltak. Patkánnyal se találkoztam még. Pedig a patkányok ott élnek, ahol az emberek. A bányamester figyelmeztetése is eszembe jutott. „Ide mindenki egyedül megy le.” Ez különösen hangzott. Egyszer régen már jártam a bányában, és akkor rengetegen szorongtunk a szűk felvonóban. Azóta, úgy látszik, megváltoztak a szabályok. Mindenkinek megvan a maga külön bányája, és ott a többiek nem zavarják. Ezt persze csak eleinte hittem, a vájat végén ugyanis, amelyen hason csúszva keresztülátszám, három bányással is találkoztam. Bendével, Sándorral és Gönczyvel. Lámpájukkal integettek, aztán eltűntek. Meglepett, hogy szóval nem is köszöntöttek, talán egy idő óta a hangos beszédet is megtiltották nekik. Az az ostor ott, a bányamester kezében, legalábbis erre utalt.

Rogyadozó ácsolatok mellett mentem tovább. Senki se jött szembe. Lehet, hogy megint eltévedtem, hatalmas széndarabok pufogtak mellettem, megigazítottam a sisakomat. Ez a mozdulat többféle gondolatot ébresztett, nem tudtam, mikor és kitől kaptam a sisakot. Aztán azon töprengtem, hogy Gajdosnak kelletne kölcsönadnom, ha odaadnám neki, nem tudnák föbe lőni.

Csillék gördültek felém. Ki kellett térnem. Most vettem észre, hogy síneken haladok, és a csilléket nem tolja senki. Ahogy félreléptem, patkány szaladt át a lábam között. Megtántorodtam. Puha ragacos tömegre zuhantam. Úgy látszik, estemben patkányfészket nyomtam agyon. Ez undorító volt, de így legalább nem ütöttek el a mind gyakrabban szembegördülő csillék. Valaki a kezemért nyúlt, és talpra segített.

— Jöjjön — mondta —, látom, nem ismeri ki magát.

A lámpás közben kialudt, és a sötétségben nem tudtam kivenni vezetőm arcát. A hangja azonban rendkívül ismerős volt, s úgyse tehettem mást, mint hogy kövessem. Hosszú ideig nem szólunk egymáshoz, ő törte meg a csendet.

— Magának még nem lett volna szabad leereszkednie a bányába.

Szemrehányás volt a hangjában, nem tudtam, mit válaszoljak. Az ácsolatokra mutattam.

— Igen rozogák ezek az ácsolatok.

— Igaza van, bármikor leszakadhatnak.

— De hát akkor miért nem javítják meg?

— Azért, mert erre egyáltalán nincs idő. Gyorsan kell a szenet fejteni, minden csákányütésnek ki van számítva a normaperce. Maga azonban igazán fent maradhatott volna.

— Nem maradhattam fenn — jelentettem ki határozottan, de máris éreztem, hogy ez a kijelentés magyarázatot követel, és sajnáltam, hogy ilyen elhamarkodva válaszoltam.

— Miért? — A sötétben is éreztem, hogy rámnéz.

— Minden kincsesládámnak felfeszítették a tetejét.

— Azért még fent maradhatott volna. Ott is akad elég munka. Ki folytatja a fenti munkát, ha mindenki lejön ide szemet fejteni?

— Biztosan akad olyan is, aki fent marad. Én például csak azért ereszkedtem le, mert tudom, hogy Sándor és Ilona fent maradt. — Zavartan elhallgattam, ezt nem kellett volna kifecsegnem.

Úgy éreztem, hogy mindent elrontottam, s esetleg még annak is kiteszem magam, hogy vezetőm visszakerget a bányából. Ő azonban némán lépegetett mellettem, s többet nem kérdezett. Csak akkor emelte rám a lámpást, amikor a csillék elosztójához értünk. A fény az ő arcát is megvilágította. Ráncos képű vénasszony pislogott rám, első pillantásra a nyanyához hasonlított, de a szájából mintha cseresznyék lógtak volna. Aztán láttam, hogy nem cseresznyék, hanem pontosan a két első foga hiányzik.

— Zsuzsa — emeltem én is magasra a lámpásomat.

Odaugrott hozzám, és megcsípte a karomat.

Felszisszentem.

Csúnyán felnevetett.

— A halottak nem sziszegnek.

Elkomorultam, és valami régen elfelejtett harag mozdult bennem. De akkor eszembe jutottak a tücskök, és a lámpásom kanóca is váratlanul kigyulladt. Zsuzsa seppelő hangon, fogatlan szájjal egy dalt dudorászott.

— Pintyőke kismadár

Párjától megszökött

Vigan ugrándozott

A lombos fák között.

Azon kaptam magam, hogy én is vele énekelek. Már az öregsége se hatott rám riasztóan, inkább megnyugtatót.

— Elveszlek feleségül — lóbáltam meg az újragyulladt lámpást.

— Ez fölösleges, hiszen már rég megesküdtünk.

Ettől még jobban megnyugodtam, és nekigörnyedtem az egyik csillének, hogy megtoljam.

Zsuzsa belém csimpaszkodott, és nem engedte.

— Még nem kezdődött el a műszak.

— Mikor kezdődik?

— Amikor akarjuk.

Elengedtem a csillét, s az robogva elindult. Tekintetemmel követtem. Zsuzsa észrevette aggodalmamat.

— A csillét ne féltsd. Nem megy neki semminek. Rajta marad a síneken. A sínek pedig egészen végigvezetnek... De mi lesz Ilonával?

— Ilonát nem ismerem.

— Nem?

— Ha téged elvettelek feleségül, akkor nem ismerhetem, különben is ő fent maradt, és...

— Igen... Én is sokáig vártam arra a levélre...

— Miféle levélre?

— Arra, amit annak az ismeretlen úrnak a jelenlétében ígértél, akinek felkapaszkodtam a kocsijára.

— És hazavitt?

— Haza.

— De a fogadat, látom, nem csinálták meg.

— Nem volt értelme, hiszen te úgysem írtál, meg különben is azt gondoltam, hogy nem ismernél meg, ha megcsináltatnám.

— Rögton megismertelek, ahogy a lámpa megvilágította az arcodat.

De ahogy ezt kimondtam, már hazugságot is éreztem a szavak között, Zsuzsa most úgy nézett rám, ahogy a nyanya szokott.

— Nem vagyok Zsuzsa — szípofta elváltozott hangon —, valakivel összekevertél.

— Nem keverhettelek össze senkivel.

— De igen. Irma asszonnyal kevertél össze, akinek nem mentél el a temetésére.

A tárna kék fényébe pislogtam, két vörös szempár figyelt. Ez a baba. Védekezve kaptam szemem elé a kezemet.

— Mit védekezel? — hallatszott a megizzadt szénfal felől.

Zsuzsát kerestem, de már nem volt sehol, csak a szén gőzölgött, mintha felakarna robbanni.

— Mit védekezel? — hangzott még egyszer. — Irma asszony is az életedhez tartozott.

— Tartozott . . . Tartozott . . . Tartozott . . . — visszhangzott minden irányból.

Csákányt kerestem, hogy a szén közé vágjak, hátha onnan a vinnyogó hangok közül kifejthetek valami igazságot. De nem tudtam a falhoz közelebb jutni, a dübörgő csillék elválták az utat.

Kellő távolságból dühösen kiabáltam a szénre.

— Semmi közöm Irma asszonyhoz, semmi közöm hozzá.

De aztán elszégyelltem magam. A szégyenen töprengtem, amely nem is Irma asszonyból, de belőlem következett. Irma asszony végeredményben megváltotta a szégyenemet. Bendét is. Irma asszony nem tehet róla, hogy másképp is lehetett volna, hogy ez a másképp feszül ellene vádolón. Zsuzsa lehetett volna az első, vagy akár a Tubarózsa. Tőlük azonban nem kaptam volna sem könyveket, sem diópálinkát. Metszett poharakban csillogott a pálinka, s egy csepp a csipkével borított tálcára hullt. Irma asszonynak reszketett a keze, s úgy látszott, mintha az a csepp nem is a pohárból, hanem a pirosköves gyűrűjéből csöppent volna oda. A nyaka enyhén megrázkódott, mikor a csepp végignyúlt a csipkén. Kövérkés nyaka volt, biztosan szerette, ha simogatják. Én sohase simogattam meg, féltem tőle, mindig a babája jutott az eszembe, az az ormótlan alvóbabá, amely a díszpárna előtt trónolt. Hideg sifonszag volt a szobában, s egy kis pernyeíz is. Aztán meghalt, mert rákja volt. Ez hihetetlen. Valaki, akivel mégiscsak együtt bújtam be az ágyba. Mert igaza van Bergernek, ez valóban nagy dolog, mi mégiscsak átléptünk egy árkot, együtt léptük át, még ha más-más szándékkal is. Ha most Irma asszony itt lenne a bányában, tulajdonképpen meg kellene köszönnöm, hogy az életemhez tartozott. Mit tehetett volna még értem? Hiszen amikor bevonultam katonának, örültem, hogy megszabadulok tőle, pedig ő egy karórával is megajándékozott, ettől álltak meg a virágórák, és új sötétkék ruhát csináltatott, amit összeróktam a vallásszabadságot hirdető szakács főorvossal. Irma asszony nem tehet róla, hogy így történt. Mindez az életből következett, s nem abból, hogy kigombolta az ingemet. Arról se tehet, hogy sokkal idősebb volt nálam. Ő biztosan megállította volna a naptárt, kitepte volna a leélt lapokat, amelyek elválasztották a fiatalságtól, hiszen egyszer ő is fiatal volt, kedves kis bakfis, talán szebb is, mint Tubarózsa. Ez a ráismerés izgalomba hozott. Irma asszony fiatalságán még sohase gondolkoztam. Ő nekem mindig öreg volt, reszketett a keze, és kidöntötte a diópálinkát. Különös volt rádöbbenni, hogy én nem is egy mindig öreg vénlányt, hanem egy megöregedett bakfist szorongattam. Egy kislányt, akivel csúfot űzött a naptár. Helyesebben, hogy az a kislány akkor is ott volt a karjaiban, amikor kívülről már öregnek látszott, mert az ember nem tud teljesen elfelejtezni arról, ami volt, s ha min-

den mást el is felejtethet, azt pontosan érzi, hogy egyszer ő is játszott, a libalegelőn szaladgált, és hasra esett.

A szén még mindig gőzölgött, de már nem tartottam attól, hogy felrobban. Inkább mosolygásszerű gőz lepte el a tárnát. Irma asszonyt láttam, ahogy pufók, ügyetlen lábbal futkos, pöttös labdával játszik, gyanútlanul néha nekem is oda-dobja, nem is sejtve, milyen gyorsan megöregszik, s hogy babát kell majd maga helyett az ágyára ültetnie, hogy az vigyázzon a szerelmünkre. Ha tudta volna, hogy éppen ez a baba rontott el mindent, ha nem lett volna ott, akkor talán benne keresem. Bár ez se valószínű. Egy kis kertészfiúnak annyi baja van önmagával, hogy másokban egyáltalán nem képes rejtett tulajdonságok után keresgélmi.

Annyira elfoglaltak ezek a gondolatok, hogy észre se vettem Zsuzsát, aki újra a hátam mögött állt. Csak akkor fordultam meg, amikor vállamra tette a kezét.

— Lehet, hogy összekevertelek Irma asszonnal — mondtam neki.

— És Riával, meg a többiekkel?

— Lehet, hogy azokkal is, mert te voltál az első. Helyesebben, te lehettél volna az első, a tücsökjáték, s mindazt, ami utánad következett, már akaratlanul is abba a meleg istállóba viszem vissza, ahol a tehenet megfejtéd.

— Még arra is emlékszel?

— Azt nem lehet elfelejteni.

Zsuzsa fogatlan szájjal rám nevetett. Megnyugtató mosolya volt, tudtam, hogy már nincsenek fogak mögötte, amelyek kitörhetnek, és elronthatnak mindent. A mosolyában volt valami megváltozhatatlan és végleges.

— Mikor esküdtünk meg? — kérdeztem tőle.

— Az hosszú történet.

— Nem baj, a műszak végéig elmondhatod.

— Valójában nem is olyan hosszú. Amikor hazavitt az az idegen, az apám megint be volt rúgva, s éktelen haraggal fogadott. Kitöröm azt is, ami a szádba maradt, te cafat — aztán összevissza rugdosott. De ez nem is fáj, hiszen a levedre vártam... Később sokkal nehezebb lett... Volt apámnak egy csavargó cimborája, és egyik este, ha jól emlékszem, két üveg borért eladott neki. Nem is esküdtünk meg, csak úgy éltünk. Ha részeg volt, megvert, és általában részeg volt. Ő is csak cafatnak nevezett, persze nem is tudhatta, hogy ő nyúlt először hozzám, és jobb is, hogy így volt, mert én már ott, az istállóban is neked szerettem volna adni magam, csakhogy akkor más gondjaid voltak, nem tudad, merre kell menni... Egyik éjjel aztán, amikor a csizmájával megtaposott, elhatároztam, hogy hozzád megyek feleségül. Akkor is, ha nem írsz. Akkor is, ha ez már mindig így marad. Valamit ki kellett találnom a verések ellen.

— Nem igaz!

— Miért, te másképp gondoltad?

— Nem, nem gondoltam másképp, de...

— Na látod, hát akkor így történt. Minden úgy történik, ahogy az ember magában végiggondolja.

— Tizenhat éves korában senki se lehet ilyen szörnyűségekért felelős. Tizenhat éves korukban a diákok a Forum Romanumon játszanak, és cicerók akarnak lenni.

— De aztán kijutnak az életbe, s látják, hogy abba ez is belefér.

Rémülten meredtem Zsuzsára. Az arcára tapadt szénpor sunyi kék foltokként árulkodott a szeme körül.

— Mindennap megvert?

— Nem, csak ha részeg volt. Néha ostorral is. Kocsis volt, a fiát egyébként ismerted is, oda járt az intézetbe, Bendének hívták.

— Meddig tart ez a műszak?

— Ameddig akarod.

Már irtóztam a bányától, és szerettem volna felmenni a fényre. Ilonára és Sándorra gondoltam, de Berger árnyéka elébük állt. „Mindenki ott folytatja, ahol abbahagyta.” Nem, ott nem szabad folytatni. Sándor úgyis tovább építi a kínai falat. És Ilona gyanútlanul játszik a labdával, aztán egyszerre csak megöregszik, rákot kap, vagy kitörik a foga. Egyszerűen bármi történhet vele. Zsuzsával már semmi se történhet. Lefeküdtem a sínek mellé, és elaludtam. Arra ébredtem, hogy vizes a ruhám. Körülnéztem, egy pocsolóban feküdtem.

— Reggelenként itt magasabb a vízállás — dübörgött felém az egyik csille.

— Van gumicsizmája?

— Van. — Önkéntelenül válaszoltam, anélkül, hogy a lábamra néztem volna.

Már tudtam, hogy még a fogságban az az ör odakölcsonözte a csizmáját. Egy kicsit nagy, vigyázni kell, hogy ki ne lépjek belőle. A nadrágom is bő, ezt Rézkobaktól kaptam, helyesebben nem is tőle, hanem attól a raktárostól. Mindegy. Fontos, hogy a víz bele ne menjen a csizmába. Megragadtam a csákányt, és a gőzölgő falba vágtam. Felülről is víz csepegett a nyakamba, és ide-oda kellett kapkodni a sisakomat. Örültem, hogy egyre nagyobb széndarabok hullanak ki a falból. Elvégre mindenki kezdi valahol. Megszületik, s ezért még egyáltalán nem felelős. Azért se, ha nem tudja, ki volt az apja. Talán még a kincsesláda gondolatáért sem felelős. A vágyak csak azért vannak, hogy kitöltsenek egy adott sivárságot, ami tulajdonképpen a halállal, vagyis a nemléttel egyenlő. Bizonyos, hogy ez is az élcehez tartozik, de eleinte teljesen idegennek látszik. Ki kell találni a Tutenkamen jelszót, hogy valami kinyíljon. Kár, hogy Bende nem a ládához nyúlt először, s hogy falhoz csapta a madarakat. Sajnos, a történelem-órák erről nemigen vesznek tudomást. Szinte mindjárt tógába bújtatják a hősíket, és ha kacagányt visel, akkor is baj van vele, mert az ember polimorf csecsemőnek születik, s innen kellene kezdeni a magyarázatot, nem az Istennel, akit úgyse lehet megérteni. Félni talán lehet tőle, de ugyanakkor annyi más félelmetes és titokzatos dolog van, amely szintén magyarázatra szorul. Zsuzsa természetesen hazudik. Amikor leesett a cseresznyefáról, hazament, és azután nem történt semmi. Vagy ha történt is, egészen másképp történt, mint ahogy elmondta. Született négy-öt gyereke, és éppolyan kövér nyaka lett, mint Irma asszonynak. Talán még kövérebb is, mert Irma asszony virágokat árult, Zsuzsa alighanem dísznököket hizlalt.

Elhatároztam, hogy kissé körülnézek a bányában, mert ott, ahol álltam, a kifejtett szén ráhullt a sínekre, és elakasztotta a forgalmat. Egyre több csille szaladt egymásba, s attól kellett tartani, hogy teljesen eltorlaszolja az utat. Némi lelkiismeret-furdalást is éreztem, hátha rossz helyen kezdtem el a fejtést. De nem volt senki a közelben, akitől felvilágosítást kérhettem volna. Minduntalan különféle huzalokba botlottam. Nem tudtam, mire szolgálnak. Néha kidöntött táblákkal is találkozottam: **T i l o s a d o h á n y z á s ! V i g y á z z, s z a k a d é k !** De mivel a földön heverték, így vízszintes állapotban már nem volt tiltó jelentésük. Persze az ellenkezője is lehetséges. Elgömbült iránymutató nyilak is csikorgtak a talpam alatt, s ezek csak növelték a bizonytalanságérzetet. Mindenfelé mehetek, de az is lehet, hogy jobb lenne megállni. A lámpásom is ijeszten sercegett. Talán nincs már benne elég karbid. Ha kialszik, teljes sötétségben maradok. A jobb oldali bányafolyosó felől ostorsuhogás hallatszott, arra felé indultam. Már messziről megismertem a bányamestert. Vértörös arccal, dühösen közeledett.

— Mit csinált, maga szerencsétlen? — üvöltött rám, és a szemembe világított a lámpájával. — Teljesen eltorlaszolta a forgalmat.

Tudtam, hogy a csillékre gondol, de nem szóltam semmit.

Egy különös hallgatósövet vett elő a nadrágzsebéből, és a mellekre illesztette.

— Nem ivott?

— Nem.

— Lélegezzen mélyen.

— Most ne lélegezzen.

A blúzom zsebeit is végigtapogatta.

— Ide, jegyezze meg, nem szabad italt hozni. A bányában egykettőre berúg az ember. Na, jöjjön.

Engedelmesen követtem. Számtalan folyosón haladtunk át, s egyszerre csak ugyanoda érkeztünk, ahonnan elindultam. A tárnában egymás hegyén-hátán feküdtek a csillékek. A szédítő összevisszaság olyan látványt nyújtott, mintha hatalmas ócskavasraktárba léptünk volna.

— Na, látja — suhintott ostorával a csillék felé.

— Nem tudtam, hogy itt nem szabad fejteni.

— Ki mondta, hogy nem szabad? Akárhol fejthet, ahol akar.

— De hát akkor...

— Nem látja? Egymásba mentek a csillék.

Délig nem szóltunk egymáshoz, csak a szénhalmot figyeltük. Amikor dél lett — ezt onnan tudtam, hogy a bányamester elővette régimódi ezüst zseboráját, és felém villantotta lekopott számlapját —, a lapátért nyúltam.

— Ha akarja, eltakarítom ezt a kupacot.

Beleegyezően bólintott.

— Ez a kupac egyébként az életem — tettem hozzá, s megpróbáltam füttyörszni.

— Jelentéktelen halom — állapította meg a bányamester.

— A csillék mégis megálltak.

— Azok mindig megállnak.

— Mások élete sokkal jelentősebb — igyekeztem, hogy megnyerjem a jóindulatát.

— Á, nehogy azt higgye — a szén közé rúgott. — Mindegyik itt végzi.

Később azon kaptam magam, hogy egyszerre beszélünk. Én a tatárjárást, a fogságot, a tábort emlegetem, ő meg az ostorát csattogtatja. Ijedten elhallgattam, féltem, hogy illetlenséget követek el, de ő nyugodtan tovább csattogtatta az ostorát, mintha még mindig beszélnék.

— Nem zavarja, ha hallgatok?

— Engem az se zavar, ha beszél.

— Nem nehéz azt az ostort suhogtatni?

— De, különösen délután, már nagyon fárasztó.

— Akkor miért nem hagyja abba?

Úgy nézett rám, mintha gyengeelméjű lennék.

— Minden bányamesternek van ostora, s minden bányamesternek csattogtatnia kell az ostorát.

— Természetes, hogy így van — helyeselt, mert eszembe jutott mind a két Rézkobak, a kaszárnyai és a táborbeli, aztán a foglárók és a rendőrök, s az is, amit Berger mondott róluk.

Már semmi haragot nem éreztem irántuk. Hirtelen feltörő bizalommal fordultam a bányamester felé. Úgy gondoltam, vallomással tartozom neki.

— Egyszer én is szerettem volna a hatalmat a kezembe kaparintani. Volt egy öreg kertész, Géza bácsinak hívták, annak el is magyaráztam. Bevallom, az ostorra nem gondoltam, s aztán úgy látszott, hogy ez nem is fontos, vagy legalábbis el lehet vonatkozni tőle. Tudja, amikor a kínai falat építettük, igaz,

hogy néhány tető beázott, a szakács főorvos panaszt is emelt, de akkoriban még nem értettem a koponyaékeléshez, és az egész ügy nem tartozott az elintézendő akták közé... Viszont sok angol vécét építettünk, s ez is valami, vagy nem?

A bányamester hangosan horkolt mellettem. Megráztam a vállát, de abban a pillanatban kialakult a lámpám. Láttam, hogy a bányamester lámpása is már éppen csak pislog.

— Kifogyott a karbid — kiáltottam a fülébe.

— És aztán? — motyogta félálomban.

— Sötétben nem tudok dolgozni.

— Hát akkor ne dolgozzon.

— Hány óra lehet most?

— Nem mindegy?

— Odafenn most mit csinálnak?

— Hol?

A tárna mennyezete felé mutattam.

— Ja, ott? Nem tudom.

De nekem úgy tűnt, hogy a tárna mennyezete kettéhasadt, és ki tudok kandi-kálni rajta. Bálint kitarja a konyhaajtót, és az ölébe veszi a nyanyát.

— Egyes emberek olyan jók — ráztam meg újra a bányamestert, mert ismét horkolni kezdett.

— Igen.

Agyamban fotokópiák, feljelentések és elbocsátóparancsok táncoltak. Klári fehér kombinékkal integetett felém, de aztán jött egy bokszoló, és az arcomba suhintott az öklével.

— És egyes emberek olyan gonoszok.

— Igen.

— És ez mindegy?

— Lehet, hogy mindegy, elvégre ezek is, azok is ide kerülnek.

— Akkor az se baj, hogy Zsuzsa leesett a cseresznyefáról, meg hogy Gajdost és Riát...

— Nem tudom, kikről beszél.

— De hiszen Zsuzsa itt dolgozik a bányában.

— Nem ismerem, még sose találkoztam vele.

Többet nem mertem háborgatni, mert egyre hangosabban horkolt, s minden horkantása ostorcsapásra emlékeztetett. A lámpásom közben újra világosságot árasztott. A blúzom gombjára akasztottam, s mégykézláb nekivágtam az összetorlódott csillék között.

A bányamesterrel nem lehet beszélgetni. Egy csomó dolgot nem ismer. Viszont nem tudom, honnan kellene kezdeni a magyarázatot, hogy ismétlésekbe ne bocsátkozzam. Mindenkiel így van ez. Talán Bende volt az egyetlen, aki rögtön megértette a jelszót, anélkül, hogy a kincsesláda közelebbi tulajdonságaira ki kellett volna térnem. Ha azt is hozzá kellett volna fűznöm, hogy az a láda tulajdonképpen csak azért van, mert nincs, mert éppen a valósága hiányzik, s ezt a hiányt már nem lehetett kibírni, ehhez rengeteg szóra lett volna szükség, s egy kisdiák nem is rendelkezik ekkora szókinccsel. Érdekes, Zsuzsa is megértette a tücsköket, de a többieknek már nem lehetett erről beszélni, Géza bácsinak sem, és Riának sem. Riával csak összefonódni lehetett egy valószínűtlen szédületben, aminek az öröme éppen a fonákjára fordult, arra, hogy ha igaz, hogy volt, csak azért volt, hogy elveszítsem. És még emléktáblát sem állíthattam Riának, mert Sándor nem akarta. Ha Ria nem halt meg, csak felszállt Richárddal az expresszvonatra, akkor Sándornak természetesen igaza volt. Bár még ez sem egészen biztos. Az, ami megtörtént, attól függetlenül történt, ami utána követ-

kezett. Helyesebben, a jelen örömeivel úgyis mindig ez történik. Valamiképpen elmúlik. Az örömök megöregszenek, és rákot kapnak. Egyszerűen nem lehet megtartani őket. Legfeljebb ha vízszintesen kifeszítünk egy zsinórt, s annak a közepéről függőlegesen lefelé lógatjuk, akkor... Nem, akkor sem tudnám megölelni Riát. Húsz év távolából nem lehet megölelni sem eleveneket, sem holtakat.

Az egyforma bányafalak lassanként magukba szippantották a szavakat. Egyenletes lépésekkel tocsogtam a vízben. Ott, ahol a sínek magasabbra kapaszkodnak, teljesen száraz talajra értem. Ilyen helyeken mindig csodálkozva megtorpantam, s körülnéztem, miért nem csorog ide a víz. Száraz szénpor ropogott a számban, és kiszáradt a nyelvem. Gyorsan továbbindultam, hogy valahol az oldalfalak körül forrásra akadjak. Már messziről hallottam a csörgedezését, hangját visszaverték a falak. Mikor megtaláltam, odatartottam a fejem, s a kristályszínű ér kék tölösréből fogaim közé spriccelt. Minden forrásnak más-más hangja volt, de mindegyik sistergett, mintha oxigénpalack csapját fordították volna el. Valahányszor így megkönnyebbültem, a falakat bámultam. Eleinte csak a színük, a fényük villant belém, de később alakokat is formáltak a hatalmas szénbálványok. Ismert tárgyakkal hasonlítottam össze a látványt, de ez is elfárasztott, és belesimultam a szavak nélküli látás varázsába. A kékes színű képek teljesen körülfogtak, időnként értük nyúltam, hogy egyiket-másikat megtapintsam, de mindig kisiklottak ujjaim közül. Egyszer már voltam itt, gondoltam, s ez a tudat mindent megmagyarázott, fölöslegessé tette, hogy aprólékosan újra számba vegyem a látottakat. A száraz és nedves talaj az időnként előbukkanó források, a falak, a sínek és a messziről dübörgő csillék egyetlen ízzé álltak össze körülöttem. Ez mind így van, és sehogy sem lehetne másképp. Némelykor úgy tetszett, hogy ez alatt az íz alatt fekszem vízszintesen, lábam a falakba nyújtom, s ott, ahol a sínek már megszakadnak, rajtam futnak tovább a csillék. A szűkebb vajatok ismételten felriasztottak ebből az idillből, általában későn görnyedtem össze, s a sisakom nagyot koppant az ácsolatokon. Bosszantott, hogy egyes folyosókban, pedig a szén szinte szilánkosan függött a fejem fölött, hiányoznak a gerendák. Az ilyen folyosók akármikor beomolhatnak. De az is lehet, hogy erre úgyse jár senki, hát mindegy. Az elgörbített és kidöntött táblák erre utaltak, és patkányokkal se találkoztam sehol. Aztán már síneket se láttam, csak egy sötétségbe vesző, szűkülő alagutat. Ha senki se jár itt, akkor nekem sincs semmi keresnivalóm erre felé. Az előbbi nyugalom azonnal tótágast állt bennem. Vissza kell fordulnom. De bármennyire akartam is, nem sikerült. Nem is a testem nem engedelmeskedett, hanem egyszerűen elfelvettem, hogyan kell hátraarcot csinálni. Ez neveléses. A hátraarc nem nehéz mutatvány. Gyorsan és ügyesen kell hozzákezdenem, mielőtt még teljesen be nem szorulok a falak közé. Az is lehet, hogy máris beszorultam, Rézkobak üvöltése térített magamhoz.

— Hátra arc!

Villámgyorsan megfordultam.

— Puskával tisztelegj!

Bányászubbonyomhoz szorítottam a csákányomat.

— Bal-jobb, bal!-jobb, futólépésben indulj, irány a...

Irány a... Irány a... Irány a... Lihegve dübörgtem végig az egyre távoluló folyosókon. A fejemet egyenesen előre tartottam, ez az előírás, és így könnyebb is futni. De nemcsak erről volt szó, tudtam, hogy a hátam mögött készül valami, Rézkobak felsorakoztatja a kivégzőszakaszt. Mindjárt löni fognak. Gajdosba kapaszkodtam, nehogy elmaradjon mellőlem. Ha mellettem fut, semmi se történhet. Mégis, amikor a lövések elhangzottak, befogtam a fületem. Aztán Gajdost kerestem a kezemmel, de nem volt sehol. Hogy lehet az? És nem is őt lőtték meg, hanem engem. A tenyerem csupa vér volt, éppen a csille sínparján

akartam átugrani, s megcsúsztam a síkos vason. Hármat is bukfenceztem, és elhasaltam egy tócsa közepén. Furcsa fények vágtak az arcomba. Egy óriási lámpa úszott felettem. Talán nem is emlékeztem volt ez, inkább az emlékezetért folytatott birkózás, hogy megkeressem az egyetlen szót, amelyet ki lehet mondani.

— Milyen nap van? — kérdeztem.

— Semmilyen.

Erre a szóra kinyitottam a szememet.

Egy ápolónő hajlongott felettem, később megismertem. Ria volt.

— Valami csöpög — mondtam neki, és a falakra mutattam.

— Az jó, az erőt ad.

Egy kéz villant és egy magasban lebegő üveg.

— Hol vagyok?

— A bányában.

Ettől a szótól megkönnyebbültem. Körülnéztem, és láttam az egymásra torlódott csilléket.

— Emlékszik Csang-csi meséjére? — súgta fülembe az ápolónő.

— Magát Riának hívják, ugye? — fordultam feléje.

— Igen.

— Akkor maga az, aki Richárddal beszállt az expresszvonatba.

— Igen.

— És már megbánta?

— Nem. Miért bántam volna meg? Richárdnak szép arany cigarettatárcája volt, és nagyon érdekesen tudott beszélni a monte-carlói Casinóról.

— Én azalatt rengeteg könyvet elolvastam. Lockét is.

— Az nem Locke, hanem Lok.

— Ezt mindig eltéveszttem — magyaráztam mentegetőzve —, tudja, amit az ember egyszer rosszul mond, arra különösen vigyázni akar.

— Igen, ez így szokott lenni... Tulajdonképpen ezért szálltam be Richárddal az expresszvonatba. Azt hittem, hogy később megtanulja, de nem tanulta meg.

— Azt hiszi, hogy ez minden? Én azután még sok mindenbe belefogtam, Sándorral, helyesebben Gergellyel építettük a kínai falat.

— Az micsoda?

— Ezt nem tudom így pontosan elmagyarázni, mert az ember szándékai mindig nagyobbak, mint a kívülről leírható események, és különben is, nemcsak ezt csináltam. A koponyaékelésbe is belekezdtem, csak az volt a baj, hogy egyszerre túl sok páciensem akadt, és...

— Na látja, de ez nem is érdekel. Ami utánam történt, az már nem érdekel, bizonyára magát sem érdekli, ami velem történt.

— De engem nagyon érdekel.

— Nem érdekelheti, hiszen soha többé nem találkoztunk.

Még mindig a pocolyában feküdtem, és különös volt, hogy Ria nem segít fel. Zsuzsának kellett odajönnie és a bányamesternek. A bányamester felém nyújtotta a csákányát. Belekapaszzkodtam, és nagy nehezen felültem.

— Mi történt? — kérdezte.

— Megbotlottam a szénben, és eltörtem a lábam.

— Ez előfordul. A bányában minden előfordulhat. — A csillék felé bökött a csákányával. — De ezek még mindig itt vannak. Valahogy el kellene tolni innen.

A sebesülesemről több szó nem esett, így hamarosan magam is elfelejtettem. Közben Ria és a bányamester is eltűnt a közelemből, csak Zsuzsa maradt velem.

— Szeretném, ha mindig mellettem maradnál. — A kötényébe csimpszkodtam, enyhe tejszag csapott az arcomba. — Napok óta nem láttalak, egyedül maradtam ezekkel a csillékekkel.

— A bányamester nem engedi.

— De hiszen a bányamester nem is ismer — erről eszembe jutott, hogy az előbb egymás mellett álltak, és meghittent beszélgettek.

— Én sem ismerem a bányamestert.

— Ez hazugság — kiáltottam rá. — A múltkor is hazudtál, amikor Bendéről meg az ostorról fecsegtél. Semmi se történt úgy, ahogy elmondtad.

— Lehet, hogy nem úgy történt.

— Hozzámentél egy szorgalmas, szelíd emberhez, gyerekeket szültél, és disznókat hizlaltál.

— Ha ez neked így jobban tetszik, nem vitatkozom.

— Nem erről van szó, hanem az igazságról.

Óriási robaj válaszolt rá, egy nagy darab szén a csillék közé zuhant. Zsuzsa is arrafelé nézett.

— Gyere — nyúlt a kezemért —, eltoljuk a csilléket.

De a vasszerkezetek annyira egymásba gabalyodtak, hogy nehezen tudtuk szétválasztani a kapcsolokat. Aztán nagy fáradtsággal egyenként a símekre emeltük a kiugrott kocsikát. Beleizzadtam, Zsuzsa azonban könnyedén mozgott, és ez furcsa ellentétben állt fogatlan szájával meg a ráncaival. Azért bírja így a munkát, mert neki mindegy, mit csinál. Az útirányokkal sem törődik. Ez a magatartása elkedvetlenített. Arra figyelmeztetett, hogy Zsuzsának nincs világnézete, és ez elválasztja tőlem. Például nem tud latinul. Sohasem volt még a Forum Romanumon, és így nem is sejtheti azokat az összefüggéseket, amelyek az én életemet foglalkoztatták. A kétféle törökökről sem tud. Sem a nyertesekről, sem a vesztesekről. Berger, a plébános, a doki tud róluk. Na, és mit értek vele? Berger abba fáradt bele, hogy a csipkebokorból elkergesse az istent, a plébános meg abba, hogy megtalálja. A doki az esküszegéstől rokkant meg, amellyel úgyszemint lehet megváltani a világot, mert rengeteg a beteg, s a gyíkok csak nagy ritkán változnak madarakká. Az ember végül is magára marad, függetlenül attól, hogy kereste-e a nagyobb összefüggéseket, vagy pedig úgy tett, mint Zsuzsa. Végeredményben most ugyanúgy tolja az összegabalyodott csilléket, mint én. Bosszantott ez a külső egyezés, és szerettem volna Zsuzsát megzavarni, elválasztani magamtól.

— Mi volt az életben a legfontosabb? — kérdeztem tőle, s ijedten éreztem, magam is milyen nehezen tudnék erre válaszolni.

— Az, hogy éltem — mondta habozás nélkül.

— Jó, de az életnek részei is vannak, s azonfelül van haza, vallás, világnézet...

— Igen, ezekről tanultam az iskolában.

— Nem az iskoláról van szó, hanem az eszméletünkről. Mit gondolsz, miért toloom ezeket a csilléket?

— Nem tudom.

— És te miért tolod?

— Azért, mert segíteni akarok neked.

Dühösen legyintettem. Valóban, Zsuzsa sohasem volt a Forum Romanumon, de ugyanakkor egyre feloldhatatlanabb nyugtalanságot éreztem. A kérdések ellenem is feszültek, s magam se tudtam mit kezdeni velük. Ezért tovább ostoroltam Zsuzsát.

— Mást nem éreztél? Másra nem gondoltál, csak arra, hogy élsz?

— Mire lehet még másra gondolni? Ja igen, néha a halálra is gondoltam, arra, hogy ennek az egésznek egyszer vége szakad, és ez olyan hihetetlen.

— Miért lenne hihetetlen? — Kis Sándor és az egyetemi éveim jutottak az eszembe. — Ha az ember gondolkozik, egyáltalán nem hihetetlen. Akkor tudja...

— Mit tud?

Láttam, hogy szinte alázatosan várja a válaszomat, és hirtelen úgy jártam a saját gondolatommal, mint az előbb a hátraarccal, nem tudtam, hogyan kell felelni. Tátogva meredtem Zsuzsára.

— Azt tudja... Tudja, hogy vége van.

— Igen. Vége van. Ezt értem. De akkor minek gondolkozni? — lehajtotta a fejét, vállával nekifeszült a csillének, és a sínre zökkenettette.

Most már szinte derűsen dolgozott. Géza bácsi is így fütyörészett. Fütyült, és nem tudta miről. Ez felhábortató. Gorombán ellöktem a csillék mellől.

— Ül le, pihenj. Ilyen értelmetlenül, anélkül, hogy valamit is megértenél, nem akarom, hogy segíts. Úgyis elég ráncos az arcod, a fogaid is kihullottak, Bende apja ostorral vert, vagy csak a mellett a szelíd, nyámnyila ember mellett éltél, és disznókat hizlaltál. Mindegy, hogy mit csináltál, tőlem kedvedre összevissza beszélhetsz, de azt ne hazúdd, hogy ennyi az élet. Tudod, meddig kellett keresni a csipkebokrot és benne az istent, és aztán milyen sokáig kellett harcolni, hogy kikergessük onnan?

— Minek kellett keresni, ha úgyis elkergettétek?

— Azért, mert rombolni nem az építés fordítottja. A lerombolt helyén nem a semmi marad, hanem a hiány. Érted?

Tagadóan rázta a fejét.

— Nem érted, persze, hogy nem érted. Mert sohase voltál a Forum Romanumon, de én azért is elmagyarázom. Ha befogod a füled, akkor is. Az, hogy nincs isten, az most már nem azt jelenti, hogy sohase volt.

— Volt egyszer?

— Nem, nem volt, de az ember kitalálta, és ez annyi, mintha lett volna. S amikor később rájött, hogy még sincs, a helyén ott maradt az üres bokor, oda tenni kellett valamit. Mindegy, hogy mit. Bármit, ami azt a hiányt pótolhatja.

— Te megtaláltad?

— Én nem. De van, aki megtalálta. Kis Sándor és mások.

— Minek kiabálsz?

— Nem kiabálok. Kis Sándor és mások biztosan megtalálták. Mert különben honnan vennék azt az impertinens magabiztosságot, azt a... Hiszen ők is tudják, hogy az élet halállal végződik. Ők is tudják, hogy az ember csak önmagához tartozik...

Rekedt, formátlan hörgéssé vált a hangom. Úgy éreztem, mintha megdagadt volna a fejem. Semmit se tudtam megmagyarázni, és Zsuzsát is elkergettem. Mert hiába néztem a szénhalom felé, amelynek a tetején kuporgott, ott csak egy vén patkány gubbasztott a csillékre táguló vörös pupillákkal. Feléje lóbáltam a lámpásomat, hátha elugrik a fénytől. De meg se riadt. Már undorodtam a bányától. A ruhám is csupa nedvesség és ragacsosság volt a pocolyától, a széntől meg a rátapadt patkányszórtól. Odafent Sándor várja, hogy beálljak az építkezésbe, és Ilona is ezt várja tőlem. Csak persze előbb még el kellene venni feleségül. De az rengeteg papírral és ügyintézással jár, a nevemet is be kell mondani, s én nem vagyok Barbarossa Frigyes, akihez illenének a harsonák és az orgonaszó. Mégis úgy döntöttem, hogy visszamegyek, mert a végtelenség egyre írtóztatóbb volt, és legfőképpen az, hogy ha hozzá is láttam a bányamunkához, fejttem, vagy a csilléket toltam, jóformán nem is éreztem a mozdulataim sú-

lyát. Kifáradtam és megizzadtam, de nem attól, amit csináltam, hanem valami mástól. Talán magától a bánya légkörétől. Itt, ötszáz méter mélységben, bizonyára nagyobb a nyomás, lehet, hogy a szellőztetőberendezések sem működnek kifogástalanul. Ezt mindenesetre jelentenem kell, de nem tudtam, kinek. A csillékkal telezsúfolt tárnát már messzire magam mögött hagytam, valamelyik ismerősnek tetsző bányafolyosón baktattam. Az út fölfelé vezetett, és ez azt jelentette, hogy kifelé tartok a bányából. Feliratokkal is találkoztam. Az egyik táblán ez állt.

Errefelé nincsen út!

Ezen az ellentmondáson elmosolyodtam. Hiszen éppen rajta lépegettem. Még egyszer el akartam olvasni a szavakat, de trappoló hangokra lettem figyelmes. Egyre erősödött a moraj. Védekezően hátrafordultam. Az általános zúgásból most már emberi hangokat is ki tudtam venni. Valaki eltorzult hangon ordított:

— Meg akart szökni.

— Fogják meg!

Ez többször is megismétlődött. Ki kell jutnom a bányából. Minden erőmet összeszedve szaladtam, de a tömeg (mert egyre többen kergettek) és köztem egyre csökkent a távolság.

Úgy gondoltam legjobb, ha megadom magam. Hiszen úgymint utolérnek. Egyéb-ként is löszeres ládák sorakoztak előttem, s ezeket nem tudtam volna kikerülni. Ahogy felemeltem a kezem, üldözőim minden oldalról megragadtak. Valamennyien idegenek voltak, én mégis ismertem őket, de arra nem volt időm, hogy a nevüket sorjában tudatosítsam. Így továbbra is meghatározhatatlanok és sejtelmesek maradtak.

— Maga meg akart szökni — támadt rám az egyik ismeretlen nagyon is ismerős hangon.

A sor végén a bányamester hadonászott, s bár láttam, hogy az előttem álló beszél, mégis úgy tetszett, hogy a bányamesterhez tartozik a hangja.

— Nem akartam megszökni, csak itt nagyon rossz a szellőztetés, és a ruhám is már egészen összepiszkolódott.

— Ezen könnyű segíteni — állapították meg többen is egyszerre. Egy oxigén-palaackot kell a tárnába gurítani, és ki kell nyitni a csapját. Ami pedig a ruhákat illeti, van itt egy öltözőnk, s ha van jegye, a ruhatárosnőnkől tetszés szerinti nagyságban sötétkék ünneplő ruhát kaphat.

— Hogy hívják a ruhatárosnőt?

— Irma asszonynak.

— Irma asszony meghalt rákban, és nem szeretem a sötétkék ünneplő ruhákat.

— Szóval, mégiscsak meg akart szökni.

Minden oldalról bányászlámpák fénye világított a szemembe. Az erős fénynek ottlommész-szaga volt, megeredt tőle a könnyem.

— Mit akarnak tulajdonképpen, hiszen már mindent elmondtam.

— Semmit se mondott el, a levelekről még nem is tett említést.

— Miféle levelekről?

— Azokról, amiket a régi újságok közé dugott.

— Azokról nem beszélhetek, hiszen azokat meg se találták.

Az egyik ismeretlen, akinek erősen szétlapított orra volt, hangosan elröhögte magát.

— Még hogy nem találtuk meg! Igen vicces fiú maga — és a feje felett meglóbálta a leveleket. — Itt van a markomban valamennyi! — Fogcsikorgatva papírgombócot gyúrt belőlük, és az arcomba dobta.

— Szédülök — mondtam —, hagyjanak békén, ha akarják, önként visszamegyek a tárnába, és rendbe rakom a csilléket.

— Még hogy önként — ordította valaki. — Maga visszamegy a tárnába, mert ez a rendelkezés. Ha azt tehetné, amit akar, akkor akár az ablakon is kiugorhatna.

— Merrefelé vannak az ablakok? — kérdeztem.

— Itt mincsenek ablakok — felelték kórusban —, ha lennének, kiugorhatna rajtuk.

Osszeszorítottam a fogamat, és elhatároztam, hogy többet nem válaszolok. De akkor a bokszolóképű odajött hozzám, szétfeszítette az állkapcsomat, és az oxigénpalack gumitömítőjét a számba nyomta. Sístergő hangok és valami hűvöség áradt szét bennem. Ez az érzés annyira a hatalmába kerített, hogy az idegenek jelenlétéről is megfeledkeztem. Még mindent rendbe lehet hozni — gondoltam. A Forum Romanumon maradok, és nem szököm meg Zsuzsával.

— Azt nem lehet — zúgott a szénfal rései közül —, mert már mindenki leérettségizett.

— Ez igaz, én is leérettségiztem.

De ezzel a kijelentéssel inkább csak megnyugtatni akartam magamat, mert egyáltalán nem hangzott valószínűnek. Padokkal telt meg a tárna, és láttam az érettségibiztos lilás-vörös arcát, az egykori osztálytársaim a padokban ültek, és Bende tintás papírgalacsinokat dobált.

— Már megint nem tud semmit — dobolt a vonalzójával az osztályfőnököm. — Bendét átengedem, mert ő jelesre készült, de magát nem engedhetem át.

Szerettem volna tiltakozni, hogy az egész dolog félreértésen alapszik, és hogy én sokkal később érettségiztem, különben nem mehettem volna főiskolára. De beláttam, hogy ezzel hiába rukkolnék elő, a később történelekről ebben az osztályban senki se tud, s hogy meg kell szöknöm Zsuzsával, nehogy még szégyenletesebb dolgokba keveredjem.

A számtantanárom hangja azonban a padhoz béklyózott.

— Magaviseletből is megbuktatom.

Az egész tanári kar fejszóvalva nézett felém.

— És természetrajzból is.

Most már megmakacsoltam magam, és a katedra elé léptem.

— A természetrajz nem is érettségi tantárgy.

— Annál inkább megbuktatom — jelentette ki az osztályfőnököm —, mert maga nincs tisztában a tücskökkel és a bogarakkal. Azt fejtegette a múlt órán, hogy a barna tücsök feketévé változik. És a történelemmel hogy állunk? — fordult a mellette ülő tanárhoz.

A történelemtanárról sokáig keresgélte a noteszában, közben a noteszt egészen a homlokáig emelte, mert erősen rövidlátó volt.

— Kétszer is beszekundázott — csapta a katedrához a noteszát. — Képzeld el, még azt se tudta, kik nyerték meg a nándorfehérvári ütközetet.

A tanári kar a számárfüles noteszra bámult, most már a fejüket se csóválták, annyira meg voltak lepődve.

— Természetesen semmi bizonyosat nem lehet állítani a történelemről — feleltem vissza. — Egy esemény, amelyben többen szerepelnek, eltorzul, ha csak egyetlen szemtanú beszél róla. És egyáltalán a történelemnek mincsenek is szemtanúi. Mindenki csak arról tesz említést, ami már megtörtént. Nem magáról a történésről, amelynek a részese.

— Látják, milyen arcátlan? — mutogatott rám a hittantanárom. — Most már csak a pedellust kell megkérdezni, hogy egyetért-e a döntésünkkel.

A pedellust eddig nem is vettem észre. Az utolsó padban ült, maszatos szájkál-

lát dörzsölgette. Rögtön ráismertem, Berger volt. Ettől megkönnyebbültem. Berger most biztosan védelmébe vesz. Vártam, hogy feláll, de ülve maradt. A tanári kar azonban felemelkedett, és állva hallgatta a pedellust.

— Teljesen egyetértek a tanári kar döntésével — kezdte Berger —, a jelölt úr ugyanis valóban semmiből sem készült. Itt a bányában teljesen nevetséges dolog tücskökön-bogarakon meg a nándorfehérvári ütközeten töprengeni. Itt, ahol az ember már tudja, hogy minden élet halállal végződik, egyedül a szenvedésen és a saját gonoszágunkon illik tűnődni.

— Kitűnő — állapították meg a tanárok egyhangúlag —, a pedellus úr kitűnően leérettségizett.

— Erre semmi szükségem sincs — tiltakozott Berger, és tovább simogatta a szakállát —, különben sem rólam, hanem a jelölt úrról döntenek. Megbuktatják vagy átengedik, ez természetesen mindegy. Ő azonban ezt még nem tudja, s ezért nem tud belenyugodni a bármilyen előjelű határozatba. Olyasféle körülményes jelzőkkel választja el egymástól a fogalmakat, mint igazság és igazságtalanság.

— Ez valóban nevetséges és tudománytalan — piszkálta az orrát a matematikatanárunk.

— Igen — jelentette ki Berger —, de többet már nem vagyok hajlandó az expozémhoz fűzni.

— Még a csipkebokorról is beszélhetne — unszolta a hittantanárom.

— Nem, arról inkább nem beszélek, ugyanis a csipkebokorral baj van. Kigyulladt. Először nemigen törődtem vele, mert azt hittem, hogy az isten ül benne, annak úgysem ártanak a lángok, de amikor széthajtottam az ágakat, láttam, hogy én ülök a lángok közepén. Természetesen, de ezt, azt hiszem, fölösleges megjegyezni, a jelölt úr is ott ült.

— Megértette a döntésünket? — ültette az orrára a cvikkerét az érettségi biztos, és tüntetőn hátrat fordított nekem.

— Nem értettem meg semmit. A szegénységről, a hatalomról és a vallásszabadságról nem kaptam semmi felvilágosítást. És egyáltalán az élet értelméről sem.

A tanárok csodálkozva néztek rám, és közbe akartak szólni. Nem engedtem időt nekik.

— Nemcsak én, János bácsi, Géza bácsi, a szakács főorvos sem értett meg semmit, sőt az anyám se. De nemcsak erről van szó — hirtelen Kis Sándor jutott az eszembe. — És mi van Kis Sándorral? Ő mit szólna ehhez az egészhez?

Észrevettem, hogy valamennyien zavarba jöttek, és riadtan suttogtak egymás közt. Az egyik tanár felemelte az ujját.

— Kis Sándor nem tartozik ide. Mi csak a bánya területéről beszélhetünk.

— Ezek szerint Kis Sándor nem is létezik? — vetettem ellen.

— Ezt nem állítottam — jelentette ki nagy zavarban a jelentkező tanár —, ugyanis vannak bizonyos összefüggések, amelyek Kis Sándor létezésére utalnak.

— Nevezetesen? — ráncolta homlokát az érettségi biztos.

— Hát bizonyos szolgáltatások a bányában. A világosságot, a karbidot és a szellőztetőberendezéseket felülről kapjuk. Kétségtelen, hogy ezek nem szellemi, hanem pusztán technikai kellékek, így ezeknek a kezelését olyanra kellett bízni, aki nem tartozik a bányához. Így esett a választás Kis Sándorra.

— S az a szén, amit mi fejtünk, az már nem kerül a felszínre? — kérdeztem, mert már csak ez nyugtalanított.

— Sajnos, a síneket még nem tudtuk egészen kiépíteni. Majdnem a felszínig vezetnek, de ott megszakadnak.

Most már mindenki sajnálta, hogy ez a kérdés is szóba került. Berger a kör-

mét piszkálta, és nem vett tudomást a katedráról. Én is megpróbáltam Bergert utánozni, és ezzel a mozdulattal egyenesen egy sötét alagútba kerültem. Ebben az alagútban már sem az arcokat, sem az alakokat nem tudtam megkülönböztetni egymástól. A sötétséget csak némi szürkesség szakította meg, és ez a szürkesség árnyakra és felszakadozó felhőkre egyaránt hasonlított. Ha lett volna óram, kiszámíthattam volna, meddig tartózkodtam az alagútban. De ahogy oda-kerültem, az időérzékelem is megszűnt. Az alagút végtelenségéről érzett feltételezésem fölöslegessé tette, hogy a bennem megtett utat szakaszokra osszam. Különben a bányában tartózkodásom óta ez volt a legkellemesebb időszak, de erre is csak később jöttem rá, amikor a bányamester lámpájába botlottam.

— Már három hete keressük — dohogott a bányamester.

— Nekem úgy tűnt, mintha csak az előbb találkoztunk volna.

— Ez az injekciótól van — magyarázta —, a bányászökevényeknek injekciót adunk.

— Nem akartam megszökni.

— Jó, rendben van, erről most nem vitatkozom. — A madrágzebéből ismét előkötötte azt a furcsa hallgatókészüléket, és a melléhez szorította.

— Lélegezzen... Most ne lélegezzen.

Engem legfőképpen az bosszantott, hogy a sötét alagútnak vége szakadt, ismét kérdésekre kell figyelnem, s válaszokon törhetem a fejemet.

A bányamester sokáig vizsgált, közben hümmögött és füttyörészett.

— Maga itt a bányában rosszul érzi magát, igaz?

— Ha így lenne, lehetne-e változtatni rajta?

— Nem. Egyelőre semmit se tehetünk. Bár voltak olyan javaslatok is, hogy ilyen esetben...

— Hogy ilyen esetben?

— Elfelejtettem már a javaslat szövegét.

— Rosszul teszi, ha valamit el akar hallgatni előttem — méltatlankodtam. — Én mindent őszintén elmondok magának.

— Csakhogy én semmire se vagyok kíváncsi, hiszen úgymint tudok. — Megtapogatta a kabátzsebét. — Látja, itt van a látletele, abban minden gondosan le van írva.

— A Napóleon-film is benne van?

— Miféle film?

— Egy keskeny némafilm. Az iskolában vetítették. A feliratokat rém nehezen lehetett elolvasni, pedig minden képsor előtt voltak feliratok, és ez nagyon megnehezítette a tájékozódást. De egy jelenetre pontosan emlékszem. A kadétiskolában Napóleon párnaharcot vív a többi növendékkel. A párnák kiszakadnak, és a toll csak úgy repül a levegőben.

— És?

— Bent van a látletetben?

— Nincs. De mi szükség van erre?

— Ha az ember negyven évig él, vagy meddig (mert nem voltam benne egészen biztos, hogy pillanatnyilag hány éves vagyok, a bányában töltött idő összeszavart), s abból a sok eseményből, ami vele történt, egyedül ez a pár méter filmszalag jut az eszébe, akkor ennek van valami jelentősége. Még arra is emlékszem, hogy az egyik toll csak úgy magában lebegett a hálószobában.

— És máskor is gondolt erre a filmre?

— Soha. Csak most először. De talán éppen az az érdekes, hogy csak ebben a helyzetben, ahogy itt szemben állunk egymással, látom a repülő párnákat, a kiszakadt huzatot, a sok fehérséget, pedig itt mindenütt szén van.

— Kár így elaprózni magát, fontosabb dolgokkal is törődhetne.

— Minek? Éppen az előbb közölték velem, hogy a sínek nem érnek el egészen a felszínig, s így a kibányászott szén tulajdonképpen megreked.

— Hol reked meg?

— Ezt nem mondták. A megszokadt síneken van a hangsúly.

— És ki állította ezt?

— Az érettségibiztos vagy valamelyik tanár. Már nem tudom biztosan, ugyanis az előbb érettségiztettek, és a pedellus is ott volt.

— Mit bolondít engem? — nézett rám dühösen a bányamester. — Azt hiszi, lóvá tehet ilyen számárságokkal?

— Akárkitől megkérdezheti.

— Mit kérdezek meg? Először is tudom, hogy maga már rég leérettségizett, másodszer, mit keres egy pedellus egy érettségin?

Az érvelése annyira világos volt, hogy egyet kellett értenem vele, de ennek az egyetértésemnek nem akartam hangot adni, a tanári kar kérdései még egyre foglalkoztattak.

— Csakhogy az a pedellus nem volt közönséges iskolaszolga, Bergernek hívták.

— Mindegy, hogyan hívnak egy pedellust. Ha Herkópáternek hívják, akkor se vehet részt egy érettségin.

— Igaza van — egyeztem bele —, s valójában hálás is vagyok ezért a felvilágosításért. Ilyenformán az érettségi egészen másképpen végződött.

— Ki mondta, hogy másképpen végződött?

— Ön mondta, hogy Berger nem volt ott.

— Én csak az iskolaszolgáról beszéltem, s ha Berger, vagy minek is hívják, nem iskolaszolga, akkor egészen nyugodtan ott lehetett.

— Ha megengedi, lesöpröm a törmelékeket a sínekről, hogy jobban guruljanak a kerekek.

— Helyes. A seprő a hetes folyosó hármaskörében van, könnyen megtalálja.

Először a hetes folyosót kerestem, de sehol sem voltak kiírva számok. Előtte legalább húsz folyosó sötétlett, s nem tudtam, honnan kezdem a számolást, balról, vagy jobbról. A dugóhúzó-konvenció szerint bal felé tekeredik a mozgás, de ez most nagyon önkényesnek látszott, s ezért jobb felől kezdtem a keresést. Csak miután ez a folyosó zsákutcában végződött, tapogatóztam a másik oldalon, itt viszont ugyanabba a folyosóba jutottam, ahol a lószeládák voltak felállítva. Kénytelen voltam a bányamesterhez fordulni eligazításért.

— Középről számítva a harmadik. Az a hetedik folyosó. Hát nem egyszerű? — nézett rám.

— Miért éppen az a hetedik?

— S miért keressünk más számolási rendszert? Akárhonnan kezdjük is, a kiindulópont mindig csak hipotézis.

— Ez igaz, de bizonyos megszokásokhoz mégiscsak ragaszkodik az ember. Bár ha innen a sínek úgysem érnek el a felszínig, akkor mindegy.

— Ki mondta, hogy nem érnek el a sínek?

Közben megtaláltuk a seprőt, és a kezembe nyomta.

— Az előbb, amikor én említettem, akkor ön kétségbe vonta.

— Az lehet, de csak azért, mert nagyon is egyetértettem az állításával. Jegyezze meg, leginkább a saját meggyőződésünk ellen kell harcolni. Ha mindjárt azt fogadjuk el helyesnek, amire gondolunk, az ellenkező felismerést már ki is zártuk a tudatunkból. Képzelve el, milyen egyszerű volna elhinni, hogy a sínek nem érnek el a felszínre. Akárcsak azt, hogy elérnek. De ha az ember az egyik és a másik lehetőséget is feltételezi, érdekes mozgásban marad a megoldás.

— És akkor a remény áll pontosan a középben. Ugye?

— A remény? Lehetséges. Amióra a hittel úgy pórul jártunk az üres csipkebokor előtt, azt hiszem, ezt a felsülést csak a reménnyel lehet helyettesíteni. A hit mindig egy helyben áll, de a remény több lehetőség között mozog. Én, látja, abban reménykedem, hogy nem érnek fel egészen a sínek, s így felülről már nem lehet befolyásolni az én beosztásomat. Maga nyilván az ellenkezőjében reménykedik, a reménye mégis valahogy összeköt minket. A hit, az elválasztana. Ha hinnék ugyanis a magam lehetőségében, a maga létezését dogmatikusan ki-zárnám. A remény azonban két oldalról mozgatható. Annál erősebb, minél messzebb esnek egymástól a sarkok.

Nagy lendülettel fogtam hozzá a sepréshez.

A bányamester a pulzusomat tapogatta.

— Lassabban dolgozzon — parancsolt rám.

Úgy tettem, mintha hallgatnék rá, de alig ment el, újra az előbbi hévvel folytattam. Szerettem volna a remény gondolatát megosztani másokkal, elsősorban Zsuzsával. Zsuzsa azonban sokáig nem is figyelt rám, egyre a „Pintyőke kis-madár” kezdetű dalt énekelt.

— Nézd, Zsuzsa, arról a cseresznyefáról akarok mondani valamit neked.

Rögtön abbahagyta a dalolást.

— Valamikor azt hittem, hogy ellentétben áll az én reményeimmel, helyesebben a tieiddel. És most rájöttem, hogy mindkettőnk reményéből nőtt ki az a cseresznyefa. Ha nem nő ki, akkor én nem találom meg a kastély felé vezető utat, ahol a grófnének úgyse mutathattalak volna be, még az anyámnak se, mert ő nem is volt grófné, és éppen bevásárolni ment a szomszédék kocsisával. Ha nem nő ki az a cseresznyefa, akkor meg kellett volna állni az út közepén, és bevallani mindent, még azt is, hogy nem is akarok továbbmenni veled, mert egyszerűen nincs hová menni. Így azonban megkíméltelek ettől a vallomástól, és akármilyen véresek is voltak azok a cseresznyék, te elhitted, hogy nekem fejtet meg a tehenet, s hogy még máskor is megfejtetted volna, ha nem török le az az ág.

— Ebből egy szót sem értek — rázta meg a fejét Zsuzsa.

— Mindig nehézfejű voltál — legyintettem felé a lámpásommal.

— Igen. Mindig nehézfejű voltam. Éppen ezért szeretném, ha még egyszer elmagyaráznád.

Ez az alázatossága rögtön lehűtött. Úgy éreztem, hogy egymás mögött lépegetünk libasorban az ösvényen. Megrémültem a szomorúságától, de a cseresznyékkel kapcsolatban már nem tudtam semmi magyarázattal szolgálni.

— Nézd, próbáljuk meg egy másik példán. Amikor már nem ismertük egymást, én hozzáláttam, hogy felépítsem a kínai falat. Először azt hittem, hogy csak az én reményem fér a falak közé, meg azoké, akik együtt építenek velem. Aztán rájöttem, hogy nem így van. Persze már akkor rájöhettem volna, amikor a szakács főorvos panaszt emelt, hogy nála beázik a tető. De akkor még azt hittem, hogy csak azt akarja, hogy megcsináljuk.

— És nem azt akarta?

— Lehet, hogy ezt is akarta, de az ellenkezőjét is. Hogy a mi építkezésünk közben minél több tető ázzék be, s ne maradjon egyedül a reményével. Egyszóval, az én ellenkező reményemből táplálkozott az ő reménye is. Érted?

— Lehet, hogy értem. Mindenki másban reménykedik, ezt akarod mondani.

— Talán ezt is. De ami még fontosabb, hogy ez semmit sem vesz el a reményből. A remény megmarad egésznek. Csakhogy mi eddig mindig a remény egyik felével érveltünk, azzal, ami beteljesült. Ezért éreztük csónkának. Ezért kevertük össze a hittel. Pedig ez durva tévedés volt. A hit, az hívőket és hitet-

leneket ismer. De a reményen belül csak reménykedők vannak. És ezek valahol egymáshoz hasonlítanak.

Közben több kilométernyi sít tiszttára söpörtem. Ez a tény fokozta türelmemet Zsuzsa iránt. A sínek tisztasága a legfontosabb. Ha nagyobb zökkenők nélkül közlekedhetnek a csillék, valameddig csak eljutunk. Talán a bányamester reményéig, s talán az enyéimig is. Lehet, hogy nem is a sínek folytonosságával van baj, és hogy az egész remény teljesen körbe fut, csak mi más-más körszeletnél, más-más sítarabnál állunk meg. Alapjában véve át is haladunk egymás reményein. Még az ellentett reményeknek is részesei vagyunk. A cseresznyefa nekem ahhoz a reményhez kellett, hogy egyedül kereshessem az utat. Mert a kertészetben csak egyetlen kertészegéd számára volt szabad hely, Zsuzsával Géza bácsi nem tudott volna mit kezdeni. Zsuzsának is lehetőséget adott azonban az a cseresznyefa, hogy egészen biztosan együtt találtuk volna meg az utat, együtt kertészkedhettünk volna, ha nem törik le az ág, és nem törik ki a foga. Tündérrózsza rosszasága is az én jóságomból következett, mert mind a ketten a saját tulajdonságunkra építettük a reményünket, az egyik csak a másikat táplálta, s amikor ott a mólón a nádas felé vezetett, és azt kérdezte tőlem a nád-rádjára mutatva: „Akarod, hogy megmutassam?”, bizonyos, hogy egy heves reményből táplálkozott, mely az én reményemtől sem volt idegen, csak akkor még nem értettem a remények körforgását, s azért ömlött rajtam végig a szégyen, ahelyett, hogy örültem volna neki. És amikor ugyanazon a mólón a ficsúr hadnaggal láttam, akkor se tudtam részese lenni a reményének, amelyben biztosan ott voltam megint én is, mert valamilyen módon az én síneimen is át kellett lépnie, tovább kellett tolnia a saját csilléjét, de ezt én nem értettem akkor, és elszaladtam. Most arra gondoltam, mi történt volna, ha nem szaladok el akkor, hanem ott maradok. Helyesebben, ha tapintatosan megvárom azt a pillanatot, amikor már nem hozhatom zavarba őket, és beismerem, hogy én az ő reményeiknek is részese vagyok. Ha így döntöttek, nem tehetek egyebet, mint hogy megértsem őket.

Még kiegészítésre szorult ez a gondolat, de Zsuzsa megzavart. Odajött hozzám, kivette a kezemből a seprűt, s vizes borogatást rakott a fejemre. Ahogy egészen közel hajolt hozzám, annyira a nyanya arcára hasonlított, hogy nem tudtam többé elaltni a gyanakvásomat.

— Neked, ugye, nyolc gyereked van?

— Igen.

— És az egyiknek mandulagyulladás van. — Nem is vártam, hogy válaszoljon. — A másik fiadból pedig alighanem Rézkobak lesz.

— Ezt honnan tudod?

— Mert nyávoztatja a kismacskákat, rálép a farkukra.

— Ezt nem rosszaságból teszi, még kicsi.

— Dehogyan kicsi, már tizenhat éves, maga meg csak babusgatja, és Bálint előtt is elkendőzi a dolgokat. Bálint pedig jó ember, és nem igaz, hogy ostorral veri magát. Épp ellenkezőleg, az ölébe ülteti, más igazán nem tenné, egy ilyen fogatlan vénasszonnyal, aki csak szipog, és Rézkobakokat nevel.

— A szeretet nem úgy tervez, ahogy a te grafikonjaid. De miért magázol engem?

Megigazítottam a borogatást a homlokomon, mert a szemembe csúszott. Akkor láttam, hogy ismét Zsuzsa áll előttem, és a seprűmet tartja a kezében.

— Inkább fejezzük be a söprést, mert a hét végéig a négyes folyosó ácsolatait is meg kell igazítani — mondta minden átmenet nélkül.

— Minek megigazítani, hiszen az se rozogább, mint a többi.

— Csak. Elvégre mindegy, hogy mit csinálunk.

— Mindegy?

Lehorgasztotta a fejét.

— Nem, nem mindegy. Tücsköt már nem játszhatunk, azóta a tücskök megváltoztatták a színüket, mind feketék lettek, és most már nem lenne érdekes a játék.

— Ez azért van, mert te csak a testükre gondolsz. Azt hiszed, a játék csak addig tart, amíg nem változtatják meg a színüket. És amikor mind egyforma feketék lesznek a tücskök, akkor mindenki kiábrándul a játékból. Pedig egyforma feketeség nincs. Egyszerre csak elővillan egy kis celluloid szalag, és Napóleon fehér párnákat hajigál a sötétségbe.

— Milyen szépen tudsz mesélni.

— Nem mesélek.

— De mesélsz. Egészen úgy hangzik, mintha Vitéz János mondaná.

— Nem ismertem Vitéz Jánost.

— Dehogyan. A bábszínházban ő volt a főszereplő. A végén mindig ő tett igazságot.

— Sohase voltam bábszínházban. — (Különös, hogy még nyilvánosházban sem voltam, mert azokat bezárták, még mielőtt megnézhettem volna) — Milyen egy bábszínház? — fordultam Zsuzsához.

— Tudod, ott csupa izgalmas dolog történik. Először bejönnek a rosszak, a vasorrú bába, a sárkány, meg a hamis róka, de aztán amikor már nagyon sokat járatják a szájukat, megjelenik Vitéz János, és elagyabugyalja őket.

— És?

— És aztán vége. Minden jól végződik.

— És azok is örülnek, akik a vasorrú bába, róka meg a sárkány pártját fogták?

— Olyan nincs. Mindenki Vitéz Jánosért izgul.

— Az intézetben erről nem beszéltél.

— Többször is beszéltem róla, de te mindig leintettél, hogy szamárság. Hát nem emlékszel, az álmoskönyvvel is így jártam.

— Álmoskönyved is volt?

— Csak az volt. Más könyv nem is volt a háznál. Kár, hogy néhány oldala hiányzott.

— És lehetett belőle álmokat fejteni?

— Persze. Egyiket-másikat most is tudom. Tintával álmodni kellemetlenség. Repülőgépen utazni hűtlenség. Fal — álnokság ellen védelem. Az álmoskönyvben az is benne volt, hogy mikor esik az eső.

— Itt a bányában már nem érdekes.

— Itt nem, de odafenn. Ha légy száll a marhára, vagy ha porban hentereg a számár, ha pipál a hegytető, alacsonyan repülnek a fecskék, ha tisztálkodik a macska, akkor eső lesz.

— Te ilyesmikkel törődöttél?

— Igen. A mezei emberek ilyesmikkel törődnek.

— Igazad van. Géza bácsi is tudott időt jósolni. De ő nem az álmoskönyvből, hanem a természetből.

— A macska, a számár, a légy és a hegy is ott él.

Ha nem szakad le a cseresznyefa ága, én is a természetet figyelhettem volna Zsuzsával, és néha elmentünk volna bábszínházba. Ehelyett azonban főmérnök és koponyaékelő lett belőlem, de még annyit sem tudok a saját pályámról elmondani, mint Zsuzsa az álmoskönyvről.

— Tapsoltál Vitéz Jánosnak? — kanyarodtam vissza a bábszínházhoz, mert zavart már a csend, amely hirtelen körülvett.

— Vörösre tapsoltam a tenyeremet — lelkesedett Zsuzsa. — Tapsolni nagyszerű dolog, persze csak olyankor, ha mindenki tapsol, egyedül tapsolni szégyen.

— Miért?

— Tapsoltál már egyedül?

— Igen, egyszer a törököknek.

— Hát akkor tudod. Az ember gyanútlanul összeüti a tenyerét, ez még az örömhöz tartozik. De azonnal nyálkás csend veszi körül, a többiek már gyanakodva vagy röhögve figyelnek. Tapsolni csak akkor szabad, ha mások is tapsolnak, de ilyenkor gyönyörűség.

— Úgy látszik, mindennel így van... A végén mégis olyan egyedül maradunk, és nem is szoktattuk magunkat hozzá.

— Itt a bányában tapsolhatsz egyedül is.

— Kinek, a szénnek?

— Nem, a bábszínház-előadásnak. Minden szombaton van, ha akarod, szerezek jegyet.

Zsuzsára bíztam a jegyvásárlást. De mindig valami közbejött. Ahányszor a bábszínház közelébe értem, csak egy cintányércsattanást hallottam.

— Vége az előadásnak — dugta ki a függönyök mögül a fejét egy parányi bohóc. Ha nem lett volna olyan cifrán felöltözötten, Irma asszony alvóbabájának néztem volna.

Bosszantott, hogy sohase tudok pontos lenni, pedig a legkülönfélébb időkben próbálkoztam. Volt úgy, hogy már hajnalban megkopogtattam a bábszínház behorpadt pléhredőnyét.

— Ez még a bakszakáll meg a katángkóró ideje. Alhatunk egy sort — dörögött a redőny mögül Géza bácsi hangja.

— Hát mikor kezdődik tulajdonképpen az előadás? — fakadtam ki, amikor már végleg belefáradtam az összevissza szaladgálásba.

— Nyolckor nyit a madársóska, kilenckor a mályva, tízkor a nőszírom, délután a muskátlik, az estikék és a mécsvirágok virágoznak, az előadás kezdetéről azonban nincs tudomásom.

Dühösen a bábszínház kapujába rúgtam, de erre a zörrenésre csak a bányamester került elő.

— Mi baj van? — emelte rám a lámpását.

— Nem akarnak játszani.

— Ilyenkor éjszaka sohase játszanak.

— De hajnalban is hiába próbálkozom. — Akkor vettem észre, hogy a bányamester arca teljesen megváltozott, sőt, hogy nem is az a bányamester, akit én ismerek.

— Több bányamester is teljesít itt szolgálatot?

— Nem. Mindig csak egy.

— Magával még sohase találkoztam. A régi bányamestert leváltották?

— Igen.

— Akkor mégse szakadnak meg azok a sínek.

— Miféle sínekről beszél?

— Amelyek kivezetnek a bányából.

Válasz helyett az új bányamester is elővette a hallgatókészülékét, és a mellemhez illesztette.

— Lélegezzen.

— Maga is ugyanolyan, mint az előbbi bányamester volt. Az is ezt csinálta. És Zsuzsa hol van?

— Az ápolónőre gondol?

— Arra a Zsuzsára gondolok, aki a nyanyára hasonlít.

— Nem ismerem a nyanyát.

— Egy öregasszony, akinek hiányzanak a fogai.

— Ilyen sok van.

Beláttam, hogy az új bányamesterrel még annyira se boldogulok, mint az elődjével. Ugyanakkor azonban abban reménykedtem, hogy ő nem hordja zsebében a látéletet, és így könnyebben megtéveszthetem.

— Maga mindent tud rólam — kezdtem, hogy valamilyen módon lépre csaljam.

— Honnan tudnék mindent magáról? Be kell vallanom, hogy jóformán semmit sem tudok.

— Ennek örülök — jelentettem ki meggondolatlanul —, ugyanis egy nagy szívességre szeretném megkérni.

— Tessék.

— Szeretném, ha néhány napra szabadságotna a bányából.

— Ez csak rendkívüli esetekben lehetséges.

— Nagyon sürgős elintéznivalóim vannak.

— Miről van szó?

— Fel kell sorolnom?

— Természetesen.

— Először is meg kell kérdeznem Gajdostól, hogy fáj-e neki a sortűz.

— Ezt kitől akarja megkérdezni? A kivégzőosztagtól vagy a halottól?

— Látja, erre nem gondoltam. Valóban nincs kitől megkérdezzem. De van még más dolgom is. Például Tündérrózsával randevút beszéltem meg.

— Hol?

— A helyben és az időpontban még nem egyeztünk meg, de — egyre jobban elbátortalanodtam — ha úgy gondolja, hogy ez . . .

— Igen, úgy gondolom. Mi csak konkrét ügyintézéseket ismerhetünk el, ahol a hely, személy s az időpont is meg van jelölve.

— Van egy olyan is. Az anyám sírja. Nyúlfüllel borítottuk be, s most nem tudom, ki fogja gondozni.

— Ennek utánanéznünk.

Nem is várta meg, hogy mondjak valamit, kiment a tárnából, de hamarosan visszajött.

— Az a sír rendben van. Egy János bácsi nevű öreg kocsis gondozza. Állítólag maga bízta meg ezzel. Csodálkozott is rajta, hogy erről a korábbi megbízásáról elfeledkezett.

— Kis Sándort is fel kell keresni.

— Az akadémikusra gondol?

— Igen. Arra, aki azelőtt az Újjáépítési Hivatalt vezette.

— Jelenleg külföldön tartózkodik, egy fontos tudományos konferenciára utazott.

— Ezt honnan tudja?

— Olvastam az újságban.

— Ezek szerint Kis Sándor azt se tudja, hogy itt vagyok a bányában.

— Bizonyára nem tudja.

— Talán a levelemet se kapta meg, pedig írtam neki.

— Ha ajánlva küldte, akkor a postán reklamálni lehet.

— Miért küldtem volna ajánlva?

— Ebben az esetben nem lehet semmit se tenni.

— Ha magát nézem — pislantottam az új bányamesterre —, olyan érzésem van, mintha kóházban lennék.

— Ezen nem is csodálkozom.
— A köpenye sem szemes, inkább a doki köpenyére hasonlít.
— Nem tudom, melyik dokira gondol, de előre is megtsiztetetésnek veszem az összehasonlítást.

Gúnyt éreztem a hangjában, ezért szerettem volna valamivel megszegényíteni.

— Arra, akinék madárrá változtak a gyíkok, s ezért Hippokratész esküjét is megszegte. Együtt ültem vele, nagyon derék ember volt. Eleinte velem sakkozott, de aztán már csak a besúgóval.

— Kiváló ember lehetett — biccentett a fejével a bányamester —, ha megengedi, most magára hagyom, még a többi tárnában is meg kell tartanom a vizitét.

Nem tartóztathattam, pedig sok mindent akartam tőle kérdezni. A régi bányamesterre már nem is voltam kíváncsi, ennek az újnak a megjelenése teljesen lehűtötte az érdeklődésemet. Még a bábszínházi előadásokról is megfeledkeztem. Legszívesebben utána szaladtam volna, de erről Zsuzsa határozottan lebeszélt.

— Nem szereti, ha utána mászkálnak, ő maga szokott jönni. Holnap alighanem megint ő lesz szolgálatban.

Másnap aztán, amint megjelent a tárnanyílásban, és lámpását a homlokához emelte, izgatottan feléje integettem. Attól féltem, hogy nem vesz észre. A nagy legyíngetéssel véletlenül az egyik csillét is meglöktem, és az dübörögve a bányamester felé gördült.

— Ugorjon el — kiáltottam rá —, agyongyúrja a csille.

Könnyed táncmozdulatokkal megkerülte a csillét. Egyenesen előttem állt meg, és ismét a hallgatócsövét keresgélte a zsebében. Nem akartam, hogy megint úgy kezdődjön a találkozásunk, mint a múltkor.

— A halálon gondolkoztam — mondtam gyorsan, hogy valamivel megelőz-
zem. — Maga is szokott gondolkozni róla?

— Nekem is van humorérzésem — felelte, s ugyanolyan gúnyosan mosolygott, mint amikor a dokiról beszéltem.

— Állítólag mindenki gondolkozik rajta, a temetések mégis olyan különfélék.

— Ezt hogy érti?

— Az anyámnak például nagyon szegényes temetése volt, pedig elég sokáig élt. Mások fiatalabban halnak meg, és mégis sokkal több koszorút kapnak.

— Igen, ilyesmi előfordul.

Láttam, hogy elgondolkozik, ezt a pillanatnyi előnyt igyekeztem kihasználni.

— A koszorúkat a leélt évek után kellene osztogatni, ez igazságosabb lenne.

— Gondolja? — Felém csillantotta a lámpását. — Bevallom, az igazság fogalmán még nem értem rá tűnődni. Az utóbbi időben a hasnyálmirigy rendellenességei foglalkoztatnak.

— Ez azért van, mert állandóan a szénnel törődik.

— Igen, ez lehetséges. — Kissé meghajtotta magát. — De engedje meg, hogy elsősorban azzal foglalkozzam, amit rám bízta. Jelen esetben a testével. Bár el kell ismerjem, hogy a gondolatai sokkal jobban érdekelnek.

Megint a hallgatócső után kotorászott.

— Ha magát csak az érdekli, hogyan lélegzem, s nem az, hogy miért lélegzem, nem vagyok hajlandó sóhajtani.

— Ahogy gondolja. Ebben az esetben azonban kénytelenek leszünk idehozni az oxigénpalackot.

Még mondott valamit, de ez már együtt bugyborékolta az oxigénpalack sistergésével. Sok-sok virág táncolt a szemem előtt.

(Folytatjuk)

BONGIORNO, FEJFÁJÁS . . . !

KOPECZKY LÁSZLÓ

Ilyenkor, mikor hervadtan kuporgok a nyikorgó bársonyszéken, mérhetetlenül irigylem a gyöngyház fejű esernyőt. Ha annak megfájdul a feje; egyszerűen lecsavarják, s akkor az ernyő nem fáj.

Jó lenne, ha én is lecsavarhatnám a fejem, kirakni messze a kamrába, két ugonkásüveg közé, hogy ne is lássam.

Amellett, hogy irtózatossá válnék erre a rosszul méretezett kupolára —, valahol mellette alul nagyfeszültségű idegesség vibrál.

Kívül-béven kívül kávé a gyomrom, mert az ingemre loccsantottam, mikor a könnyököm az asztal sarkába vágtam . . . Egy pillanatig jó volt, hogy megoszlik a fájdalom, de aztán — bár ez inkább fordítva szokott történni — a fej elnyomta a könnyököt.

Ha most állnék csatasorba poézisben, vagy csak prózában is —, úgy érezném magam, mint egy Zetor a Ferrariék közt a monzai versenypálya start-fallánál.

És persze, meg kellene kerülnöm a hatalmas lyukakat, melyek a gondolati síkon tátonganak.

(Egész érthetetlenül nem jön fel — például — Leonardo da Vinci neve, habár szakállas képe vakító élesen áll előttem. Meg tudnám számolni a szárait. S ugyancsak tökéletesen látom repülő-masínájának ábráját . . . Az idegszálát, mely a nevét hozza, úgy látszik másik kettő laposra nyomta . . . De mért nincs együtt az egész: a neve, a művei, magánéletének fülemig gyűrűzött hullámai? . . .)

Ha Petőfi volnék, s nem akarnám elfelejteni a verset, provizórikusan így rögzítenék:

Egy bánt engemet
Ágyban közt
Lassan, akit rág . . .

Talán azért fáj így, mert vele folyton magára gondolok. A visszhang felérőstű.

. . . Kezdetben vala egy pici sajtós, és azt mondtam: „né, hát megint!” . . . A következő visszaverődésnél — mert az impulzus is nagyobb: — „né, hát megint! . . . és hogy!” . . . Majd: „az istókját, ez nem tréfál” . . . „Hú!” . . . „Áú!” . . . „Istenem, istenem!” . . . (az n⁻¹-ik fázisnál): „segítség!” . . .

És mert — ez már fix! — csodák vannak: érkeznek a doki bácsi.

Sápadt. Szemei karikásak.

— Olvastad? — kérdi.

— Mit?! — hördülök fel.

Mit kellett volna olvasnom még! Hiszen az agyam már úgymé teherbíró képességén fölül terhelt. Ide már be nem megy semmi. Legfőképpen egy kis nonfiguratív próza. (Mivel az állhat keresztségben is.) ... „En most méterhosszan kiölténém édes anyanyelvemet, az égre néznék kifordított szemgolyókkal, hogy a szemem fehérréneke érdekében láthatod, kedves Gyógymesterem.”

Nem néz a nyelvemre, hanem idegesen jár le-föl.

— ... Hát, hogy mit ír a Zerkopf az öreg Pehelkáról.

Megremegnek az orrlikaim az ásitástól.

— Mit? ...

— Mocskolódik ...

Behunyom a szemem.

— Nem kell ugrani ... Zerkopf csak kétféle írókat ismer: 1) aki őt elismeri kritikusként, 2) aki a vágóhídi dolgozót látja kezemunkájában ... Pehelkával — az öregúr fejbőre és parókája közé rejti a véleményét — csak azért olyan szigorú, mert nem olvasta el a könyvét, hanem beletúrt ... Én tőled inkább ...

Doktorom dühösen leint. Szétszattintja műszeres táskájának zárát, és előveszi onnan Pehelka könyvét.

— Aláhúztam néhány helyet ...

— Olvastam a könyvet ... Én nem szeretem, ha aláhuzigálnak. Olyan ez, mint mikor a ringliről leeszik a kápri bogycsók.

Az érvelés azonban csak engem gyengít el. Úgy fáj a kulcsontom, mint a műanyag ingvállfának, ha télikabátot akasztanak rá.

Jön a próza, orron át tremelő:

„... A vonat párákba burkolódzva megállt. Kiszálltam. Hordár nem volt sehol. Szakadoztak a karjaim a súlyos teher alatt. Lépteim kísértetiesen koppanáltak a kihalt folyosón. A nagy eperfa alatt bérkocsi állott. Odaszóltam a kocsisnak. Megfordult. Nyugodtan néztem csontos arcába ... — Ezeket hagyja itt — mutatott a poggyászra ...”

Abbahagyta az olvasást. Éreztem, hogy rám néz. Kinyitottam a szemem.

— Ennekem ... — A fejemet akartam mondani, de láttam, azt várja: mit szöveg a csendes kisvárosi halálhoz, s hogy a terhekké súlyosodott tehetetlenséget a hálás utókorra hagyja a halandó író ... — Szép ...

Előre lapozott.

„A zongorára minden héten más kép került. A lány tizenöt éves volt. Már tudta, mi az örök szerelem.”

— Hehe!

A nevetés luxusnak bizonyult jelen állapotomban, mert elsötétült előttem a világ. Óvatosan leereszkedtem a dívány sarkára.

Most ott nyitotta fel, ahol egy recept állott jelzésnek.

„A híd karfájára könyökölt, és hallgatta a csendes zsuborékolást. — Ne ugorjon belé! — szólalt meg a háta mögött valaki. — Mi köze hozzá! — kiáltott hátra se nézve. — Uram, én ezt a vizet iszom ... — Elnevette magát. Az ismeretlen mellé könyökölt. Együtt nevettek. Villamos siklott el mögöttük. A vezető morogván morogta maga elé: — Jó kedvük van ...”

Egy pillanatra kiállt belőlem minden fájdalom ... Magasodom ... Ereimben parfüm áramlik ... Szívem piros-kék-zöld pántlikákat lobogtat ... Sajnos, tudtam, hogy az egész csak két másodperc, és már görnyedtem is vissza.

Doktorom visszatette a könyvet a táskájába. — „Istenem, érkezik mindjárt a segítség!” —, de műszer helyett noteszt vesz elő.

— Meg kell válaszolni.

— Mit?! — sziszegtem.

— A kritikát.
 — Válaszolja a Pehelka.
 Villámokat szórt és dörgött.
 — Az istenfáját!... Szemed láttára pusztítanak el értékes embereket, és — a seggükbe dugva a szalmaszálát — fújnak fel nyegle hólyagokat!
 — Majd elfakad az a hólyag... Vagy visszafúj a szalmaszálon... Ami a Pehelkát illeti: mindent megtesz azért, hogy tetsszen azoknak, akik véleményére egy fabatkát sem ad... Nézd meg a...
 Ismét kiöltöttem a nyelvem, de a táskájában kotorászott.
 — Csak azt akarom megmutatni: hogyan írt még tavalyelőtt is róla a Zerkopf... Akkor még szalmaszálja se volt. Direktbe fújt...
 — Ne hecceld belé magad!
 A visszafojtott haragtól úgy remegett a kezében az újságkivágás, hogy el sem tudta olvasni.
 — Mikor mondott hát igazat?!
 Hallántékomra szorítottam az ujjam.
 — A kritikus is — mint mindenki — akkor mond igazat, ha semmi jobb nem jut az eszébe.
 Dühösen az asztalra csapott. A mimóza porszirma aranyfüstként lepte el a csipkét. Úgy maradt a csokor tiszta meztelenül.
 Szavai, mint a kalapácsütések zúdultak az agyamra.
 — Bolondok vagytok?... Fatalisták?!
 Még jobban megemelte hangját, mintha nemcsak lélekben tartana siketnek.
 — Mire vársz?... Mit remélsz, ember?!... Öregen minden rúgás duplán számít.
 Összeszorítottam a számat.
 — Nem fogok megöregedni... Nem futja az erőmből.
 Elhallgatott, mert most érintettük először a saját kifutópályáját.
 Ki akartam használni a pillanatot, hogy megkérjem: terjessze bűvös karját rettenetes fájdalom fölé —, de ismét elébe vágott a szómnak. Igaz, halkabban...
 — Nincs egy aszpirinod? — kérdezte.

AZ ÚTITÁRS

(Hangjáték)

VARGA ZOLTÁN

Személyek:

I. HANG

II. HANG

(zene, majd autózúgás, amely a beszélgetés megindulásakor elhalkul, de nem szűnik meg egészen)

- I. HANG: Mondtál valamit?
II. HANG: *(mint aki álomból riad fel)* Én? ... Egy szót se szóltam. Amióta felszálltam, egy szót se.
I. HANG: Mindig ilyen hallgatag vagy?
II. HANG: Nem. Nem mindig ... Hallgatagnak talált?
I. HANG: *Találtál!* Miért nem tegezel? Egykorúak lehetünk. És fiatalok vagyunk ...
II. HANG: *(mint aki zavarban van)* Ahogy gondolja ... Bocsánat, gondold. Tehát hallgatagnak találsz?
I. HANG: Az előbb magad mondtad, hogy mióta felvettelek, ki se nyitottad a szádát.
II. HANG: Attól féltem, zavarnám ...
I. HANG: *(kicsit ingerülten)* Zavarnálak! Mondtam már, hagyd a magázást ... Mért gondoltad, hogy zavarnál?
II. HANG: Csak a teherautósofőrök szeretik, ha a potyázó jártatja a száját. Vagy mondjuk inkább, a hívatásos vezetők. Akiiket elálmosít a szürke, mindig egyforma útszalag. Ezek néha még kérik is rá az embert, hogy le ne ragadjon a szemük. Ezt szoktam életmentő dumának nevezni. Persze azért előfordult már, hogy nekem kellett rántanom a kormányon egyet. De a hozzád hasonló úrvezetők ...
I. HANG: Úrvezetők? Honnan szedted ezt a naftalinszagú kifejezést?
II. HANG: Nem tudom. Lehet, hogy olvastam valahol. Ne haragudj, de amint a Jaguárodát megpillantottam, mindjárt ez a szó jutott eszembe: Úrvezető.
I. HANG: *(mint aki nyel egyet)* Értem. Tehát ezért hallgattál?
II. HANG: Nem akartalak zavarni.
I. HANG: Mért gondoltad, hogy zavarnál?
II. HANG: Na hallod! Csak tudom, mi a tisztesség! Nem elég, hogy felvettél. Egy ilyen szuperluxus-tragacsra. Még a süket szövegemmel is zavarjalak?

- I. HANG: És arra nem gondoltál, hogy a hallgatásoddal is zavarhatsz?
- II. HANG: Van, akit a puszta létével is zavarhat az ember.
- I. HANG: Gondolhattad volna, ha ilyen lennék, nem vettelek volna föl.
- II. HANG: Néha csak azért tesz valamit az ember, hogy ne olyannak látszék, amilyen... De mért zavart a hallgatásom?
- I. HANG: (*kitérően*) Mert szerettem volna, ha beszélsz. Mint a teherautó-sofőrökhöz. Majd leragad a szemem. Persze nem valami hosszú éjszakai járat miatt. Csak mint egy jóra való Jaguár-tulajdonoshoz illik. Átdorbézoltam az éjszakát. Délig aludtam, de a legszívesebben tovább folytatnám.
- II. HANG: Érdekes, nem is látszik rajtad. Hamvas és üde az arcod, mint egy tizennyolc éves lányé. Csak ezért zavart volna a hallgatásom?
- I. HANG: Nemcsak ezért... Vagy ha tudni akarod, hát egyáltalán nem. Túl beszédesen tudsz hallgatni.
- II. HANG: Beszédesen? Ezt nem értem.
- I. HANG: (*kissé erőltetett könnyedséggel*) A fene tudja, valahogy úgy néz téll rám, mint aki vádbeszédet tart. Csak úgy áradt a tekintetéből a szemrehányás. Szinte hallottam: „Lám, ez itt Jaguáron szaladgál. Én viszont...”
- II. HANG: Csakugyan? Bocsánatot kérek. Hidd el, nem akartam.
- I. HANG: Vagy nem gondoltad, hogy észreveszem.
- II. HANG: Azt hittem, úgy teszel, mintha nem vennéd észre.
- I. HANG: Ez lett volna a normális, igaz?
- II. HANG: Ehhez vagyok szokva.
- I. HANG: Értem... Persze... És gyakran praktizálsz ezt a... ezt a néma szemrehányást? Ezt az ultrahangon elmondott vádbeszédet.
- II. HANG: Ahányszor csak fölvesz valaki. Mint afféle létszám fölötti ember, aki munka után lohol, gyakran utazom így.
- I. HANG: És nem untad még meg ezt a furcsa szórakozást?
- II. HANG: Mindig újra és újra elhatároztam, hogy nem teszem többet. De hiába. Képtelen vagyok ellenállni a kísértésnek. Mindig újra reménykedni kezdek.
- I. HANG: Reménykedni?
- II. HANG: Igen. Hogy egyszer valaki mégiscsak felfigyel rá. Ahogy te most.
- I. HANG: (*nevet*) Értem. Tehát teljesítettem az óhajodat. És talán valami előre elkészített csapdába sétáltam be.
- II. HANG: Így is felfoghatod. Csapdának is.
- I. HANG: És a zsákmány? Az áldozat? Azzal mit akarsz tenni?
- II. HANG: Ezen még alig gondolkoztam. Azt hiszem, nem mást, mint beszélgetni vele.
- I. HANG: Azaz szavakkal akarod folytatni, amit a hallgatásoddal kezdél.
- II. HANG: Rajtad áll a választás. Hallgassak vagy beszéljék?
- I. HANG: Gyújts rá inkább.
- II. HANG: Tehát hallgassak?
- I. HANG: Nekem mindegy. Felőlem beszélhetsz is. Gyújts rá. Parancsolj.
- II. HANG: Kösz... Ejha! Kent! Most látom csak...
- I. HANG: Nem kóstoltad még? (*felcsattintott öngyújtó hangja*)
- II. HANG: Most kóstolom. Nem rossz. És az ízén kívül van még egy kiváló tulajdonsága. Illik a Jaguárhoz.

- I. HANG: (*kelletlenül*) Láttam én már olyat is, hogy valaki csak motoron járt, és mégis Kentet szívott.
- II. HANG: És olyat, akinek még motorja sem volt?
- I. HANG: Olyat igen, alkiról nem tudtam, van-e motorja...
- II. HANG: Légy nyugodt, volt neki. Vagy lehetett volna... De akárhogy is van, mégis a Jaguár mellé illik a legjobban. (*kis csend után, más hangon*) Rendes tragacs. A tied?
- I. HANG: Megvert vele az isten.
- II. HANG: Focista vagy?
- I. HANG: Ha ezt mondanám, elhinnéd?
- II. HANG: (*kis csend után*) Nem nagyon... Nincs sportarcod... Az a gyanúm, hogy ez a kocsni nem a tied.
- I. HANG: (*inkább tréfásan, mint sértődötten*) Csak nem gondolod, hogy loptam?
- II. HANG: Ennyire nem súlyos a helyzet. Kaptad. A papádtól.
- I. HANG: Nahát akkor. Éppúgy az enyém, mintha a zseniális lábaimmal szereztem volna.
- II. HANG: Igazad van. Éppúgy. De nem úgy, mintha (*patetikusan*) arcod verejtékével kerested volna meg.
- I. HANG: Eredeti pofa vagy. Nagyon szórakoztató. Igazán örülök, hogy fölvetted. És hogy arra kértelek, beszélj.
- II. HANG: Akármiről beszélhetek?
- I. HANG: Természetesen. Nem kívánom korlátozni a szólásszabadságodat.
- II. HANG: Az apádról is?
- I. HANG: Hát persze. Miért ne? Tudod, ki az apám?
- II. HANG: Annyit sejtek csak, hogy nagykutya lehet.
- I. HANG: Jól sejtet. De talán mégsem tudod, mekkora kutyaról van szó.
- II. HANG: Azt hiszem, nagyon nagy lehet. Ha ennyire büszke vagy rá.
- I. HANG: Na hallod. Ha egyszer fenn ül a körhintán. Jól vigyázz! A körhintán és nem az óriáskeréken. Érted, mire gondolok?
- II. HANG: Azt hiszem, igen... Tehát az apád azok közé tartozik, akiket vízszintesen rotálnak.
- I. HANG: Mondtam már, hogy fenn ül a körhintán.
- II. HANG: Elárulnád a nevét is?
- I. HANG: Megsúghatom. Hajolj közelebb.
- II. HANG: Hangosan nem mered mondani?
- I. HANG: Sűgya érdekesebb. Titokzatosabb, hatásosabb... Na, tartsd ide a füledet... (*kis csend*)
- II. HANG: (*füttvent*)
- I. HANG: Ezt elismerésnek szántad?
- II. HANG: Annak is veheted. De tekintheted a megilletődöttség jelének is. Annak, hogy nem találtam szavakat... De hát honnan is gondolhattam volna ma reggel, amikor üres zsebbel útnak indultam, hogy ilyen előkelő társaságba kerülök...
- I. HANG: (*mint aki unja már*) Ez a legérdekesebb az életben. Sohasem tudhatjuk, mikor ér bennünket meglepetés.
- II. HANG: Igen, igen... Csakhogy én el sem tudom hinni, hogy ez igaz lehet... Hogy te valóban az apád fia vagy. Ha pedig igaz, hát én nem is tudom... Valahogy úgy érzem, nem is vagyok méltó rá, hogy itt üljek melletted és... Mit gondolsz? Méltó vagyok rá?
- I. HANG: (*kedvetlenül*) Ugyan hagyd ezt a komédiázást.

- II. HANG: Eszembe sincs komédiázni. Komolyan kérdezem: méltó vagyok rá?
- I. HANG: *(ingerülten)* Képtelenségeket kérdezel.
- II. HANG: Nézd, én megértelek. Számodra ez nyilván képtelenség. De az én szememben roppant fontos. Mert ha nem lennék méltó rá, akkor én nem zavarhatlak. És ha előbb tudom, ki az apád, akkor persze eszembe se jutott volna megállítani a kocsidat. Kérlek tehát, bocsásd meg a szemtelenségemet és...
- I. HANG: Azt hiszem, sajnálom már, hogy elárultam, ki az apám.
- II. HANG: Csak ezt sajnálod?
- I. HANG: Gondolod, hogy valami mást is sajnálhatnék?
- II. HANG: Miért ne? Mondjuk azt, hogy fölvetél. Lehetetlen, hogy ne fordult volna már meg a fejedben: „mindettől megkímélhettem volna magam, ha nem állok meg”. Sokkal egyszerűbb lett volna, ha tudomást sem veszel rólam. Persze így is láttam, hogy tétovázol. Először mintha lassítottál volna, azután egy egészen picit újra gyorsítottál, mielőtt ismét meggondoltad volna magad. Alig hittem a szememnek, amikor mégis megálltál. Talán magad se tudod, miért. Alighanem pusztá szeszélyből, amit már biztosan megbántál... És talán még valamit sajnálsz: hogy szóltál hozzám. Mert ha már elkövetted a ballépést, hogy fölvetél, hát legalább... Na de mindegy. Inkább azt mondd meg, hogy jutott eszedbe egyáltalán megállni?
- I. HANG: *(bosszúsan)* Mit tudom én! Véletlenül! A gáz helyett a fékbe tapostam. Fordítva az ilyesmi katasztrófát okozhat. Így csak...
- II. HANG: Így csak ikellemetlenséget, igaz?
- I. HANG: Ezt te mondtad!
- II. HANG: De te gondoltad.
- I. HANG: Te viszont mindent elkövettél, hogy ezt gondoljam.
- II. HANG: Sajnálom. Nincs diplomata apám, akitől eltanulhattam volna a tapintat mesteriségét. Pedig már csak hálából is tapintatosabb lehetnék. Nélküled most is ott kutyagolhatnék az országúton. És máris sötétedik.
- I. HANG: Nem tartom fontosnak a háládat. Csak ne kötekedj. Még ha nem is tudod megbocsátani se az apámat, se a kocsimat. És ha mindenáron tudni akarod, mért vettelek föl, hát annyira elképzeltetetlennek tartod, hogy kötelességérzetből? Hogy ne gyalogolj, ki tudja, meddig?
- II. HANG: Erre is az apád tanított? Vagy csak kocsit kaptál tőle?
- I. HANG: Kérlek, szállj le az apámról.
- II. HANG: Rendben van, ahogy parancsolod. Végül is te vagy az úr a fedélzeten. *(kissé hosszabb szünet, a kocsi zúgása eközben kissé felerősödik; más hangon, mintegy újra indítva a beszélgetést)* Érdekes, mennyire nem bírod, ha az apádat emlegetik.
- I. HANG: Furcsának találod?
- II. HANG: Eléggé.
- I. HANG: Na persze. Mert te csak arra gondolsz, micsoda disznó szerencse lehet ilyen apa fiának születni. Hogy ez fölér egy főnyereménynel vagy talán több is ennél. Valld be, hogy így van. Igaz vagy nem igaz?
- II. HANG: Mi tagadás, igaz. Bevallhatom neked.

- I. HANG: Az viszont, ugye, eszedbe se jut, hogy ennek árnyoldalai is lehetnek.
- II. HANG: Érdekes, csakugyan. Eddig valóban nem is gondoltam rá. Halljuk hát az árnyoldalakat.
- I. HANG: Tudod te, mit jelent az, kezdettől fogva az apám fiának lenni? Úgy, hogy az legyen a főfoglalkozásod. Mert az, hogy gyerek voltam, tanuló, gimnazista, most meg egyetemi hallgató, az mind mellékes. A lényeg, hogy az apám fia vagyok. Ha véletlenül elfelejteném, légy nyugodt, eszembe juttatják. A hős, a nagy ember. A nagykutya, ahogy te mondd. Mert nagy ember, nagy kutya egyre megy. Egyik a másikból származik. Csak az a kérdés, melyik volt előbb a kettő közül. Azért lett-e belőle nagykutya, mert nagy ember, vagy azért számít nagy embernek, mert nagykutya. És minden arcról ő néz rám. A barátaim szeméből, a lányok mosolyából, az indexem lapjairól. Hála az apámnak, én sose tudtam, ha valaki kedves hozzám, valójában nem hozzá kedves-e. Vagy ha haragszik rám, nem neki szól-e a neheztelés. Egy életre az árnyékkommá vált, sohase szabadulok tőle. Rám nehezedik, mint egy homokszák. És akkor te... De hagyjuk ezt...
- II. HANG: És akkor én? ... Folytasd.
- I. HANG: Inkább hagyjuk. Semmi értelme az egésznek.
- II. HANG: Tudom, mit akartál mondani. Azt, hogy és akkor én képes vagyok szemrehányást tenni neked egy nyamvadt Jaguár miatt, ami persze hogy is kárpótolhatna a sok gyötrelmért, amit az apád miatt kellett elszenvedned.
- I. HANG: Látod, ezért nem érdemes tovább folytatni. Ezt te úgysem értheted.
- II. HANG: *(nyersen)* Mit értsek meg rajta? A lelkizésedet az apád rádvetődő árnyékáról? A magam nézőpontjából én *csak* a Jaguárodát láthatom. Vagy azt várnád tőlem, hogy méltányoljam a nyavalygásodat?
- I. HANG: Semmit se várok tőled. A legkevésbé azt, hogy a helyemben érezd magad.
- II. HANG: Sajnos én se várhatom el tőled ugyanezt... De tudod mit? Állítsd meg a kocsit.
- I. HANG: Mit akarsz?
- II. HANG: Gondolhatod: kiszállni.
- I. HANG: Megsértődtél?
- II. HANG: Inkább csak rájöttem, hogy nem érthetjük meg egymást. És kellemetlenül érzem magam a társaságodban. Úgy veszem észre, az apád súlya az én vállamra is ránehezedik. Meg hát a Jaguáré is. Egy teherautó, azt hiszem, mégis jobban állik hozzám. Most éppen egyet se látok a közelben.
- I. HANG: Majd csak akad. Állj csak meg nyugodtan.
- I. HANG: Csakugyan ki akarsz szállni? Képes lennél lemondani erről a príme fuvarról? Kizárólag azért, mert...
- II. HANG: Mert ahogy mondtam, nem érthetjük meg egymást.
- I. HANG: Azt hittem, azért szálltál be, hogy minél előbb célhoz érj. És nem egymás megértése kedvéért.
- II. HANG: Én pedig azt: örülsz, hogy megszabadulsz tőlem. Furcsa, hogy úgy viselkedsz, mintha szükséged lenne rám.

- I. HANG: Megvagyok nélküled is. Csak éppen szeretném megakadályozni, hogy magadat rövidítsd meg.
- II. HANG: *(türelmetlenül)* Azt akarsz, hogy könnyörögjek: állj meg? Vagy erőszakoskodjak?
- I. HANG: Erőszakkal persze nem tarthatlak vissza. De talán gondold meg még egyszer. Látod, esni kezd.
- II. HANG: Rendben van: maradok.
- I. HANG: Hála az esőnek.
- II. HANG: Áztam már eleget, most is kibírnám. De rájöttem: sosem bocsátanád meg magadnak, ha most engedsz kiszállni.
- I. HANG: Azt hiszed?
- II. HANG: Bármit mondj is, szükséged van rám.
- I. HANG: Ezt alá is kellene támasztanod valamivel. Szerinted mért van szükségem rád?
- II. HANG: Mondjuk úgy, jobban érzed magad, ha melletted vagyok. Alighanem éppen a jobb közérzet kedvéért vettél föl. Szemrehányást tettél volna magadnak, ha csak úgy elrobogsz egy ilyen szegény ürge mellett, aki gyalogszerrel rója az utat, és ki tudja, talán még pénze sincs vonatra vagy autóbuszra. Azt akarsz érezni, hogy valamit letörlesztettél a tartozásodból. Ezért is tartottál vissza az előbb.
- I. HANG: Azt hiszed, tartozom neked?
- II. HANG: Aki fent van, mindig tartozik a lennlévőknek. Akár érzi azt, akár nem. De te érzed is. És mert érzed, szükséged van rá, hogy kevésbé érezd parazitának magad.
- I. HANG: *(felszisszenve)* Parazitának? Kissé talán túlozol, nem gondolod?
- II. HANG: Az én szememben csakis az lehetsz. Mi más lehetnél? Nagy-kutya apával, Jaguárral, Kenttel és ki tudja, mivel még. Ezen igazán nem csodálkozhatok.
- I. HANG: Cseppet sem csodálkozom. De azért elmondom neked, hogy nemrég két segéd munkás beszélgetését kaptam el. Véletlenül, vagy talán nem is egészen véletlenül. Talán akarták is, hogy meghalljam. Arról beszéltek, hogy az oroszoknál nincs magán-kocsi. Ez különben nem igaz, de aki mondta, úgy beszélt erről, mint minden intézkedések legigazságosabbikáról. Te is helyeselnéd ezt?
- II. HANG: Ennyire mégse látom sötéten a helyzetemet. Engedelmeddel hamarosan kirándulok a kapitalizmusba. Remélhetőleg kocsival jövök vissza.
- I. HANG: *(megkönnyebbülten felnevet)* Na látod! Te is! Nem vagy te elveszett ember!
- II. HANG: *(nem veszi át a hangot; halkán, komolyan)* Csakhogy azért a kocsiért én gürcölni fogok. És akármit mondj is, a helyedben én szégyellném magam. Hogy az öregem szúrja le érte a dohányt. Lesülne a képemről a bőr... De mondd csak? Nem szokott néha égni az arcod?
- I. HANG: Ha tudni akarsz, nem!
- II. HANG: Ezt komolyan mondtad?
- I. HANG: Őszintén mondtam.
- II. HANG: Én is őszintén mondom: ennyire pofátlannak mégse hittelek volna.

- I. HANG: *(felfortyanva)* Nem gondolod, hogy abbahagyhatnád végre a sértegetést?
- II. HANG: Eszem ágában sincs. Kitűnően szórakozom.
- I. HANG: Szép kis szórakozás, mondhatom.
- II. HANG: Ja kérlek! Mindenki úgy szórakozik, ahogy tud. Egyeseknek a legdrágább sportkocsi jut, másoknak meg be kell érniük azzal, hogy sértegetik a tulajdonosát. Van, aki összeviszza szeretkezik, és van, aki erkölcsöt prédikál.
- I. HANG: *(fenyegetően, de hangján félelem érzik)* És azt hiszed, én ezt túrni fogom?
- II. HANG: Ennyit igazán meglehetnél a kedvemért.
- I. HANG: Semmi kedvem hozzá.
- II. HANG: Nem értem, hogy lehetsz ilyen szívtelen. Hiszen a mérleg így is, úgy is a te javadra billen. Én legföljebb egy óra hosszát sértegethetlek, te viszont ezt a kocsit remélhetőleg még évekig fogod használni. Hidd el, semmiség az egész. Egy kis áldozat csak, amit illik elszenvedned. Vagy inkább az adó egy fajtája. Igazán túrhetnél egy kicsit. *(éneklő hangon, mint egy gyerek)* Szépen kérlek. A kedvemért...
- I. HANG: *(dühösen)* Nem óhajtom kielégíteni a szenvedélyeidet! Lehetetlen, perverz alak vagy!
- II. HANG: *(nyöszörögve)* És ha az vagyok? Hát istenem. Tehetek róla?...
- I. HANG: *(mint fenn)* Ha nem hagyod abba ezt a komédiázást, én...
- II. HANG: *(hangsúlyozott sértettséggel)* Értem. Éppen az előbb ajánlottam fel ezt a szívességet.
- I. HANG: Igazán sajnálom, hogy erre kényszerítetted.
- II. HANG: Lehet, hogy kényszerítettelek. Csakhogy most már késő. Elszalasztottad a kedvező alkalmat.
- I. HANG: Rám akarod erőszakolni magad?
- II. HANG: Így is mondhatjuk. Eszem ágában sincs kiszállni. Ebben az esetben...
- I. HANG: És még te vádolsz engem pofátlansággal?
- II. HANG: Hiába minden. Úgyse szállok ki.
- I. HANG: *(hallani, amint lassít, majd fékez)* Én viszont felszólítalak, azonnal hagyd el a kocsimat!
- II. HANG: Ne hamarkodd el a dolgokat. Nézz körül inkább. Az út meglehetősen elhagyatott. És egészen sötét van már. *(kis szünet után)* Engem viszont nem ismersz...
- I. HANG: Ne játszd meg magad. Nem vagy te útonálló. Egy ilyen pojtától aligha telik ki ilyesmi. *(félelmét leplezve)* Cseppet sem hatsz félelmetesen.
- II. HANG: És ez? Ehhez mit szólsz?
- I. HANG: *(csend, majd rekedten)* Revolver... Szóval így állunk?
- II. HANG: Így. És ehhez tartsd magad. Indíts! *(hallani, hogy a kocsi elindul)* Ne hajts túl gyorsan. Legalább egy ideig. Amíg megszokod az új helyzetet.
- I. HANG: Mit akarsz?... A pénzemet? A kocsimat?
- II. HANG: Majd megtudod. Lehet, hogy még én sem tudom.
- I. HANG: *(igyekszik úrrá lenni rémületén)* Attól tartok, ugyanolyan elhamarkodottan jársz el, mint én az előbb. Éppúgy nem számolsz a következményekkel, mint én, amikor felvettelek.
- II. HANG: Bűnözők szokása, hogy nem számolnak a következményekkel.

- I. HANG: De azt hiszik, számoltak velük. És sikerül elkerülniük őket. Ha kocsit akarsz, okosabban teszed, ha eredeti terveidhez híven, a kapitalizmusba ruccansz ki.
- II. HANG: Na ez szép, mondhatom. Miután te már megkaptad a szocializmusban, engem a kapitalizmusba küldesz, hogy kaparjam össze magamnak. De ne félj, nem akarom elrabolni tőled.
- I. HANG: Akkor meg mit akarsz? Tudni akarom, mit akarsz tőlem.
- II. HANG: Félsz?
- I. HANG: Ilyen helyzetben te is félnél...
- II. HANG: Megnyugtathatlak: nem forgatok gyilkos terveket a fejemben. Feltéve, ha nyugton maradsz. Egyelőre nem akarok mást, csak tovább folytatni azt a beszélgetést, amit kezdtél terhesnek érezni. Rólad, az apádról, a Jaguárodról... De hol is hagytuk abba?
- I. HANG: *(elgyötörten)* Nem tudom...
- II. HANG: Ennyire bejeddél volna?... De rendben van, tudom már. Az előbb azt kérdeztem: szokott-e égni az arcod?
- I. HANG: *(kissé összeszedve magát)* Erre már válaszoltam: nem.
- II. HANG: És megmaradsz ennél?
- I. HANG: Engedelmeddel, igen.
- II. HANG: *(tűnődve)* Hm... Ez érdekes, nagyon érdekes. Mondhatnám, csodálatos...
- I. HANG: Azt tartod csodálatosnak, hogy elfogadom, amit az élet kínál?
- II. HANG: Az „élet” jelen esetben egy apában testesül meg.
- I. HANG: Hát akkor: „amit ez az apa kínál”. A fiúk ezt többnyire elfogadják. Az ellenkezőjén kellene csodálkoznod.
- II. HANG: Persze, persze. Ebben alighanem igazad van... Csak tudod, engem a részletek érdekelnek. Mert csakis a részletek ismeretében lehet helyesen megítélni a dolgokat.
- I. HANG: Nem értem, miféle részletekre gondolsz.
- II. HANG: Mondjuk úgy, hogy a technikai részletekre. Azt szeretném megtudni, hogyan sikerült rávenned az öreget, hogy megvegye neked ezt a tragacsot. Csak úgy elébe álltál és megkérted: „Fater, öreg fiú, vegyél nekem egy kocsit. De primát ám, öreg harcos, egy Jaguárt, csakis Jaguárt.” Így történt volna?
- I. HANG: Mit szólsz hozzá? Így.
- II. HANG: Látod, ez az, amit nem értek. Hogy voltál képes erre? *(túlzott, komikus felháborodással)* Ember! Hogy vetemedhettél ilyesmire?
- I. HANG: Nevetséges vagy. Még így, revolverrel a kezében is. Tudtam, hogy megteheti. Ennyi az egész.
- II. HANG: Úgy. Szóval csak ennyi... És ő? Rögtön ráállt? Minden további nélkül?
- I. HANG: Megnyugtathatlak: nem ment valami könnyen. *(majdnem cinkos hangsúllyal)* De aztán sikerült.
- II. HANG: *(átvéve a hangot)* Levenni a lábáról, igaz?
- I. HANG: Így is mondhatjuk. Megdolgoztam az öreget.
- II. HANG: És az hogy történt?
- I. HANG: Hát úgy... Szépen...
- II. HANG: *(erélyesen)* Részleteket akarok hallani! Hízlegtől?
- I. HANG: *(mint aki a másik kedvében akar járni)* Azt is megtettem. Meg egyebet is. Egész repertoárt játszottam végig, csak hogy megpu-

hítsam. (*váratlanul elkedvetlenedve*) De már alig emlékszem az egészre.

II. HANG: Vagy nem szívesen emlékszel rá. Igaz?

I. HANG: (*ráhagyva*) Az is lehet...

II. HANG: Megértelek. De azért nagy kár, hogy nem akarsz rá emlékezni. Mert remek lehettél... Tudod, mit szeretnék most?

I. HANG: Fogalmam sincs róla.

II. HANG: Elképzelné, ahogy leveszed a lábáról. Elképzelné, milyen vagy, amikor hízelegsz... De hiába hunyom le a szemem, sehogy se sikerül. Pedig nem is képzeled, mennyire érdekel, milyen az arcod, amikor kérsz, amikor igyekszel kedves lenni... Bizonyára nevetni fogsz, de most az jutott eszembe: milyen kár, hogy nem születnél nőnek.

I. HANG: Sajátos észbejutásaid vannak. Ez igazán eredeti.

II. HANG: Ugye?... (*kedélyesen*) Tudod, azért gondoltam erre, mert egy csinos ifjú leányzó hízelgését valahogy könnyebb elképzelné. És kedvesebb is az egész. Gondold csak el, milyen hercig lenne mondjuk a következő jelenet: Az apád... izé... mondjuk a dolgozószobájában ül, gondjaiba merülve, súlyos ügyek megoldásán töprengve, és akkor megjelenesz te, beváharzol, mint a pajkos áprilisi szél, ragyogó fogsorral, selyem arcbőrrel, a legújabb divat szerinti, esetleg Párizsból hozott ruhában, illatosan stb. stb. Átöleled a nyakát, és szépen rákezzed, hogy: (*női hangot utánozva*) „Drága apukám, vedd meg nekem azt a Jaguár sportkocsit. Ugye megveszed?... Nem?... Jaj édes apucim, igazán... Hát hogy lehetsz ilyen? Neked ez igazán semmiség. A te kislányod meg olyan nagyon boldog lesz és sok-sok pusztit ad az ő apucijának... Ugye, na ugye, megveszed... Meg?... Nagyszerű! Te vagy a legjobb, a legokosabb, a legszebb apuci a világon!...” (*újra a saját hangján*) Tudod, vannak pszichológusok, akik azt állítják, minden lányos apa szerelmes egy kicsit a lányába. De nem is muszáj okvetlenül a lányának lenned, lehetnél esetleg az *apád* szeretője is. Vagy még nem a szeretője. Ebben az esetben...

I. HANG: (*dühösen*) Hülye!

II. HANG: Lehetséges, hogy az vagyok. De ilyet azért nem mond az ember olyan valakinek, aki revolvért szegez rá. Ennyit igazán tudhatnál. És mit csinálják, ha egyszer nem tudom elképzelné, hogyan veszi le egy fiú az apját a lábáról. Mondd hát, hogyan hízelegtéél.

I. HANG: Egyáltalán nem hízelegtem.

II. HANG: Az előbb mást mondtál.

I. HANG: Hazudtam. Azt mondtam, amit hallani szeretted volna.

II. HANG: Honnan tudhatom, mikor hazudtál?

I. HANG: Hiszed, nem hiszed, nem kellett hízelegnem. Sem könyörögnöm vagy fenyegetőznöm. Éppen csak említettem, hogy egy ilyen kocsi lenne jó. Félig tréfásan. De aztán jött a születésnapom. Nos? Mit szólsz hozzá?

II. HANG: Nem rossz. Sőt. Sokkal jobb, mint az én feltevésem.

I. HANG: Örülök, hogy ennyire megnyerte a tetszésedet.

II. HANG: Hát persze. A te gerincéd így sokkal töretlenebbül kerül ki az

- ügyből. Viszont az öreged... Le tudnád írni az arcát? Milyen volt, amikor közölte veled a nagy újságot?
- I. HANG: Nem emlékszem rá.
- II. HANG: (*nyersen*) Dehogynem. Erőlted meg az emlékezeted!
- I. HANG: Figyelte az arcomat. Leste a hatást. Látszott az arcán, mennyire örül az örömömnnek.
- II. HANG: Hát persze. Minden szülő legnagyobb öröme, ha örömet szerezhet gyermekének. Én is nemegyszer kaptam már életemben az apámtól egyet-mást. Főleg kis srác koromban. Legnagyobb ajándéka egy futball-labda volt. A születésnapomra kaptam — akárcsak te. Sose felejttem el. Ma is tisztán látom az arcát, ahogy átadja. Meg a magam arcát is. Tudod, egyszer láttam egy filmet az ausztráliai őslakókról. Volt egy jelenet: az apa — torzonborz alak, csak valami kis függöny a micsodája előtt — hazatér, és egy szép színes kagylót ad a kisfiának. És amikor a kölyök szeme felragyogott, arra gondoltam, ilyen lehetett az én arcom is, mikor a labdát átvettem. Meg egészben is, nagyon megható jelenet volt. Nevetni fogsz, de összeszorult a torkom a meghatottságtól: valahogy azt éreztem, mégiscsak egyek vagyunk. Bárhol éljünk is és a civilizáció bármelyik fokán. Egyformán érzünk, egyforma lesz az arcunk, ha örülünk. Kagylónak, futball-labdának, Jaguár sportkocsinak, egyre megy. Vagyis megértelek. Téged is, az apádat is... De az örömn kívül? Mit láttál még az apád arcán?
- I. HANG: Nem tudom... Talán büszkeséget.
- II. HANG: Aha, büszkeséget. Vajon mire lehetett büszke?
- I. HANG: Alighanem rám. Akkoriban tettem le egy vizsgát. A kocsni annak is szólt.
- II. HANG: És még? Ezenkívül?
- I. HANG: Lehet, hogy önmagára is.
- II. HANG: Na hallod! Ez csak természetes! Nem minden szülő engedheti meg magának, hogy a fia születésnapjára ilyen ajándékkal kedveskedjen. Erre igazán joggal lehetett büszke. Ezért érdemes volt küzdenie egy életen át. Éveket tölteni börtönben...
- I. HANG: (*kifakadva*) Ez nem igaz! Ez hazugság! Az én apám nem azért... az én apám forradalmár! Igenis az! És akármit mondjon is egy revolverrel meg demagóg hülyeségekkel fölfegyverzett huligán, a kijátszott proli szerepében tetszelegve, amit tett, nem azért tette, hogy sportkocsikat ajándékozzasson a fiának! Lehetnek hibái az apámnak, vannak is, de ez... ez... (*birtelen fékcsikordulás*)
- II. HANG: (*kiáltva*) Vigyázz, az istenedet! (*halkabban, más hangon*) Ejnye, ejnye! Csillapodj, kérlek. Ha közbe nem lépek, már az árokban lennénk. Ha magadra nem vigyázol, hát a te dolgoz, de hogy az én életemet is kockára tedd... Na indíts, de légy óvatos. (*ballani, hogy a kocsni újra elindul*) Izgatott állapotban nem ajánlatos a gyorshajítás... És nem kellene mellreszívnod, amit mondtam. Én csak arra gondoltam, hogy az apád...
- I. HANG: (*még mindig indulatosan*) Hagyd az apámat. Sértegessem engem, ha jólesik, de az apámat hagyd.
- II. HANG: Érdekes, eddig nem vettem észre, hogy túlzott tisztelettel beszélnél róla.

- I. HANG: Akkor én beszéltem. Az én apámról.
- II. HANG: Értem. Vagyis söpörjön mindenki a saját háza előtt, és sértegetse mindenki a saját apját. De talán igazad is van. Beszéljünk inkább rólad. Mit éreztél, amikor az öreg közölte veled, hogy megveszi a kocsi?
- I. HANG: Mintha nem tudnád. Ilyenkor örülni szokás.
- II. HANG: És az arcod? Csakugyan nem égett? Egészen kicsit se?
- I. HANG: Most éppen harmadszor mondom, hogy nem.
- II. HANG: Én viszont mostanáig reméltem, hogy egy kicsit mégis szégyellted magad.
- I. HANG: Kinek használtam volna ezzel?
- II. HANG: Magadnak. Enyhítő körülmény lett volna. Akármennyit is mulasztottál.
- I. HANG: Mit mulasztottam?
- II. HANG: Szeretnéd tudni? Elmondjam?
- I. HANG: Revolverrel kényszerítesz, hogy meghallgassalak.
- II. HANG: Csakugyan. Erről már majdnem megfeledkeztem. Köszönöm, hogy figyelmeztetted. De nyisd ki inkább a füledet. Hadd mondjam meg, mit kellett volna tenned. Figyelsz rám?
- I. HANG: Csupa fül vagyok. Parancsodra.
- II. HANG: Nahát akkor... Nyelned kellett volna egy nagyot, felállnod, és büszkén kihúznod magad. Okvetlenül, mert állva sokkal erélyesebb az ember. Aztán, mikor már állsz, mély lélegzetet veszel, és így szólsz: *(a most következő szövegrész elmondása során a szerepet játszó színész két megoldással is élhet: vagy túlozva, ripacshangszúllyal szavval, vagy szenvtelenül ledarálja mondókáját, mintha rég betanult szöveget mondana el; a lényeg: „süket dumának” hasson)* Öregem, ezt én nem fogadhatom el. Hogy miért, azt neked is tudnod kell. Én ugyanis, ha véletlenül megfeledkezted volna róla, nem dolgoztam meg ezért a tragacsért, és hát jobban szeretném egyszer magam megkeresni. Becsületes gürizéssel, ahogy emberhez illik. Tudom, tudom, öreg harcos, jó szívvel adod, szülői szeretettől áthatva, meg minden, de én már csak azért se fogadhatom el, mert úgy érzem, magad se gondoltad egészen komolyan ezt az ajándékozást. Ha pedig mégis komolyan gondoltad volna, hát ez nagyon elszomorítana. Mert azt ugye nem kell mondanom neked, öreg harcos, hogy mindeddig az eszményképem voltál, és hát egy eszménykép, az, ugye, nem tehet ilyet. Meg hát te azt is tudod, hogy mostanában akadnak munkanélküliek is, meg vannak minimális személyi jövedelmek, sőt írástudatlanok, meg — elvértve persze — még koldusok is. És ha van fölösleges dohányod, amiért te persze megdolgoltál, talán fordítsd inkább valami közhasznú dologra, ahogyan egy hozzád hasonló öreg harcoshoz illik. Adományozd mondjuk a Vöröskeresztnek, az elemi csapások áldozatainak, esetleg a rákkutatás fejlesztésére, vagy csinálj vele, amit akarsz, csak az én lelkiismeretemet ne terheld ezzel a kocsival. Meg a sajátodat se. Szállj magadba, öreg harcos és lásd be, nekem van igazam. *(hevesebben)* De igazán, értsd meg, apám, ha rám kényszerítetted ezt az ajándékot, egy világ omlik össze bennem. Inkább elhagyom ezt a házat, és soha többé ebben a bűdös életben nem lépem át a küszöbét.

Kitagadlak és elmegyek bányába dolgozni, vagy leszek útkaparó, cipőtisztító, csikkcszedő, hamiskártyás vagy selyemfiú. Akármilyen, csak tőled ne kelljen elfogadnom semmit. Jaj, öreg harcos, öreg harcos, hogyan csalódtam ennyire benned! (*más hangon*) Íme a minta: így kellett volna eljárnod.

I. HANG: Megengeded, hogy nevessek? Te ezt tetted volna a helyemben?

II. HANG: Nem vagyok a helyedben. Nem tudhatom.

I. HANG: Akkor meg mit akarsz?

II. HANG: Azt hiszed, semmit sem kérhetek számon tőled? Csak mert nem tudom magam a helyedbe képzelni?

I. HANG: Azt.

II. HANG: Ez érdekes.

I. HANG: Érdekes? A helyedben én inkább természetesnek tartanám. Magától értetődőnek.

II. HANG: Megbocsátasz, ha nem értek veled egyet? Mert mondd csak, mi történt volna mondjuk úgy harminc évvel ezelőtt, ha az apád arról próbál meggyőzni egy gyárost vagy földbirtokost, hogy amije van, nem jogosan az övé. Mit gondolsz, mit mondott volna erre ez a derék kapitalista? Bizonyára megkérdezi az apádat, akkor is ez lenne-e a véleménye, ha a helyében van? (*fáradtan*) Bizonyára.

I. HANG: És az apád? Gondolod, mondhatott volna valami mást, mint amit most én mondok? Azt, hogy nincs a helyében. De ennek ellenére jogában áll ítélni fölötte.

II. HANG: És az apád? Gondolod, mondhatott volna valami mást, mint amit most én mondok? Azt, hogy nincs a helyében. De ennek ellenére jogában áll ítélni fölötte.

I. HANG: Az apám forradalmár volt, és nem hittérítő. Harcolt, és nem prédikált.

II. HANG: Helyesen tette. Annak ellenére, hogy a maga szempontjából az öreg tőkésnek is igaza lett volna. Az apádnak viszont abban volt igaza, hogy nem vette figyelembe ezt az igazságot. Ahogy nekem is igazam van, amikor nem veszem figyelembe a tiédet.

I. HANG: Efféle példázatokkal mindent bizonyítani lehet. Úgy fest, mintha igazad lenne, viszont...

II. HANG: Semmi „viszont”. Vagy igazam van, vagy az apádnak se volt igaza soha. És akkor nem volt igaza a történelem egyetlen forradalmának sem. Sőt azoknak se lesz, amelyek ezután történnek majd. De akárhogy legyen is, ragaszkodom a magam igazához. A saját, egyéni maszek-forradalmamhoz.

I. HANG: Mit akarsz tenni?

II. HANG: Majd kiderül. Az útkereszteződésnél balra fordulsz.

I. HANG: Azt mondtad, nem akarsz mást, csak folytatni a beszélgetést.

II. HANG: Azt mondtam „egyelőre”. De most átveszem az irányítást. Ahogy közvetlen termelőhöz illik. Lassíts, remeg a kezed.

I. HANG: Hová akarsz menni?

II. HANG: (*nevetve*) Kubába repülni.

I. HANG: Beszélj értelmesen. Tudni akarom, mit akarsz tőlem.

II. HANG: Ne gondold, hogy hülyéskedem. Én ezt a Kubába repülést nagyon is komolyan gondoltam. Legalábbis érzelmileg. Nagyon sokszor elképzelttem már, milyen nagyszerű is lehet sakkban tartani egy egész repülőgépet. Nyolcvan-száz utassal. Oda irányítani, ahová nekem tetszik. (*mámorosan*) Előre! Irány Kuba! Oda megyünk, ahová én akarom! (*balkabban*) De sajnós, veled kell beélnem. És a folyóparttal.

- I. HANG: Mit akarsz ott?
- II. HANG: Ilyenkor nagyon szép arrafelé. (*áradozva*) Látod, kiderült. Ragyognak a csillagok. (*súgva, titokzatosan*) És senki sincs a közelben. Senki! Érted?
- I. HANG: (*riadtan*) Mondd meg, mire készülsz. Jogom van megtudni.
- II. HANG: Eddig a tárgyalás folyt. Az én külön, forradalmi magánbírósgom tárgyalása. Most az ítélet következik. És az ítélet végrehajtása.
- (*hosszabb csend, csak a motor hangja*)
- I. HANG: (*fojtott rémülettel*) Azt hiszem, te túlságosan fecsegő vagy ahhoz, hogy elszánd magad. Fecsegő gyilkosok csak a rossz krimi filmekben vannak.
- II. HANG: (*könnyedén*) Ne légy gyerek. Ha nem akadákoskodsz, a hajad szála se görbül meg. Az ítélet halálos ugyan, de csak a kocsidra nézve. Felhajtunk a töltésre, és te keresztbe fordítod az úton. Kiszállunk, aztán elindítod a motort. Elég, ha ugrik egyet előre. Azután már magától gurul le, esetleg bukfenecet is vet. Persze kiemeltetheted, de többé aligha veszed hasznát.
- I. HANG: Ha sejtettem volna, hogy egy örültnék teszek szívességet...
- II. HANG: Örült? No lám! Valamennyi jelződ közül ez tetszik a legjobban. Voltam már perverz, pojáca, hülye, huligán, de ez a legtalálhatóbb. És lehet, hogy csakugyan az vagyok. Amennyiben elvek szerint eljárni örültség. Mert én azt tartom, neked ez a kocsid nem jár, és e szerint járok el.
- I. HANG: Csak tudnám, mi hasznod az egészből? Azt hiszed, egy szemernyit is változtatsz ezzel azon, ami ellen lázadozol?
- II. HANG: Tudod, mi jellemző az örültekre? Hogy szimbólumokban gondolkodnak. Ha valamilyen indulatukat arra összpontosítják. És nem nyugszanak, amíg meg nem semmisítik. Az én szememben bűnbak vagy. A kocsid meg szimbóluma mindannak, ami nem tetszik nekem.
- I. HANG: De ha egyszer te magad is...
- II. HANG: (*nyersen*) Hallgass! Nem alkuszna. Tudhatnád, hogy örültekkel vitatkozni céltalan. És a fegyver az én kezemben van, tehát nekem van igazam. A te dolgod engedelmességedni! (*kis szünet után*) Itt letérsz az útról. A jó öreg anyaföldre. Nem fog megártani. Talán az is a bajod, hogy túlságosan elszakadtál tőle... (*ballani, amint a kocsi hepehupás talajon ugrál*) Így... Amott egy kapaszkodót találsz, a töltésre visz... Ne félj, ismerem a járást... Micsoda prima motor, meg se kottyán neki a kapaszkodó. Komolyan mondom, szinte sajnálom... (*bullámok nesze*) Na, helyben lennének. Stop! Vigyázz! Semmi kedvem fürödni... És most kiszállás! Egykettő!
- I. HANG: (*tétován*) Te valóban képes lennél...
- II. HANG: Kuss! Mozgás!... Az ajtót hagyj nyitva. Én is ott szállok ki, szorosan mögöttem, hátadban a revolverrel. (*mozgolódás hangja*) Így ni. Most pedig szépen behajolsz, bedugod az egyik lábad és megnyomod a gázpedált. De vigyázz, nehogy magával rántson... (*kis szünet után*) Na mi lesz?
- I. HANG: (*tompán, elszántan*) Csináld, ha akarod. Én nem nyúlok hozzá.
- II. HANG: Ne hidd, hogy tréfálok.
- I. HANG: Ezt már rég nem hiszem. Lőj rám, ha mersz.

- II. HANG: (*gúnyosan*) No nézd csak! A sasfiók! Ki gondolta volna..
(*újra keményen*) Hármat számolok. Ha addig nem engedelmeskedsz...
- I. HANG: Kezdd el.
- II. HANG: Kezddjem?
- I. HANG: Hallottad.
- II. HANG: Egy... Kettő... Há...
- I. HANG: Három.
- II. HANG: Há-rom!
(*lövés hangja, utána hosszú csend*)
- II. HANG: (*hangosan, hosszan felnevet*) Hát ezt igazán nem gondoltam volna. Képes lettél volna hősi halált halni egy kocsiért. (*kis szünet*) Mondd, csakugyan képes lettél volna? (*továbbra is csend*) Na szólalj már meg. Ha nem tudnád, életben maradtál. Játékpisztoly van a kezemben. Játékpisztoly, érted? (*újra nevet*) Mit szólsz hozzá? Egy játékpisztollyal tartottalak sakkban egész idő alatt. És még csak nem is sejtettem, nincs-e valódi fegyver nálad. Hidd el, nem kis idegpróba volt... Na mi van? Megnémultál?
(*pofon csattanása*)
- II. HANG: Ez mért volt? A játékpisztoly miatt? Jobban szeretted volna, ha igazi fegyver van nálam?
(*újabb pofon hangja*)
- II. HANG: (*nyugodtan, szinte kedélyesen*) Vigyázz! Ha még egyszer megütsz, lepedőben visznek el.
- I. HANG: (*rekedten, magához térve*) Légy nyugodt. Megelégszem ennyivel. (*kissé felszabadultabban*) És ne gondold, hogy bevettem a maszlagozt. Ezzel a játékpisztollyal. Rég észrevettem.
- II. HANG: Tudtam, hogy ezt fogod mondani.
- I. HANG: Nem hiszed el?
- II. HANG: Lehet, hogy igen, lehet, hogy nem. Ha igazat mondasz, mért ütöttél volna meg?
- I. HANG: Hogy meggyőzőbb legyek. Hadd legyen még nagyobb a csalódásod. Nemcsak te tudsz szerepet játszani.
- II. HANG: Most vagy a legkevésbé meggyőző. Ugyan mért mentél volna bele a játékba?
- I. HANG: Hogy kedvedben járjak. Amikor azt mondtad, ennyit megtehetnék a kedvedért, arra gondoltam: miért ne? Nem sokat veszthetek vele. Add ki a mérged, ha jólesik. Mindenképpen én vagyok az erősebb.
- II. HANG: Biztos vagy ebben? Hogy mindig az is maradsz?
- I. HANG: Réálisabb talajon állok, mint te. Az anyagi valóság talaján. Még nagyon hosszú ideig erősebb maradok. De nem is vagy te melós. Egy igazi proli az első pofon után visszaütött volna. Csak ebből jöttél rá?
- II. HANG: Csak ebből jöttél rá?
- I. HANG: Nemcsak ebből. Már régóta sejtem. Nem úgy beszéltél, mint egy melós.
- II. HANG: Nem úgy akartam beszélni. Hanem helyette. Azt akartam elmondani, amit egy melós többnyire csak érezni tud.
- I. HANG: Ha csak ezt akartad, hát elég jól sikerült. Gratulálok.
- II. HANG: A többihez is gratulálnod kellene. Beugrottál te nagyon is. És begyulladtál.

- I. HANG: Higgy, amit akarsz. Az illúzióidat meghagyhatom. Na szállj be. Nagyon későre jár.
- II. HANG: Csak nem akarsz tovább vinni? Ezek után?
- I. HANG: Miért ne? Tréfa volt. Egy jó ugratástól sohasse tagadom meg az elismerést.
- II. HANG: Eredj csak egyedül. Én már eljártam a szerepemet.
- I. HANG: Még nem. Szállj csak be. Útközben majd elmondod, ki vagy. Nagyon érdekelsz.
- II. HANG: Hiába mondanám meg. Úgyse hinnéd el.
- I. HANG: Háttha elhiszem. Na, szállj be végre.
- II. HANG: Ne kockáztass többet. Háttha valódi fegyver is van nálam.
- I. HANG: Ennek nagyon kicsi a valószínűsége. És szeretem a kockázatot. Na, gyere. Indulás.
- II. HANG: *(fütyülni kezd. Akármit, csak ne gyors ütemű, vidám melódiát. Lehet egy divatos sláger, de lehet valamelyik ismert nemzetközi munkásinduló dallama is, a szokásos ütemnél lassabban: mélabúsan, de gunyorosan is hasson, semmiképpen se harciasan)*
- I. HANG: Ugyan ne hülyéskedj. Gyere... Vagy azt hiszed, haragszom? Hidd el, még csak nem is neheztelek. Eszemben sincs. És elnézést a pofonokért: elismerem, hogy azt mégse kellett volna. Vedd úgy, hogy semmi se történt... Na, mozogj már! *(II. Hang rendületlenül tovább fütyül)* Nézd öregem, én komolyan mondom, egészen megkedveltelek. *(élénken)* Te, ide figyelj! Támadt egy remek ötletem. Beugrathatnád a barátaimat is. Összehívnék egy kis társaságot, te meg beesnél a stúkkeroddal. És leadnád a szöveget. Óriási sikered lenne. A barátnőim visítanának a gyönyörűségtől. Szavamra, odalennének érted. Még talán meg is jutalmaznának. Ha tudnád, micsoda barátnőim vannak... Meg nem is kívánom ingyen. Állást akarsz? Beszélek az öregemmel. Nem volna kedved, mondjuk, a színészethez? Tudod te, mire vihetnéd? Ezzel a tehetséggel! Ahogy megjátszottad az őrültet, komolyan mondom, a hideg futkározott a hátamon... Na gyere már! Ne marhászkodj... *(továbbra is csend, csak a füttyszó hallatszik)*
- I. HANG: *(sértődötten)* Jó. Rendben van. Nem kényszeríthetek. Ha itt akarsz maradni, hát legyen... A vizontlátásra. *(füttyszó továbbra is. Közben a kocsiajtó csapódása, a begyuladó motor, majd a távolodó kocsik elhaló hangja. A fütyülés elhallgat)*
- II. HANG: A piszkos gazember! Képes volt itt hagyni. Ezt azért mégse gondoltam volna... *(Befejező zene)*

HOGY ÍZLIK A HATALOM

(VIII. folytatás)

LADISLAV MNAČKO

XVI.

Frank este a fényesítőlapon felvételeket szárítgatott. A fénykép néha ravasz dolog, különösen annak a számára, aki ismeri a törvényszerűségeit. Franknak különösen egy felvétel sikerült. Muklík. A nagyranőtt Muklík. Az óriási Muklík, amint egy törpe halott fölé hatalmasodik. Frank ismeri a gépét, tudja, hogy lehet a fókuszávolságokkal dolgozni.

Amikor elrakta a felvételt a piros trezorba, elmosolyodott magamagán. Mire való ez? Minek csinálja ezt? Ki érti meg ezt a felvételt? Mindenki számára értéktelen. Ki ez az óriási Muklík? Senki se tudja. S egy idő múlva senki se fogja tudni, ki az a törpe halott. De Frank tudni fogja, azért csinálta, az ő számára nem értéktelen.

Frank lapozni kezdett az albumban. Az első felvételei. Ezeken a halott még siheder legényke. És Margit. És az ő régi csapatuk. Fürdés a malomnál. Kirándulás a hegyekbe. Színház, amelyet ők játszottak. Minden évben betanultak valamilyen darabot. Az első szerelmes szerepét mindig a barátja kapta. Utcai harcok. Demonstrációk. Választás előtti tüntetés. A barátja mint katona, amikor a határon túlról visszajött. Utolsó gyűlés. És hegyek. Az ő csoportjuk. Sok minden hiányzik innen, sok minden már csak az emlékekben él. Egyes felvételeket Frank hosszasan nézegetett. Emlékezett.

A barátja mint újjáépítési kormánybiztos az első mozdonyon, amely keresztül megy a felújított alagúton. És egy másik mozdonyon, amely az újonnan épült hídon megy keresztül. És félmeztelenül, izzadtan, csákánnyal a kezében az útépítési munkálatoknál. Egy drámai felvétel, amikor a kormánypáholyokból kihajigálják a reakciós politikusokat. Kék ingben, piros karszalaggal a népörség élén menetel.

Aztán kerületi felvételek.

A barátja, ahogy pálcával veri a falusi asszonyok fenekét... Akkoriban még legény volt a talpán.

Még meg se melegedett kerületi tisztségében, s a munka már a fejére nőtt. Száz probléma egyszerre. Megakadt a nyersanyagszállítás az üzemekben. A vonatok késtek. A parasztok nem akarták teljesíteni a beszolgáltatást. Védekeztek a szövetkezetek ellen. Hosszadalmas tanácskozások. Rajtaütésszerű utak. Mindeütt ott lenni, ahol ég. Ott helyben dönteni. Aláírni milliós befektetési terveket. Gondok a munkaerőhiánnyal. És a tetejében még a katolikusok is felütötték a fejüket. A falvak lázongtak. Az állam a pápai exkommunikációs rendelet után lojalitást követelt a papoktól. Nem minden pap írta alá. A szöszékből drámai

hangon búcsúzkodtak a nyájuktól. Összeütközésre is sor került a falvakban. A falusiak éjjel-nappal baltával, kapával és néha még a partizánharcokból hozott puskájukkal álltak őrt, és védték lelkipásztoraikat. És éppen az ő kerületében voltak a legnagyobb bajok. Állandóan jöttek a hírek a hivatalába, hogy autókat támadtak meg, tisztségviselőket vertek meg, vagy vertek agyon. Ráhagyták ezt a kerületet. Csináljon rendet, mutassa meg, mit tud.

Egyik nap az a hír érkezett, hogy valamelyik faluban az országotat barikádokkal zárták el. Frank akkor éppen a barátja mellett állt, látta, hogy elvörösödik, felugrik, és magához rendeli a munkásőrség parancsnokát.

— Száz férfit. Azonnal...

Elővette fiókjából a pisztolyát.

— Megyünk.

Lementek az udvarra. Ott már nagy volt a nyüzsgés. Ez az ő tartalékja volt, felfegyverzett férfiak az üzemekből. Száz férfi felugrált az előkészített teherautókra. Mentek...

A falu szélén felállított barikádok már messziről látszottak. Frank felvételeket készített. A barikád tetején valami vénember állt, kétcsövű puskával. Fenyegtetve intgetett az első autó sofőrje felé. A barikád mögött nagy csoport nő állt, egyesek kezében vasvilla, másokéban kövek.

Frank barátja utasította a sofőrt, hogy közvetlenül az utcakövekből emelt barikádok előtt álljon meg.

Elsőnek ugrott le az autóról, nem törődött a vénemberrel, aki egyenesen rászegte ismétlőfegyverét. A férfiak sorban leugráltak utána. Felsorakoztak a barikád előtt.

— Menjenek szét — dörgött az asszonyokra. — Menjenek szét tüstént, és küldjék ide a férjeiket, azt akarom, hogy egy órán belül az országút használható állapotban legyen.

Nem mozdultak. Az egyik asszony felugrott a barikádra, s a munkásőrség felé mutatta csupasz fenekét. A másik hisztériás visításba kezdett. Üssetek agyon! Lőjetelek le, ti kutyák!

— Az tetszene nektek, mi? Sortüzet akartok? — szúrte Frank barátja a fogai között. Aztán kiadta a rövid, világos parancsot, egyetlen szóból állt:

— Botokat!

Már szépen elő voltak készítve az autókban. Maga megfogta az egyiket, fölugrott a barikádra, és kitépte a vénember kezéből a puskát.

— A seggükre!

Ő azt az asszonyt választotta, aki a meztelen fenekét mutatta. Végigvert rajta a csipős mogyorófavesszővel, s aztán kergette végig a falun. Az asszonyok nagy sikítással széjjel szaladtak, mindegyik másfelé. Elhajigálták a vasvillát és a köveket. Sikítottak az irtózattól és a fájdalomtól. Mire a munkásőrök a falu másik végéig értek, a második barikádhoz, nem találtak már egy lelket sem ott.

— És most elő a férfiakkal. Ráncigáljátok ki a házakból.

Egy félórán belül a vagy száz megrémült, hallgatag falusi fegyveres kísérettel felsorakozott.

— És most ki az útra velük. Egy autó itt marad. Az fog felügyelni. Egy órán belül az országotat újból teljes rendben akarom látni.

Csak aztán vették elő a plébánost. Ő mentegetőzött, védekezett, hiszen ő aláírta...

— Több esze lehetett volna. Nincs semmi bajunk magával. De holnap jelenjen meg a városban. Míse nem lesz.

Csak ezután hívta össze a helyi nemzeti bizottságot.

— Mehetnek a pokolba. A községben új választások lesznek. Addig az álta-

lam kinevezett komisszár fog kormányozni. És az első, aminek utána fog nézni, az a beszolgáltatás lesz...

Frank önkéntelenül is elmosolyodott a fényképen. Az az asszony futás közben elesett, a barátja felemelte a szoknyáját, s a mogyoróvesszővel jól végighúzott az ülepén.

Másképp akkor nem ment. A kiontott vért nem lehet felitatni. De a vessző-suhintások beforrnak...

Nem, nem ment akkor másképp. Frank egy másik képet vesz a kezébe. Zavarral küszködő vidékiek gyűrögetik a kezükben a kalapjukat vagy a kucsmájukat. Frank barátjának a hivatalában állnak. Egy óráig hagyta őket az előszobában várakozni, míg Hornyáknénak kicsöngetett, hogy most már beengedheti őket.

— Mi nyomja a szívüket, elvtársak? — kérdezte ártatlan, csaknem gyöngéd hangon, amelyből Frank könnyen kiérezte a leplezett meglepedést. — Ha a papjuk után jöttek könyörögni, hiába vesztegetik az idejüket.

Nem a papjuk után jöttek könyörögni, s ő jól tudta, miért jöttek.

Egyikük felbátorodott. Nem a papról van szó, most már tudják, hogy a plébános rossz tanácsadó volt. A szomszédos községekben is vannak papok, és azokkal nem történt semmi. Tulajdonképpen a pap bujtatta fel őket mindenre. Ők nem ezért jöttek, hanem, eh, azért a fene villanyáramért.

Elsodálkozott. Milyen villanyáramról beszélnek? Hát csak van villany a falujukban? Ő úgy tudja, hogy már évekkkel ezelőtt bevezették.

Topogtak, köhécseltek, hímeztek-hámoztak, hiszen van nekik, persze hogy van, csak azt az ostoba legényt kellene... Ha nem lenne a kórházban, megérdemelné...

Még mindig olyan arcot vágott, mint aki nem tudja, miről van szó. Hagyta, hadd főjenek a száját zsírjukban.

— Még mindig nem tudom, mi nyomja a szívüket. Valakinek végre már el kellene magyarázni, miről van szó. Miféle legényről beszélnek? Mi köze annak a villanyáramhoz?

Mindennek a plébános az oka, meg a sekrestyés. Főleg a sekrestyés bujtogattott. Azok az ostoba asszonyok őrizték a plébániát. S akkor este, amikor a falu felé közeledett néhány autó, a sekrestyés felment a toronyba, és félreverte a harangot. Akkor történt, hogy az a taknyos kölyök, hiszen mindössze tizenhárom éves, van annak sütnivalója?, felmászott a villanypóznára, és kombinált fogóval elvágta a faluba vezető villanyvezetékét. Majdnem szörnyethalt, amikor a földön rálépett a kettévágott drótra. És azokon az autókön nem is voltak munkásörök, az erdőgazdálkodás traktorai voltak.

Frank látta, hogy remeg a barátja szája széle, hogy igyekszik legyőzni a ki-törni készülő nevetést. És hogy eközben milyen halálos komoly arcot vág.

— Ez nagyon komoly ügy, elvtársak. Komolyabb, mint ahogy azt az ember első pillanatra vélné. A drót rézből van.

— Hát persze — topogtak, azt ők is tudják, hogy a drót az rézből van —, de hát a faluban sötétség van... és sokuknak elektromotorja van... és most kézzel kell vágni a szecskát.

— De azt tudják-e, hogy most öt éves terv van?

Tudják, persze hogy tudják, ki ne tudná, hogy öt éves terv van.

— Na látják. És a réz, elvtársak, az aragnál is értékesebb. A rezet drága devizáért kapitalista országokból kell behoznunk, és még alkudozni is kell velük. Éppen ezért minden darabka rézzel csínján kell bánni. Honnan vegyünk most terven felül rezet?

— Hiszen az csak egy darabka...

— Azt maguk csak úgy gondolják, hogy darabka. De éppen az a darab hiányozni fog majd, ha egy még nem elektrifikált faluba akarjuk bevezetni az áramot. És villanszerelők sincsenek. Mindegyik fontos megbízatást teljesít. Nem segíthetek, elvtársak. Nem tehetem. A maguk faluja nem volt a tervben. Sajnálom. Úgy kell segíteniük, ahogy tudnak. Hátha akadnak még a padláson petróleumlámpák...

Hiszen ők, kért szót az egyik, békeszerető emberek, az egész község ilyen, csak az asszonyokat keverte meg az ördög, és nem is akarják ingyen, egy kis jó szándékkal csak előkerül valahonnan az a darabka drót. A szerelőket is jól megfizetnék. Nem lennének hálátlanok.

— Micsoda? — háborodott fel Frank barátja. — Le akarnak pénzeln? Az csak valaha volt. Engem nem pénzel le senki. Fontos tanácskozásom van, elvtársak. Sajnálom, nem tehetek semmit az érdekiükben.

Szomorúan az ajtó felé indultak. Amikor már az előszobában voltak, utánuk ment.

— Ha jól értettem, valami szecsikáról beszéltek az elvtársak. Említették, hogy kézzel kell vágni.

Megálltak. Hát talán mégis van valami reménysugár.

— A szecsikát valóban nehéz kézzel vágni. Az állam gondoskodik a gépekben az áramról. És mit csinálnak maguk? Hogy állnak a tejjel és a hússal? A szecska hús és tej. Teljesítették?

Hát hiszen éppen ez az. Nem teljesítették. Az a szerencsétlen beszolgáltatás, nem teljesítették. Nyomorúságos év volt.

— Úgy! Nyomorúságos év volt. A szomszédos községben három kilométerre maguktól semmit sem tudnak a nyomorúságos évről. Becsületesen teljesítik az állammal kötött szerződés feltételeit. És nem károsítják meg a közvagyonot. Ott az asszonyoknak nem keverte meg az ördög a fejét. És akkor maguk ide jönnek és azt mondják: egy darabka réz kellene. Kétségtelen, csak egy darabka rézről van szó, de ezt is a gyári munkásoknak kellett előállítani. Ők pedig enni akarnak. És mit fognak enni akkor, ha minden falu úgy elhanyagolja a kötelességeit, mint maguk? Élelmiszerjegyekből, amelyekre nem kapni semmit, nem laknak jól. Szóval, elvtársak. Hozzák el a tej- és húsbeszolgáltatás teljesítéséről szóló kimutatást, s akkor majd meglátjuk, mit lehet csinálni. Hátha mégis valahonnan előkerül az a réz, és villanszerelő is akad hozzá.

Ezzel el is engedte őket.

— Nem kellett volna ilyen kegyetlennek lenned... — mondta neki tréfálkozva Frank.

— Nem tesz semmit. Ezek még jönnek, eljönnek újra, ördöghöz, pokolhoz fognak folyamodni, külön szerződést kötök majd velük. Beszolgáltatás teljesítése — világítani fog a villanyáram. Nem teljesítik — kikapcsoljuk az áramot. Aki egyszer belekóstolt a villanyáramba, az nem akar már többé petróleumlámpánál ücsörögni... Ez lesz az ő egyéni, díszítőes tervük...

Így kormányozott. S akkoriban másképp nem lehetett. Az egyik hegyaljai falucskából, amely régóta hírhedt volt rebelligségéről, gúnyolódo levelet kapott, amelyet aláírt a község összes lakosa, s a nemzeti bizottság tagjai is. Ők ott fent senkit és semmit nem igényelnek, ők szarnak az egész államra, nem félnek a rendőrségtől, vannak géppuskáik, és semmiféle beszolgáltatási tervet nem teljesítenek...

Frank látta, hogy hasát fogva kacag a levél olvasása közben.

— Na — tört ki belőle a harsogó röhögés —, olvasd el, mit írtak a zapo-rozciek a török szultánnak...

Frank semmi nevetségéset nem talált a levélben. Ez nyílt felhívás. Ha nem

tönik le a falu ellenállását, megmértelyeződik az egész vidék. Az állam autoritásának befellegzik.

De a barátja még akkor is nevetett, amikor fölvette a telefonkagylót, és kérte, hogy kapcsolják a kerületi posta- és hírszolgálati iroda igazgatóját.

— Igazgató elvtárs. Pohorban van posta, ugye? És telefon is? Mikor vezették be? Fél évvel ezelőtt? Úgy? Kapcsolják ki. Újabb rendelkezésig kikapcsolni. És megszüntetni a postai szolgálatot. Az ortani postahivatalnokot bizonytalan időre küldjék fizetés nélküli szabadságra. Tudassák vele írásban. Micsoda? Kinek a felelősségére? Az én felelősségemre, természetesen az én felelősségemre. Igen. Írásba adom, nagyon szívesen. Efelől ne legyen semmi gondja. Nem örültem meg, tudom, mit csinálók.

Megnyomott egy gombot az asztalán.

— Az autóbusz diszpecsinget.

Kapcsolták.

— Hány autóbusz közlekedik Pohorba? Napjában kettő? Megszüntetni. Újabb intézkedésig leállítani. Az én, csakis az én felelősségemre. Éppen azt akarom, hogy megszűnjön minden kapcsolatuk. Ne félj semmit, tudom, mit csinálók, s azt is tudom, hogy miért.

Megnyomott egy gombot.

— Villamosművek! Hricet!

Kapcsolták.

— Hric elvtárs, azonnali hatállyal szüntessen be minden áramszolgáltatást Pohorban. Újabb rendelkezésig. Az ördögbe is, mit nyavalyognak. Természetes, hogy felelek érte. Írásban adom neked. Mikor? Azonnal, még ma, még ebben az órában...

Újra megnyomta a gombot. Munkásórség. A parancsnokot.

— Száz férfit. Válogatott legényeket. Velünk jössz. Most rögtön. Egy félóra múlva indulunk. Útközben elmagyarázom, miről van szó. Természetes, hogy fegyveresen. És két szekercőt is viszünk magunkkal...

— Eh, zaporożeciek... — sóhajtotta megkönnyebbülten.

A nemzeti bizottság előtt szálltak le az autóból. A falu teljesen kihaltnak látszott. De Frank észrevette, az ablakok mögül figyelő szemek kísérik, hogy mi készül itt. Tulajdonképpen nem történt semmi. Frank a fényképet nézi, amelyen a barátja éppen egy faoszlopot dönt ki az autóbúszmegálló táblájával. Az oszlopot felrakták a teherautóba.

— Így ni. Felülni, és hazafelé...

— Ez minden? — kérdezte a munkásórség parancsnoka álmélkodva.

— Minden.

A városban, az autóbúszmegállónál lefékeztek.

— Leszállunk... — mondta Franknak.

Leugrottak az autóból. Bementek a hivatalba.

— Mikor megy a legközelebbi autóbúsz Pohorba?

A hivatalnok nem ismerte.

— Nem megy autóbúsz. Pohorba máától kezdve semmiféle autóbúsz nem közlekedik.

— Miért?

— Az urak a kerületen alighanem megbolondultak. Ilyen rendeletet adtak ki...

Nem szólt semmit. Kimentek és megnézték az autóbúsz-menetrendet. Hallották, amint egy rekedt hang a mikrofonon keresztül bemondja, hogy Pohorba nem megy autóbúsz, mind a két járatot újabb rendelkezésig megszüntették.

A megállónál egy csoport utas álldogált. Néhányan egymásra néztek. Ketten

elindultak a hivatalba, megkérdezni, hogy jól hallották-e. Amikor visszajöttek, látni lehetett rajtuk, hogy jól hallották.

A várakozó csoport káromkodva szétszéledt, és nekivágtak gyalog.

— Egy hét múlva könyörögni jönnek . . .

Már három nap múlva megjelentek. Nagyon alázatosan. Három óráig hagyta őket a folyosón álldogálni. Amikor végre fogadta a küldöttséget, nem kínálta helyel őket. Az asztalán feküdt a levelük. A kezébe vette és megmutatta.

— Ki írta ezt alá maguk közül?

Egyikük se vállalta. Természetesen mindannyian aláírták.

— Van olyan a faluban, aki nem írta alá ezt a levelet?

Zavartan néztek egymásra. Van olyan a faluban? Nem tudják.

— Nem tudják, ugye? Ha akadna olyan a faluban, aki nem írta alá ezt a levelet, jöjjön el egy hét múlva ide. Hamarabb ne! Egy hét múlva. És maguk takarodjanak innen. Magukkal nekem nincs beszélőnivalóm.

Egy hét múlva eljött a tisztelendő, a tanító, a nemzeti bizottság elnöke és négy földműves. Azonnal fogadta őket.

— Maguk nem írták alá?

Az elnök húzódkodott.

— Ki innen. Veled nem tárgyalok. Tisztelendő úr, olvasta ezt a levelet?

Az öreg plébános beismerte, hogy olvasta. Igyekezett lebeszélni őket, s az iskola igazgatójával egyetemben figyelmeztette a levél íróit, hogy ez lázadás, nem lesz jó vége. És így is lett.

— Rendőrséget küldhettünk volna oda, elvtársak. Mindazok, akik aláírták a levelet, megszegték a törvényt. Holnapra hívják össze gyűlésre az egész falut. Azt akarom, hogy halomba gyűjtve ott legyenek az összes elrejtett fegyverek, házkutatást fogunk tartani. Ha egyetlen puskát is találunk, nem fogunk többet kesztyűs kézzel bánni veletek. Majd meglátjuk, tudnak-e létezni állam nélkül!

Másnap a falu kocsmájában, ahol a gyűlést megrendezték, egész arzenált találtak. A munkásörtség a fegyvereket felrakta a teherautókra. A gyűlés egész rövid ideig tartott. Egyedül ő beszélt. Elővette a levelet, és felolvasta. Aztán rájuk rivallt:

— Tőletek függ, akartok-e továbbra is ilyen vezetőséget a faluban. Nekünk nincs semmi ellenvetésünk. Ti döntötök. Mi nem akarunk tőletek semmit. Nincs szükségünk beszolgáltatásra. Élhetek az állam nélkül. De az autóbuszok államiak. A telefon állami. Az áramot az állam szolgáltatja. Választhattok. Megpróbálhatjátok, milyen az állam nélkül élni. Az állam valahogy kibírja nélkületek. Mindegyiteket bíróság elé állíthatnám, de minek? Intézzétek el magatok között, engem nemigen érdekel, még kevésbé, mint titeket, hogy melyik okos adta a jó tanácsot. Egy hét gondolkozási időt adok. Egy hét múlva indítsatok küldöttséget hozzám. De egyre figyelmeztetek benneteket. Senki olyannal, aki ezt a levelet aláírta, tárgyalni nem fogok. Lehet, hogy azután aláírok veletek egy külön szerződést, amolyan függelékét az öt éves tervnek . . .

Gyorsan távozott. A tanítót, aki fel akarta tartóztatni, félrelökte. Beültek az autóba, és elrobogtak.

Amikor eljött a küldöttség, nagyon nyájas volt velük. Szilvapálinkával kínálta őket, és szóval sem említette az előzményeket. Beleegyezően bólintott, amikor közölték vele, hogy új választásokat akarnak. Mosolygott, amikor elébe nyújtották a beszolgáltatás teljesítéséről szóló kimutatásokat.

Megnyomta a gombot. Villamosművek.

— Hric elvtárs intézkedjen az azonnali áramszolgáltatásról Pohorban.

Megnyomta a gombot. Posta- és távírószolgálat. Vegyék fel az összeköttetést Pohorral.

Megnyomta a gombot. Autóbuszok.

— Estétől kezdve megújítani az autóbusz-összeköttetést Pohorral, s azonnal mondjanak fel annak a diszpécsernek, aki a polgártársakat úgy tájékoztatta, hogy a kerület urai megbolondultak.

A falukban óriási tekintélyre tett szert, az üzemekben pedig nagy népszerűséget szerzett. Természetesen hamar elkerült a híre minden faluba. Csak Galovič mormogott. Mire való ekkora paradé? . . .

Másképp nem lehetett.

Frank nézi a tizenhét tehenet, a fényképen tizenhét tehén látható, amelyet a kerületi hivatal kerítéséhez kötöttek ki. Tizenhét tehén Hanovecből.

— Gyere velem . . . — hívta akkor Frankot. — Hanovecbe megyünk, községi taggyűlésre.

A gyűlés a kocsmában volt. A nem várt látogatás meglepte őket, még hozzá, Frank megítélése szerint, nagyon kellemetlenül. Üdvözölték, az elnöki asztal felé noszogatták, és elnémultak.

— Csak folytassák, elvtársak. Csak úgy . . . mintha itt se lennék . . . — biztatta őket, de azok nem folytatták.

— Hát ha már nincs mondanivalótok, akkor folytatom én. A beszolgáltatást, mint ahogy mindannyian tudjuk, elég derekan teljesítitek. Különösen, ami a húst illeti. Húsban a beszolgáltatást jóval túlteljesítitek. Az újságok állandóan arról cikkeznek, hogy a húsbeszolgáltatás terén milyen példamutató község ez. Tejben, tojásban és gabonában már valamivel rosszabbul állunk. Az embernek szinte úgy tűnik, hogy az itteni tehenek egyáltalában nem tejelnek. Erről akarunk veletek beszélni. Én ugyanis ezt nem nagyon értem, lehet, hogy ti majd megmagyarázzátok.

A község elnöke meg is próbálta. Elég bátortalanul azt igyekezett magyarázni, hogy van egy olyan szokás, ha nem is éppen törvény, de hát ez máshol is így járja, hogy hússal lehet pótolni azt, ami mondjuk a tojásban elmarad, a tojással meg a húst és a tejet . . . Ők például az év eleje óta háromszázhatvan százalékra teljesítik a húsbeszolgáltatást, és hogyha ezt átszámolják más árucikkekre, akkor tulajdonképpen minden beszolgáltatást magasan túllépnek, összesítve is . . . A húsbeszolgáltatás a legfontosabb, az újságok is erről írnak . . .

— Háromszázhatvan százalékra, ugye? Hány üsző az, elvtársak?

Az elnök újból hosszadalmas magyarázkodásba bocsátkozott, hogy mennyi az súly szerint. Ők a beszolgáltatás teljesítését súlyban számítják. Hány üsző? Év eleje óta tizenhét üsző . . .

— Szóval így, tizenhét. És mindegyiket Riskának hívják, ugye elvtársak?

Frank látta az elképedést. Kirobbant, kiderült az igazság.

— Most még csak azt magyarázzák meg nekem, elvtársak, hogy lehet háromszázhatvan százalékra teljesíteni a beszolgáltatást, elkápráztatni vele néhány ostoba szerkesztőt, és közben egyetlen kilogramm húst sem kell átadni? Nem akarózik elvtársak? Hallgatnak? Hát akkor én mindjárt megmagyarázom maguknak. A törvény, amely úgy rendelkezik, hogy az eladott tehén a beszolgáltatás teljesítésével egyenértékű, jó törvény, mert szem előtt tartja a földművesek érdekeit. Eladod a tehenet, nincs felesleged, nincs miből beszolgáltatnod. De ilyen törvény, és főleg ilyen törvény nem arra való, hogy azzal spekuláljanak. Ami vonatkozhat egyesekre, nem vonatkozhat az egész községre. Mi a községgel kötöttünk szerződést, és nem egyénekkel. És maguk erre százalékot és nem húst teljesítettek, elvtársak!

Felállt.

— Tizenhét tehénnel tartoznak. Hanovec község tizenhét tehénnel tartozik a

kerületnek. Holnap az előtt a hivatal előtt akarom látni a teheneket, amelyben hivataloskodom. Ez minden, elvtársak. Folytathatják, rám itt már nincs szükség.

Eltávoztak.

— Gondolod, hogy elhozzák? — kérdezte Frank hazafelé menet.

— Biztosan elhozzák. Jól tudják, hogy volt Pohorban.

Másnap délelőtt Frank lefénnyképezte a tizenhét tehenet. Szép, hizlalt állat volt valamennyi.

Frank felidézte magában azokat a régi időket. A határmenti faluban egyik éjjel hatvantagú csempészbandát számoltak össze, akik nehéz batyukkal egyenesen a határőrség felé vették az útjukat. A vidék ura egy órával később személyesen tartóztatta le a határőrség parancsnokát, és egy órával később szélnek eresztette az összes tisztviselőt. Máskor meg levegőbe röpítettek egy titkos pálinkafőzőt, amelyet jól álcáztak kint a földeken. A község azután egy hónapig áram nélkül maradt. Az áram kikapcsolásával kormányozta a kerületet. Ez bizonyára jobb módszer volt, mint bajonethegyekkel.

Ezenkívül gyűléseken, tanácskozásokon, üléseken elnökölt, jelentéseket írt, terepszemlére járt, éjjel-nappal talpon volt, mindenütt csikorgott valami, hívták, hogy lépjen közbe, szükség volt segítő kezére, az értelmes megoldásra.

Akkoriban férfi volt. Mindenre futotta az erejéből. Még az akkori feladatok elvégzésére is. Pedig akkor tenni, dönteni, kockáztatni, helyzetet felismerni kellett, és mindezt félelmet nem ismerő módon. Népszerű volt a kerületben, szerették, legendákat meséltek róla.

Mikor következett be benne az a törés, személyiségének törése? Hirtelen, váratlanul jött, vagy észrevétlenül, fokozatosan? Margit számára ez a kérdés egyszerű. Könnyen tud válaszolni rá. Az a festett hajú. Az döntötte romlásba. Voltak idők, amikor Frank is ezt gondolta, sőt ez volt az első gondolata, amikor első ízben látta a barátja hivatalában. De nem valami egészen másban kell keresni a dolgok gyökerét? Az a nő nem volt-e inkább következmény, eredmény, mint ok? Nem vette körül elég léhűtő, aki naponta a zsenialitásáról, a kiválóságáról beszélt, és arról, hogy az ő élete, az ő ideje, az ő személye értékesebb a másokénál, és hogy éppen ezért többet engedhet meg, sőt, hogy mindezt megengedhet magának? Hogy egy rendkívüli ember rendkívüli módon élhet? Frank még emlékszik a kabinet egy bizonyos tagjára. Nem sokkal azután találkozott vele, hogy ebbe a vezető tisztségbe kinevezték.

— Ezt nem lett volna szabad megtenniük... — utasította el Frank gratulációját majdnem síró hangon az új férfiú. — Ezekre a feladatokra nem futja az erőmből. Leégek, kirúgnak...

Frank mély megrendüléssel figyelte azt a változást, amelyen ez az új ember azután átment. Néhány hónapig ült a bársonyszékben, és máris szuverén férfivá vált, aki egy tollvonással dönthet milliós értékekről. Gyanakodva méregette a kollégáit, a környezetét, mintha azt kérdezte volna, hogyan lehetséges, hogy csak ilyen későn fedeztetek fel engem? Hogyan lehetséges, hogy nem ismertétek el a tehetségemet? Ki volt az, aki lassította az előmeneteletemet, aki megakadályozott abban, hogy már régen azon a helyen üljek, amely a képességeim szerint megillet? Természetesen nem tudott helytállni. Természetes, hogy kirúgták. Most sértődötten jár a városban, mint akivel igazságtalanul elbántak, bukását azzal magyarázza, hogy összeesküvést szöttek ellene, és sokatmondó titkozatosságba burkolózik: Ha én egyszer beszélhetnék...

Itt van egy fénykép. A barátja szülővárosából. A nagy férfiú az összegyűlt tömegeknek beszél. Ugyanazon a téren, ahol valamikor bujtogató szónoklatait tartotta. Csak a közönség más. A közelében legfőképpen azok állnak, akik ellen valaha lázított. Frank néhány oldallal visszalapozott az albumban. A régi

banda. A barátok. Vele mentek, utána mentek. Mindig ő volt az elismert, tisztelt vezér. Senki se vonta kétségbe ezt a jogát, természetesen magától keletkezett.

Ma délelőtt szülővárosából egy körülbelül ötventagú küldöttség jött búcsút venni. Frank hiába kereste közöttük a régi banda tagjait. Azok nem jöttek. Egy se jött el.

Akkor se jöttek el, amikor azt az ünnepi szónoklatát tartotta a téren. Frank nézi az emelvényről, a hatalmas emelvényről készült felvételt, amelyen mintegy kétszáz főnyi ember ácsorog. Régi, kedves arc egy sincs köztük. Frank nézi a hallgatóságról készült felvételt. Közöttük se talál egyetlen ismerőst se. A térre nem jött el egyetlen keménykötésű férfi se, azok a régi harcokban edződött, verekedő legények, akiket ő vezetett. De várták őt. Frank tudta, hogy hol várnak rá, és hol találja meg őket. A kocsmában, ahol annak idején összejöttek. Az ő kocsmájukban. Mindenki ott volt, akik túléltek a harcokat. Amikor Frank belépett, az egész kocsmá elnémult. Másra vártak, nem Frankra. Frankot is várták, de főleg azt a másikat. Amikor Frank megjelent, már tudták, hogy hiába várják.

Az egyik régi bajtárs a kocsmá sarkából Frankra kiáltott:

— Már te is aranyozott lábú varjú vagy . . .

Erre a köszöntésre kitért a nevetés. Frank szó nélkül hátat fordított, és kiment a kocsmából. A szemébe könnyek gyűltek. A haragtól. A megaláztatástól. Az aranyozott lábú varjú . . . Frank tudta, mit akarnak vele mondani. Gyerekkorukban fogtak egy varjút. A város különce, aki varjűfészkeket fosztogatott és varjűlevest evett, akkor találkozott velük, amikor a folyóparton diadalittasan vitték a zsákmányukat.

— Él még, fiúk?

Megmutatták neki. Él.

— Nocsak fessétek be bronzzal a farkát meg a lábát, és engedjétek vissza a többi varjú közé . . . De először itassátok le . . .

Leitatták a varjút. Bronzzal, amivel a karácsonyi diókat festették, kipingálták a farkát és a lábait. A farkát ezüsttel, a lábát arannyal. Nagy rükkoltozások közepette vitték vissza arra a helyre, ahol a varjúk tanyáztak. Fölriasztották a fekete madarakat, és elengedték azt a kipingáltat. Frank már megfedkezett a festett varjúról, nem volt valami szép emlék, és a kellemetlen emlékeket az ember hamar elfelejti. De a többiek nem felejtették el.

Kijöttek utána. Ne bolondozz, nem neked szólt, magyarázták. Ez csak úgy kiszaladt a szánkon . . . De Frank már nem ment vissza a kocsmába. Nem volt rá képes. Nem tudott visszamenni, mert érezte, hogy igazuk van. Már nem tartozik hozzájuk. Túl sokáig botladozott más körökben, már kölcsönösen nem értenék meg egymást. Hazatértek a haroterekről, és megfogták a keserű kávéval telt kanná fülét, s elindultak, hogy újra begyűjtsák a kialudt gyárkazanok tüzeit. Feszülő mellel figyelték egyik társuk felemelkedését, akit maguk is a legkülönb-nek tartottak. Közülünk való, ez nem ad el minket, nem felejtkezük meg rólunk, van hozzá való esze, hogy értünk és helyettünk is tovább harcoljon. Hiszünk benne, és mögötte állunk . . . Később egyre gyakrabban csóválták a fejüket. Mit csinál? Hogyan él? Várták, hogy eljön közéjük, és mindent megmagyaráz. Nem jött. Nem jöhetett, mert a szálló ebédlőjében bankett volt, és ő nem hiányozhatott az asztalfőről. Azok, akik jobbról-balról mellette ültek, már fogva tartják. Leitatták, bearanyozták a lábát, bekenték ezüsttel az ülepét. Nem jött, és többet már ne is mutatkozzon. Megtépázzák, ha közéjük jön.

Jó. Hát ezt még Frank megérti. De hogy kerül ő ebbe a litániába? Persze azt is tudta, hogy túl sokáig ténfergett már ő is a bearanyozottak között, igaz, mindig csak az asztal végén ücsörgött, valami rá is hullott abból az aranypor-

ból. Kegyetlen, de mégis igazságos ítélet volt ez. Kitaszították az örökségből. Őt is kitaszították, nemcsak néhai parancsnokukat.

Neki már vége van, fontolgatta Frank. És ez a vég már csak ideig-óráig várát magára. Elfelejtkezett az övéiről, s azok kitaszították az örökségből.

Frank egészen elmélyedt annak a furcsa életrajznak a felelevenítésében, amelynek egyes fejezeteit hosszú éveken keresztül türelmesen rakosgatta, oldalhoz oldalt, képhez képet. Rábámult egy felvételre, amelyet valamikor leplezetlen kárörömmel kattintott le. A kép barátját ábrázolta, és egy erdészt, amolyan kirakatba való erdészt, erdészuniformisban és hatalmas, vörös szakállal. És két külföldit, férj-feleséget. A barátja volt akkor a vendéglátó, fontosnak tartotta ezt a látogatást, hivatalos államközi látogatásra jöttek. Gazdag műsort készítettek számukra. Egész idő alatt a nagy férfiú kísérte őket. Együtt mentek az operába, a példamutató szövegkezetbe, végigmutogatta nekik a város műemlékeit, nagy fogadást rendezett a tiszteletükre, körülrobgta velük az országot, az autókából mutogatta a hegyeket, a vízi erőműveket, két órát töltöttek egy modern, új üzemben, az összegyűlt munkások előtt a két ország szövetségéről szónokoltak, a béke fontosságáról, és kölcsönösen biztosították egymást arról, milyen nagyra értékeli ezt a találkozást, és hogy mennyire fontosnak érzik az ilyen találkozások megismétlését, mert csak egymás jobb ismerete vezethet a félreértések feloldásához és a nézeteltérések kiküszöböléséhez.

De mi történt Szombaton? Szombaton a vendég országában nincs munkanap. Végül is Muklák, a műsor értelmi szervezője remek ötlettel állt elő. Mit szólnának a pizstrángokhoz?

— Szeretnek horgászni? — kérdezte a házigazda este, a szálloda szalonjában. A vendégnek felragyogott a szeme. Horgászni? Hát horgászni is lehet?

— Akkor rendben van... — döntött a házigazda —, holnap elmegyünk horgászni.

Gyorsan megegyeztek. Amikor meghallották, hogy pizstrángokról van szó, majd kiugrottak a bőriükből a lelkesedéstől. A házigazda is odavolt a büszkeségtől. Ez aztán a program, mi? A vendégek egyhamar nem felejtkeznek meg rólunk, és a legjobb emlékekkel távoznak.

Szombaton reggel a városból hat fekete reprezentációs limuzin indult útnak. Nem mentek messzire, harminc kilométerre a várostól a közeli hegyek felé fordultak. Frank is jelen volt, egy diplomáciai horgászatról nem hiányozhat a fényképész. A svéd vendégek örültek. A pizstráng nemes hal, igazi sporthal, majdnem egyenrangú az északi lazaccal. Milyen kedves nemzetecske is ez.

Ki tudja, hogy mi mindent képzelték el a pizstrángthalászattal kapcsolatban. Alighanem rohanó hegyi patakot, melynek csobogása visszhangzik a fülben, bojtorjánillat árad a levegőben, és a harmattiszta vízben villámszerűen cikázik egy árny, talán észre se venné senki, ha nem lenne néhány tűzszínű pont a pikelyén, egy ugrás, nem sikerült, még egy ugrás, és a gyönyörű példány ismét átrepült a sok-sok akadály egyikén, és folytathatja fáradhatatlan bolyongását felfelé a csobogón...

Lehet, hogy csodálkoztak. Milyen különös ország is ez! Néhány kilométerre vagyunk a fővárostól — és pizstrángok.

A hat limuzin valami elkerített térség előtt állt meg. A nyitott, kovácsoltvas ajtóban a lángoló szakállú kirakaterdész. Fogadta a vendégeket. Az elkerített térség közepén három kis tó volt. Az erdész odavezette a vendégeket. Ez az ő műve. Az ő büszkesége! A gépkocsivezetők előkészítették a horgászbötköket. Mindenkit elfogott a horgászláz. A tóban csak úgy nyüzögtek a pizstrángok, néhány pillanat múlva egy gyönyörű példány dobta fel magát a nem egészen tiszta, zavaros víztükör fölé. Mindenkit elfogott a horgászláz, a jeles vendé-

gekről egészen megfeledkeztek. Az erdész, e pisztrángország királya hencegve handabandázott: Éhesek a zsványok, szándékosan nem adtam nekik enni, hogy jobban kapjanak a horogra. A csupasz horgot is lenyelnék!

A svéd vendégek elhúzódva, kissé csalódottan, kissé szégyenkezve álltak. Lehet, hogy nem is olyan nagy halászkok, mint ahogyan tegnap mutatták magukat.

— Ezek, ugye, szivárványpisztrángok? — kérdezte naívan a svéd asszony. Az erdész bőbeszédűen elmagyarázta, igen, ezek szivárványpisztrángok, jól érzik magukat nálunk, a mi vizeinkben, tetszik tudni, ezek Kanadából, olyan messziről származnak, de a mi feltételeink nagyon kedveznek nekik, kérem szépen gyorsabban nőnek, mint a pataki pisztrángok, jobban is párosodnak, és jobban is szaporodnak...

A magas, elegáns svéd asszony furcsa mosollyal hallgatta ezt a magyarázatot. Amikor az erdész befejezte, megkérdezte a tolmácsot, mit jelent az, hogy „kerem szépen”, hozzátette, ő azt hitte, a pisztrángot hívják erre felé így. Férje még annyi fáradságot se vett, hogy udvarias érdeklődést színleljen. Megcsömörlötten, félrehúzódva állt, és nem leplezett megvetéssel figyelte az első rajongókat, akik már nem tudták tovább türtőztetni magukat, és a zavaros vízből egymás után rántották ki a halakat. Minden zsinédobásra egy pisztrángot.

A házigazda érezte, hogy valami nincs rendben. Valaki talán megsértette a vendéget? Magához intette a tolmácsot.

— Mi történt? — kérdezte bizonytalanul. A tolmács megrántotta a vállát, nem tudja.

A svéd vendég nem tudta tovább türtőztetni magát. Felindultan odalépett hozzájuk.

— Mondja meg, kérem, a házigazdának, hogy én sporthorgász vagyok, nem pedig gyilkos!

A házigazda nem értette. Csak azt látta, hogy a szeméből villámok lövellnek. Ki merészelt itt valamit elkövetni? Ki rontotta el ezt a mulatságot? Valaki talán gyilkosnak nevezte a vendéget?

A nyúlánk svéd asszony megpróbálta menteni a helyzetet.

— A férjem nem érzi jól magát. Ha megengednék, inkább visszamennénk a városba.

Nem is várt válaszra, gyors léptekkel elindult a limuzin felé. A házigazdának még egy ideig eltartott, amíg megértette azt, amit az összes jelenlevők már régen megértettek. Frank látta, hogy egyszeriben elvörösödik a méregtől.

— Felfuvalkodottak... — sipította visszafelé az autóban. — Nagyképű burzsujok... Mindenki tudja, hogy jutottak ekkora jóléthez. Milliók estek el a frontokon, és ők közben Hitlernek vasat és acélt szállítottak.

Másnap Frank ott volt a repülőtéren. A jeles vendégektől a protokollfőnök és Muklík búcsúzott.

Frank azon vette észre magát, hogy hangosan beszél. A kép fölött suttogott: Aranylábú varjú... Nem térhetsz vissza a tiedhez. A pávák között meg örökre varjú maradsz...

Frank mély sóhajással csukta be és tette helyére az albumot. Egy élet. Csaknem egy teljes, már kiegészített emberi élet. Holnap még idekerül egy utolsó felvétel. Valami bezárult. Valami véget ért...

(Folytatjuk)

ÉRZÉKENY VÁLLALKOZÁS

BRASNYÓ ISTVÁN

ÖREG ESTE

Porzik a liszt
és mi vermelünk.

Ma nincs szél
simán csap útról útra
a sikoltás
fénylő földeken.

Mi vermelünk.
Hely sincs említésre
méltó. Vermelünk
az éjszakába.

Kevés szalmával takarózva
ásunk
hántjuk a földet
porzik a liszt.

CSAPDAK

Fakó mákfejek közt
levélfodrokon
a megálmodott

És névtelen záporozva
ősz termények
a veranda kövén

Hol a letépett hajkorona
villámló kékje
a hegyi kék

Lámpáddal merre poroszkál
surrogón
mily utak árnyékfalain?

ÉRZÉKENY VALLALKOZÁS

Túl kései idő
e szomjas sereggel
ím, teljesebb

A gallyak között
csörtetés.
Megdermedt ujjak gyújtotta
fény
a fatetőn

És a körmök a dér izzó emlékezése
a szögeké
az ágyé

Tiltakozók.
Az álom malmai nekilendülnek.
Az álom malmai vizet vetnek a szélbe.
Csatározás delelő csillagokkal
életre-halálra.

TEREMTÉSEK

Feledékenység
hol
vigyázza tanyáink

Ritka ködből szakadva
fagyos ég
száll

A hajnal
a hajók
zöld üveg mögött

VÍZTÜKÖR

Csontok
a sárban halkan
vacognak

És a feltornyosuló föld
hirtelen
sokáig

Gyökerek alól
éjszaka

Egyre inkább vakító
sugárzás

KEZED A LAMPAN

Figyelsz:
a félelem útjai
kirojtosodnak küszöbödön.

A víz mind
kisebb reménnyel
és világosabban
a láthatár alját mossa.

Kemény szíved van jaj
és ajkad szegletében
a ránc.

ŰZŐK

Felkészülünk.
És nincs többé senki
a szitáló eső megett.
A haj,
mely a nádasra csorog,
letapad.
Többé senki.
Hol hajolsz tenyerére,
elkékült ajkát hol
melengeted — s e
száműzött fejet, amint
álomból felriad, merre,
miféle falka
űzze?
Senki;
odalenn elpattan
a gyűrű... Kései madár híz
a terelésen.

Jan. 2. ÉJFÉL

És ami átfordult
a csöndbe
a mozdulat vetette
láng

A világosság
és ujjak a szürke
falon

Ekkora föld után
már megváltva
benne:
te —

Örökre. Szótlanul.

HÓ

Az aljon most
gyúlnak a jégucák.
A járőr
előkerül a holdból:
keserű kortyokat nyel.
Befagyott
kulacsából hegedűszó
tör utat
a hóban
kialudt ablakokig.
Mégkönnyebbülés.
Szív, szabadabb,
üveganggal, a pattogó
ágakon.
A fehér lobogás
őerte
fuldokol.

A SÖVÉNY ELŐTT

Valaki a földabroszt
járja valaki
körben
a sötét ugarba vet.
Kígyókat vet és
nehéz bakancsa botladozik.
Valaki ha beáll az éjszaka
ajtókra ír íme
valaki.
És magukra nem hagyja őket
és szóba nem bocsátkozik
és szólítják.
Riog a sövénynél
míg fölmerül valaki
és elmerül
és vet
kopogó és tüskés magokat.
Jeges szemcséket vet
körben
botladozva és görnyedten
a szívükben tapos
valaki.
Feketéllik és vet
ó csak vet
a sövény előtt.

VERSEK

DOBRIČA ERIČ

SÍPOCSKA

Szívét
oda-
adta

hogy a másét dalba fonja.

Torkából a napfény
gyöngyökkel kél útra.

ESKÜVŐ

Föld
esküszik az éggel.

A szél méneket kantároz
a villám meg hintót szegel
felhőnél a násznép áldoz
eljön a Nap a gyűrűkkel.

Megszületik a nyár fia
arany bőség koronázza.

ARATÓ

A völgyben kaszált
delelésig.

Nap facsarta verejtékit.

Délután meg
az erdőben
jóllakott szeretőjével.

MAG

Sövénykerítés alján
hangyák cipelik
a tojást
az alvó lét-csalogány
benne rejtezik.

KALASZ

Nyárnak szíve
világ éke.

*

Sarlóvágás bogárfények
a kagyló körül
a kagyló körül
melyben ott zeng a föld-ének.

POGACSA

Rózse
túze
körülotte:

Holdat szül az
agyagbögre.

FORRAS

Leányoknak
tükröcskéje
kacsingat a kaszás-népre.

PATAK

Kicsi kígyó nyelvet ölt
szemöldökre határra
a szomjúság bikája
fölöttük meg fölüvölt.

BIRSALMAFA

Kert koszorúján
sudár kisleány.

Minden szellőcske
a keblén babrál
arany emléje ott érik.

Ej megfürdetsz
hajnal fésűli
a nap már
illat-nászruhával
talpig befedi.

Két fivér két aranyműves
érte egymást öli.

Vasagyi Mária fordítása

BESZÉLGETÉSEK

JUAN GELMAN

(Argentína)

ott vagyok honos ahol nemrég Carlos Molina
uruguayi anarchista gitáros gauchót
lefogták
Bahía Blancában dél délvidékén
a végtelen tenger színe előtt amint mondani szokták
lefogta a rendőrség
Carlos Molina énekelt
énekelgetett dalokat szövegetett
az óriási óceánról utazásokról
szörnyeiről az óriási óceánnak
meg dalokat példának okáért
a lóról amely földre roskad a pampán
meg az égről holmi hiedelemről Carlos
Molina mint mindig épp gyönyörűségekről és fájdmakról
énekelt

amikor
hirtelen Che kezdett el élni halni gitárján
így hát
a rendőrség lefogta őt

ott vagyok honos ahol Ché-t megsiratják vagy legalábbis
megéneklék Ché-t és
némelyek elégedettek a halálával
„rájöttek” mondják „tévedett a dolog
nem így áll” mondják de hogy az istenbe áll a dolog
azt nem mondják vagy
inkább ódon szakaszokat idéznek vagy
rámutatnak jelzik tanácsolnak amíg
a többiek elesnek
réveteg szemmel nézik a leget

Guevara parancsnok betért a halálba
és nyilván ott időzik a szóolás szerint

ott vagyok honos ahol nehezen hitték el hogy meghalt és
sokan
egyebek közt egy szolga
így vigasztalta magát:
„bezzeg ha nem azt mondja
mindhalálíg kell harcolni hanem
a győzelemig kell harcolni akkor most nem halott”
mások eltűzva siratták mint aki
apját veszítette el és én azt hiszem
hogy ő nem apánk nekünk és
tisztelet ide vagy oda hiszem hogy
rossz dolog így siratni őt

ott vagyok honos ahol ellenségei nem
tudtak egy fia sértést egy csöppnyi
mocskot egyetlenegy pöttömnyi disznóságot se
rákenni sőt némelyikük még
sopánkodott is halálán nem
szívjóságból vagy
emberségből vagy kegyelet
ürügyén
hanem mert ezek a vén kutyák
avagy halálra jogosított élők végre megérezték
a méltó ellenséget
éreztek hogy a veszedelem villámsugára
lépett a színre és ezúttal
komolyan meghalhatnak
az igazság kezétől vagy golyójától „és nem
a bomlás e válfajának karjai közt
amelyben bomlásnak indulunk” amint
egy nagynevű mondotta volt

ott vagyok honos ahol megtörténtek és megtörténnek
mindezek a dolgok és még mások is
mint amilyenek az árulás és gonosztett minden
mennyiségben
és a nép tűr és a nép vak és senki sem
védelmezi és csak
Che állt talpra hogy védje

ámde

most

Guevara parancsnok betért a halálba
és nyilván ott időzik a szólás szerint

egy bonyodalmas országban vagyok honos
egy latineurokozmozpoliurbánus országban
egy kreolszidölengyelgallegoluzitánistenharagjában
amint az írás mondja és amit mond
amiért és ahogyan
mondja az írás
úgy lesz a történelem de én
biztosítom önöket hogy nem biztos
ebből az ábránd-országból
menekült el Guevara egy reggelen és
egy másik reggelen visszatért és mindig
van miért visszatérnie ebbe az országba ha
másért nem
hogy egy picit egy icipicikét ránk nézzen és
kinek kell majd kiállnia a tekintetét?
ki fog majd megállni a tekintete előtt?

ámde

most egyelőre

Guevara parancsnok betért a halálba
és nyilván ott időzik a szolás szerint

kérdem én

ki fog majd megállni a tekintete előtt?
önök argentin kommunista párt múmiái?
önök hagyták elesni őt
önök igen-is-nem-is baloldaliak?
önök hagyták elesni őt
önök a kinyilatkoztatott igazság gazdái?
önök hagyták elesni őt
önök akik Kínára figyeltek anélkül hogy megértették volna
Kínára figyelni valójában
az volna ha országunkra figyelnének?
önök hagyták elesni őt
önök a postán
továbbított puskatűz csöppnyi
teoretikusai a telefonon alkalmazott erőszak
vagy a metafizikus tömegmozgalom párthívei?
önök hagyták elesni őt
önök a tűzgyújtás papjai és semmi mások?
önök hagyták elesni őt
önök „a való”-ba telepedett
nagy ülepek klubjának tagjai?
önök hagyták elesni őt
önök akik köpnek
az életre anélkül
hogy kimondanák a valóságban
a történelem nagy szeláramával szembe köpködnek?
önök hagyták elesni őt
önök akik nem hisznek a varázslatban?
önök hagyták elesni őt

ott vagyok honos ahol Guevara parancsnokot
hagyták elesni:
a katonák a papok a gyógyászok
a nyilvános árverezők
a spanyol mazochista zsidó menekültek
a munkáltatók és
a munkások is ma még

„Micsoda ember micsoda óriási ember” kétségkívül
ezt egy munkás mondta nekem pedrónak
hívták hívják van egy
felesége aki nem fogam
gyereket nem szül és pedro
azt mondta nekem „micsoda ember micsoda óriási ember
mennyire

szeretem” mondta a kőműves amikor
anyjára gondolt a Córdoba-szerte
hírhedt kurvára és hét gyerek
anyjára akiket szeretettel szoptatott
Pedro most már nagybetűvel
hogy’ üdvözlöm haragodat
hogy’ csókollak összeroppanásaid végezetével!
„micsoda tökfek” mondta Pedro amikor egy napon
Ché-ről beszélt nekem
bizonyos eszközökről amelyeket kiforrálnak itt
e kozmopolita ország
föltételezett békéje alatt

Guevara parancsnok betért a halálba
és nyilván ott időzik a szólás szerint

azért írom ezt mert
a kubai Casa de las Americas
főlöttebb tiszteletreméltó intézménye
elhatározta hogy folyóiratából különszámot
ad ki Ché-ről
írott vallomásokkal
most hogy holtan az övék
amint mondják és Roberto
Fernández Retamar szívbeli barátom
mi több
részem aki ott tartózkodik
a csodálatos és
ragyogó és szerelmes és híres-nevezetes Karib-tenger tájékán
Roberto amint mondtam
szükségesnek vélte hogy én
írjak valamit erről vagy talán másról
úgy hitte így kell ennek lennie és
cikket verseket ésatöbbit kért a
munkatársaktól akik
még nyomorultabbnak érezhetnék magukat ettől
ha ez lehetséges volna ha ez
lehetséges volna valójában

ött vagyok honos ahonnan nagyra tartalak
téged Roberto mégis
mondjátok vagy mondd kérlek
mit kértek vagy kérsz tőlem?
hogy tényleg írjak?
hírt adok szívemről semmi többet
tudja-e valaki valójában
milyenek is szívem híradásai?
hiszi-e valaki vagy el fogja-e hinni hogy
megtagadtam magamtól a sírást kivéve
asszonyom és te-
előtted Roberto most
hogy ezekről beszélek
és tudom hogy a bánat akár egy eb
mindig az emberek nyomában járt s mardosta őket?

ott vagyok honos ahol
nem szeretni de irtani kell
a búskomorságot
és ahol
nem szabad összekeverni
Ché-t a szomorúsággal

vagy amint Fierro mondta
a fölfuvalkodottságot a kövérséggel

Ott vagyok honos ahol én magam is
hagytam őt elesni
és ki fogja megfizetni ezt a számlát
kicsoda

de
az a komoly a dologban hogy igazából
betért Guevara parancsnok a halálba
és nyilván ott időzik a szóolás szerint
szépségesen
malomkövekkel hóna alatt

ott vagyok honos ahol mostan
Guevarára új meg új halál vár
ki-ki dönt halála felől mostan:
aki vidult rajta nyomorúságos por már
aki siratta elmélkedjék el rajta
aki elfelejtette felejtse vagy emlékezzék rá
de csak aki megemlékezett róla annak van joga emlékezni rá
Guevara parancsnok betért a halálba a saját
számlájára ámde
önök
mihez kezhetnek ezzel a halállal?

kicsikéim
mihez?

(mivel senki sem menekülhet
zárójelben szeretnék
nem az esetleg nekem tulajdonított ostobaságok
sugallatára
sem kegyeletből vagy
merő elővigyázatosságból
romló holttestek ezek nem fohászkodnak már
déli harangszóra
szeretnék ismétlem
elismételni egy históriát amelyet nem mindenki ismer és
amelynek némelyek nemigen adnak
hitelt:
én a költő aki versét írja
beleöntve csodálatát
élete és halála fölött Guevara parancsnoknak
e bűvös tekintetű córdobainak
akár az isten akár a pogány istenek
akiket csodatétel közben leptek meg mint őt
a világ vadonán gázló foszlott csizmájában
azt szeretném mondani hogy ez a vers vagy micsoda
amiben kételkedni kell
amiben hinni kell
nem ér véget ezeken a lapokon
szeretett olvasó könyörgöm önnek
kövesse figyelemmel a lapok híradásait
a *sip* és a *sap* híreit — Sivár Aggodalom Propagandaosztálya
például

vagy
Sok Angyal Parancsolgat
vagy
Seregnyi Alantas Polgárőr — könyörgöm nagyra becsült
olvasó
olvassa figyelmesen
a vér sorait amelyeket naponta rónak Vietnamban
és Bolíviában is a nemjóját
meg Argentínában is
kedves olvasó könyörgöm olvassa)

Guevara parancsnok betért a halálba
és nyilván ott időzik a szólas szerint
kevés dolgot tudok például tudom
hogy nem szabad siratnom Ernestót
tudom
hogy
tőlem függ most sorsod
eltemethetek téged borsónyi könnyekkel pedig
valójában nem tehetem meg

a költő valójában
tartózkodik a sírástól tartózkodik
vers írásától akár
a Casa de las Americas számára akár
akármilyen más számára a költő
alig sírt valójában
nézi tovább a világot
tudja
egy szép napon eljön a szépség
de nem ma amikor te távol vagy
a költő
alig-alig képes éberén őrizni
che
guevarát

most roppant csöndre vágyom
amely a szívemre hajolna s óvna
Guevara atya mi lesz fiaiddal?

miért is voltál oly szép
dalba való lovak hátán?
kire vár hogy összerakja alakod újra?

Csala Károly fordítása

Ez az írás, pontosabban, ez a néhány észrevétel, következtetés és javaslat, amit itt el akarok mondani, az Újvidéki Rádióról szól. Részben a rádió „fizikai tényéről”, de inkább arról, ami különböző címeken, nyelveken és hullámhosszon műsorként eljut a hallgatóhoz.

Az okot ezeknek a jegyzeteknek a megírására egyrészt a sajtóban megjelent kritikái cikkek adták, amelyek sok mindent bizonygattak és bizonyítottak, de leginkább azt, hogy a nyilvánosságnak fogalma sincs a rádió valódi problémáiról, azokról a nemcsak a rádió számára sorsdöntő kérdésekről és fogyatékoságokról, amelyekkel ez a munkaközösség, többnyire magára hagyatva, nem tudott megbirkózni.

Másrészt, az Újvidéki Rádió az idén ünnepli fennállásának huszadik esztendejét, és amennyire meghökkentő, annyira jellemző is a tény, hogy a húsz esztendő alatt soha sehol senki nyilvánosan és részletesen le nem írta ennek a rádióknak a műsorkoncepcióit, és senki sem próbálta felmérni — ismét a nyilvánosság előtt — a munka eredményeit a vajdasági nemzetiségek kulturális szükségleteinek kielégítése szempontjából. (Tehát a rádió alapvető feladata szempontjából.)

Hogy az ember egyáltalán valamiféle szinten, valami következetességgel és tárgyilagossággal beszélhessen az Újvidéki Rádióról és lehetőleg elkerülje az ötféle nacionalizmus és sovinizmus apró csapdáit, szerintem szüksége van egy, relatíve, meggingathatatlan támaszpontra, egy maximális és kifogásolhatatlan eszményre és modellre, amit én „Vajdasági Rádió” néven neveznék.

Mindenekelőtt tehát meg kellene próbálni megrajzolni ezt a „Vajdasági Rádióknak” nevezett modellt, meg kellene fogalmazni a rádióknra és műsorunkra vonatkozó legáltalánosabb, lényeges és — ami a fő — mindenki által elfogadható koncepciók tételeket.

Az én megfogalmazásom a következőképpen hangzik:

A VAJDASÁGI RÁDIÓNAK OLYAN TÖBB ADÓÁLLOMÁSSAL RENDELKEZŐ SZERVEZETNEK KELL LENNIE, AMELY KÉPES LESZ VAJDASÁG MINDEN NYELVÉN TELJES ÉS FOLYAMATOS MŰSORT NYÚJTANI.

A tárgyi igazság érdekében közbe kell szúrnom, hogy már az Újvidéki Rádió megalapításakor világos volt az alapítók előtt, hogy az öt nyelv egy hullámhosszon csak ideiglenes, kényszermegoldás, és hogy előbb-utóbb meg kell teremteni az önálló műsorokat. A kérdés, hogy ez miért nem valósult meg, tu-

lajdonképpen a fonál vége, mert erre válaszolva, az Újvidéki Rádió egész problematikáját legombolyíthatjuk és érthetővé tehetjük.

Részletezve a „Vajdasági Rádiót”, meg kell mondani, hogy ez egyáltalán nem lenne olyan merev valami, mint amilyenek első pillantásra feltűnik. Mert nemcsak az adókról van itt szó és nem elsősorban róluk, hanem rugalmas, sokoldalú és precíz műsorszervezésről, amely a lehető legkisebb anyagi és munkabefektetéssel a lehető legnagyobb mennyiségű és minőségű eredményt nyújtja.

A szervezési sémák egyike az, hogy a jelenlegi nagyadó általános, zenei műsort sugározzon, amelyet az egyes nyelvterületek felé sugárzó kisebb közvetítő-állomások a saját műsoruk komponálásához felhasználnak. A nagyadó viszont átvénné a kisadók műsorából azokat a beszédműsorokat, amelyek külföldön is érdeklődésre számíthatnak, és amelyeket ezért érdemes lenne felerősíteni. Így lesz egy rádióból négy, illetve öt rádió. De vannak más lehetőségek is.

Az egész roppant egyszerűnek és elfogadhatónak látszik, pedig még ezzel a legáltalánosabb megfogalmazással is rengeteg kérdés szegezhető szembe, kezdve attól, hogy miért nem valósult meg — amint már említettem — vagy valósulhatott meg egy ilyen koncepció az elmúlt húsz év alatt, egészen addig, hogy lehet-e egyáltalán számítani egy ilyen totális elképzelés megvalósítására a jövőben, mert amit a nemzetiségi polgárnak a kultúra terén nyújtani kellene (természetes mező nem mindig van — tehát meglehetősen kiadásban) ahhoz, hogy ne csak egyenjogú, hanem egyenrangú is legyen a szocialista haza többi polgárával, az még ennél is több. Az, ha csak a rádió területén maradunk, akkor is olyan sok, hogy pillanatonként a megvalósítás „science fiction”-nak, de még inkább „financial fictionnak” látszik.

A továbbiakban, megkísérlem, nem annyira védeni az elgondolást, mert azt támadni aligha lehet valakinek oka rá, mint inkább felsorolni azokat a múltbeli és jelenlegi elemeket, amelyek engem meggyőztek afelől (nem biztos, hogy az olvasót is meggyőzik), hogy a „Vajdasági Rádió” prepotens és nehezen megvalósítható koncepciója tulajdonképpen elkerülhetetlen társadalmi szükség.

Elnézést kérek, ha valakinek csalódást okoznék azzal, hogy nem „leplezek le” senkit és semmit, nem vádolok személyeket és nem árulok el műhelytitkokat, hogy szüntelenül a lehétköznapi, közismert tényekkel operálok, de az egész kérdés-komplexum többé-kevésbé ilyen közismert tényekből tevődik össze — tényekből, amelyek annyira nyilvánvalóak, hogy nem is törődik velük senki.

Az első ilyen közhely az, hogy a rádióműsor nem ugyanaz, mint az újság. Az újságot zsebre lehet tenni, és elő lehet venni bármikor. Ha az ember első olvasására nem ért meg valamit, másodszor is elolvashatja.

A rádióval egészen más a helyzet. Ott a műsor meghatározott időben kezdődik, és meghatározott ideig tart. Aki hallotta — hallotta, aki nem, az magára vessen.

Ezért a rádióhoz nem is viszonyulnak úgy az emberek, mint az újsághoz. Csak egy egészen kivételes szűk kör az, amely a nyomtatott műsorokat böngészni és meghatározott, előre kiválasztott adásokat hallgat. A többség egyszerűen „bekapcsolja” a rádiót, vagyis tesz-vesz, végzi a dolgát, miközben a rádió „szól”.

Az ilyenfajta rádióhallgatáshoz folyamatos, szakadatlan egynyelvű műsor kell. Ha ezt nem kapja meg a hallgató, hullámhosszot változtat, vagy elzárja a készüléket. A műsorkezdesi idő, egy-kettő kivételével (a megszokott napi hírósszefoglaló műsorok és a naponta ismétlődő kedvenc zeneműsorok), inkább a szerkesztőségek szempontjából fontos. A hallgató számára alig jelentenek valamit. Senki sem húzza fel az órát, hogy csörögjön, amikor kezdődik a magyar (szlovák, román, ruszin...) műsor.

Ilyen folyamatos, élvezhető rádióműsort, bár az sem egésznapos és az sem hallható kellőképpen, az Újvidéki Rádió jelenleg csak szerb nyelven produkál.

Ha ezt a szempontot és kritériumot következetesen alkalmazzuk, és nem látom, hogy miért ne lehetnének következetesek, akkor ki kell mondani, hogy a vajdasági nemzetiségeknek nincs saját rádióműsoruk! Az az ötnyelvű műsorkoktól, amit az Újvidéki Rádió nagyadója sugároz, egyik nyelvetterület hallgatóságát sem elégíti ki.

Tulajdonképpen még bele sem kezdtem a sorolásba, és máris magyarázkodnom kell. A „Vajdasági Rádió”, az eszményen és modellen nem értem a teljes megvalósulás igényét sem ma, sem belátható időn belül. Számomra — mivel tudatában vagyok a rádiót körülvevő valamennyi képtelenségnek, tehetetlenségnek, lehetetlenségnek és a helyzet teljes sanyarúságának —, ez számomra inkább a szabad lehetőségek modellje, és csak másod- vagy harmadsorban gyakorlati követelés.

Hogy ez az eszmény, amelyet többé-kevésbé mindenki elfogad — mivel többet nem lehet kívánni —, miért nem valósult meg az elmúlt húsz esztendő alatt, illetve miért halad csigalassúsággal a megvalósulás felé, annak az úgynevezett „objektív” okok mellett megannyi szubjektív oka van. Ezek a szubjektív okok éppen olyan fontosak, mint az objektívek, csak egy fokkal tragikusabbak, mert többnyire belső okok — nemzetiségiéik.

Hogy a jugoszláviai magyar értelmiség számottevő része (nem tudom, mennyire vonatkozik ez a többi nemzetiségre) mind a mai napig sem érzi úgy látszik szükségét annak, hogy saját teljes rádióműsora és rádiószolgálatja legyen, és ennek megfelelően nem is mutat a dolog iránt érdeklődést. Persze, ezen nem annyira a verbális érdeklődést, az újságcikkekben kifejezettet értem, mint inkább a cselekvéssel kifejezett érdeklődés hiányát: a rádió iránti tömeges, aktív politikai viszonyulás hiányát.

Ennek a jelenségnek az okait itt nem tudom kimutatni, sem kutatni, ez egy külön tanulmány tárgya lehet. Feltételezhetem csupán egyes környezetekben a társadalmi fejletlenség folytán a még fel nem ébredt igényt, más környezetben pedig pont ennek az ellenkezőjét — a szükségletek és a tennivalók szörnyű mennyiségének felismerését és a tőlük való menekülés és elzárkózás szándékát. Maga a jelenség azonban itt van. Lehangoló hatását és következményeit igazolni fogja a rádió minden műsoralkotó dolgozója (ha be meri ezt vallani önmaga és mások előtt), de az Újvidéki Rádió történetében tárgyi bizonyíték is bőven akad rá; számtalan adat és eset, amely arra enged következtetni, hogy a jugoszláviai magyar értelmiség egy része közömbös a rádió iránt, egy másik rétege viszont idegenkedik tőle. Hogy az emberek tudatában — vagy talán tudat alatt, mert azt sem lehet állítani, hogy minden esetben tudatos megnyilvánulásokról van szó — meddig megy a viszonyulás, azt nemrégiben egy, a sajtóban megjelent cikk bizonyította, amelyben a szerző a vajdasági magyarok kulturális intézményeinek felsorolásából egyszerűen kifejejtette az Újvidéki Rádiót.

A vázolt viszonyulás fokáról, elterjedtségéről, jelentőségéről stb. lehet vitatkozni, de a létéről aligha. És ez annál különösebb, mert — ha már a magyar nyelvetterületnél tartunk — a Kossuth és a Petőfi rádió nap nap után szemléltetően bemutatják nekünk, hogy mit jelent egy rádióműsor a nemzet kulturális életében.

Ha nem vélt egyéni sértések és érzékenységek, hanem valóban a közérdek, a jugoszláviai magyarok érdekei szempontjából nézzük a dolgot, akkor nemcsak az elégtelen érdeklődés tényét leszünk kénytelenek elismerni, de a jelenségnek a mibenlétét is teljesebben fel tudjuk fogni. Mindemellett kötelességemnek tartom

megismételni, hogy nem a verbális érdeklődésről beszélnek, hanem az aktivitás hiányáról, amely egyszerűen abból áll, hogy a rádiótól több műsort és műsoron kívüli kulturális tevékenységet követelünk, másrészt pedig a rádióknak nyújtott konkrét (politikai, anyagi, műsoralkotási) támogatásból. Egy viszonyról, egy vérkeringésről van szó, amely a komplett nemzeti rádióállomások és környezetük között mindenütt fennáll, és amire a nemzetiségi rádióknál a szerep különlegessége és nagyobb volta miatt fokozottabban szükség van, mint bárhol.

Persze, nem kell túlozni, és nem szabad azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy a teljes rádióműsorhoz és a műsoron kívüli aktivitáshoz, a rádió fantasztikus propagandista, oktató, nevelő, szervező, mozgósító, tudatosító erejének teljes kihasználásához óriási, nálunk eddig még nem látott munkabevetés kellene, és az öt főbb vajdasági nyelvterület közül legfeljebb kettő gondolhatna a megvalósításra. A többinek nincs és belátható időn belül nem is lesz hozzá ereje. (Politikai realitásként talán ezt is le kellene szögezni valahol.)

Ezért és még néhány hasonló ok miatt ismételtam és hangsúlyoztam annyira, hogy a teljes, ötnyelvű vajdasági rádióműsor előttem pillanatnyilag inkább mint szabadságeszmény — mint a szabad fejlődési lehetőségek eszménye él. Ezt az alapelvet és fantasztikus távlatot, szerintem, jelenleg mindenekelőtt kimondani és minden vonatkozásában tudatosítani kell, és azután kezdeni elhárítani útjából a legnagyobb akadályokat.

Hogy a „Vajdasági Rádió”, pontosabban a „Vajdasági rádióhálózat-koncepció” mennyire nem mellékes és nemcsak elméleti kérdés (legalábbis egyes vonatkozásaiban), azt ma már számtalan gyakorlati jelenség és példa bizonyítja. Közöttük pillanatnyilag legélesebben tevődik fel az úgynevezett lokális adók problémája.

A rádióhálózat „fizikai” kiépítésének, vagyis a közvetítőállomások és egyéb technikai eszközök üzembe helyezésének gondolata szintén nem mai keletű. Tekintettel arra, hogy a rádió munkaközössége ezt az utóbbi tíz évben még technikailag sem volt képes megvalósítani (addig el sem jutottak, hogy ez az elgondolás a műsorkoncepciókban is érezhetőbben kifejezésre jusson), a rádió mellett elszűnő idő és a fejlődés termékeként Vajdaság-szerzte kezdtek megalakulni a helyi adók: Kisač, Srbobran, Vrbas, Subotica . . .

Hogy mit jelent és mit jelenthet politikailag és jogilag a helyi adó (és nemkülönben erkölcsileg), azt a vajdasági rádiószolgálat és a Vajdaságban élő népek kultúrája szempontjából sürgősen le kellene tisztázni és szögezni; törvénybe kellene iktatni, mert elburjánzásuk hatalmas veszélyeket rejt magában.

A legnagyobb veszély (ami viszont valószínűleg a legkevesebb közfelháborodást fogja kiváltani) az információ és interpretáció minőségének és szintjének katasztrofális csökkenése. Nem olyan régen dolgoznak ezek a lokális adók, de máris alig van közöttük olyan, amelyik körül nem terjengene a helyi pletyka és a személyes leszámolások bűze. Valamennyien olyan műveltségi szintet, írástudást és beszédkultúrát propagálnak, ami — jobb híján — megütheti a mértéket valami vidéki pégyetem előadótermében, de semmi esetre sem felel meg egy olyan hatású propagandaszerszöznek, mint amilyen a rádió. A hallgató rendszerint nem rangsorol. Számára a rádió a társadalom hangja, akár Újvidékről szól, akár Srbobranból, és a szélesebb társadalomnak szinte kötelessége intézkedni a szava hitelének a darabolása és kisajátítása ellen. (Nem vagyunk még olyan gazdagok és olyan fejlettek, hogy a nemzetiségi tömeges kultúra szinte egyetlen, de mindenképpen leghatásosabb eszközét falusi szintre és sok esetben — politikai játékszerré süllyesszük. Természetesen azt sem akarom állítani, hogy az Újvidéki Rádió mindenkor és teljesen biztosítja a kívánt minőséget, de az erő koncentrációja folytán képesebb erre, mint bármely más hasonló szervezet.)

A második veszély, hogy a lokális adók ilyen megjelenésével, aminek mostanában tanúi vagyunk, a vajdasági rádióhálózatban műsorpolitikai szempontból nem változik semmi. Saját helyi, politikai konstellációikhoz igazodva, ezek az adók csak megsokszorozzák az Újvidéki Rádió legnagyobb fogyatékoságát: a vegyes felvágotthoz hasonló soknyelvű műsort. (Szabadka: horvát-magyar, Srbobran: szerb-magyar, Vrbas: szerb-magyar-ruszin stb. . .)

A harmadik veszély (amely legplasztikusabban a szabadkai 7 Nap „Adószedők” című cikkében jutott kifejezésre) az erők és anyagi eszközök szétdarabolásának a veszélye. Nem akarom itt azt a szinte ijesztő rövidlátást elemezni, ami ebből a cikkből sugárzik, csak megpróbálom röviden vázolni a gondolatmenetét: Szabadkán megalakult a rádióállomás, és igazgatója, Vitomir Ružić értesítette a községi szkupstinát, hogy a rádiónak kevés az a harminovalahány millió, amit kap, még annyi kellene. Mivel a községnek erre nincs pénze — a további fejtegetés talán a cikkíró okoskodása, nem lehet tudni —, két megoldás lehetséges: vagy a szabadkai polgárokkal külön megfizettetni, hogy lokális adó boldogítja őket (1 új dinár felár az előfizetésre), vagy pedig az Újvidéki Rádió előfizetési járandóságaiból kell elvenni a Szabadkáról sugárzott műsorral arányosan.

Hogy egy ilyen elv szentesítése hamarosan negyvenvalahány rádióállomást jelentene Vajdaság számára és ugyanannyi igazgatót, főszerkesztőt . . . — de **EGYETLEN TELJES ÉS HASZNÁLHATÓ RÁDIÓMŰSORT SEM** —, az a cikkírón kívül világos mindenkinek, aki gondolkodik.

A mai helyzetben, amikor sokéves huzavona után az Újvidéki Rádió olyan kis részesevé válik az előfizetésből, hogy — az időközben megnövekedett költségek folytán — a csőd szélén áll, amikor az ebből a pénzből nagy erőfeszítésekkel produkált műsort elégtelennek vagyunk kénytelenek nyilvánítani, akkor nem kell zseninek lenni ahhoz, hogy az ember felfogja az arányokat és megértse: A teljes ötnyelvű vajdasági műsorhoz, vagyis ahhoz, hogy minden vajdasági szerb, magyar, szlovák, román, ruszin reggeltől estig az anyanyelvén hallgathasson műsort, a teljes vajdasági rádióelőfizetés sem lenne elegendő. (Pedig azt a vajdasági rádió soha nem kapja meg.)

Mivel ennek előbb-utóbb mégiscsak meg kell valósulnia, világos, hogy a fejlődés útja nem a dezintegráció felé vezet. A fejlődés és a végcél csak az anyagi eszközök és az alkotó erők minél teljesebb integrációja és minél ésszerűbb kihasználása útján érhető el.

Értsünk szót: senki sem tilthatja meg (nem is akarja) egy kommunának, vagy akár jóval kisebb társulásnak sem (mondjuk, egy munkaközösségnek), hogy a saját, specifikus szükségletei fedezésére rádióállomást üzemeltessen. De egy dolog a specifikus rendeltetésű helyi, vállalati vagy társulati rádióállomás, és más dolog a vajdasági nemzetiségi rádióműsor. A kettőt sem anyagilag, sem műsorpolitikailag nem kell keverni, még akkor sem, ha a helyi adók egyes esetekben, közvetítőállomásként, bekapcsolódnak a hálózatba.

Hogy a kérdés: „Mi az, hogy nemzetiségi rádióműsor” akár csak megközelítőleg is választ nyerjen és ez a válasz teljes súlyában érthető is legyen, meg kell különböztetni a rádióműsor szerepét a különböző környezetekben.

Egészen leegyszerűsítve a dolgot, így mondhatnánk:

„A nemzeti rádióműsor része a nemzet kulturális életének, a nemzetiségi pedig annak egyik leghatásosabb lehető hordozója.

A Kossuth rádió, vagy a belgrádi rádió a maga három műsorával, kifejlett, teljes instrumentáriummal, intézményhálózattal rendelkező nemzeti kulturális élet központjából szól, annak szellemi terméséből a színe-javát továbbítja a hallgatóknak. Ha ezek a műsorok semmi egyebet sem tesznek, csupán éberén figyelnek

a nemzet és a világ szellemi életében észlelhető haladó és értékes megnyilvánulásokra, ha továbbbítják őket és segítik érvényesülésüket, akkor máris megtették a legegyszerűbbet és legnagyobbat, amit egy rádió a nemzetéért és a haladásért tehet.

Tanúi vagyunk azonban annak is, hogy sem az egyik, sem a másik említett nagy rádióállomás nem elégszik meg ennyivel, hogy mindkettő élénk, műsoron kívüli tevékenységet fejt ki. A modern rádió már nemcsak kollektív propagátor, de szervező erő is egyidőben.

A nemzetiségi rádióműsor esetében némileg más a helyzet. Ennek legfontosabb feladata az illető nemzetiségi csoport anyanyelvi kultúrájának ápolása, megőrzése és fejlesztése, ezzel a dolgozók nyelvre és nemzetiségre való tekintet nélküli egyenjogúságának és részben egyenlőségének a biztosítása. Ez a rádió nemcsak közvetít, de maga is produkál, és bizonyos része a központnak, de bizonyos értelemben és bizonyos fokig maga a központ.

(Talán nem kell külön magyaráznom, hogy az egyenjogúság és az egyenlőség között meglehetősen a különbség, és hogy az egyenlőség a nemzetiség számára kulturális téren, a maximális jó szándék és megértés mellett is csak részben valószínűsíthető — egyebek között logikai képtelenség is. A táv azonban csökkenthető, és ennek a csökkentésnek a foka a nemzetiségi kulturális intézményektől, munkájuk célszerűségétől és intenzitásától függ. Lévén pedig a rádió a legsokoldalúbb és legnagyobb „érintkezési kapacitással” rendelkező ilyen intézmény, a szerepe kézenfekvő.)

Mínél kisebb és elhatároltabb egy-egy nemzetiségi csoport, annál nehezebb eleget tenni ennek a feladatnak: annál több a követelmény, a pótolni való hiány, és annál kevesebb az erő és lehetőség.

Az élő szó és a zenekultúra terén a nemzetiségeknél a rádió az egyetlen, ami pótolhatja a hiányzó nemzeti intézményeket, és ezt a pótlást semmiképpen sem szabad csupán műsortevékenységeknek tekinteni. A kisebbségi rádió, ha a marxista nemzetiségi politika elvei vezérlik, nem maradhat a mikrofon mögött, hanem meg kell jelennie ösztönző- és főként szervezőként a hallgatók között.

Ez így nagyon kézenfekvőnek tűnik. Ha azonban ezt az egész komplexumot megpróbáljuk egészen elvyszerűen a „Vajdasági Rádió” szemszögéből levetíteni, akkor nagyon furcsa eredményekre jutunk.

Nyilvánvaló, például — ha következetesen folytatjuk az internacionalista gondolatmenetet —, hogy a legkisebb és ennél fogva leginkább megrövidített és elmarasztalt népcsoportnak kell a legtöbbet segíteni. (Nálunk ezek a ruszinok, a rádióműsorban is.) A való helyzet ma, ha nem is ennek a fordítottja, de az ideálistól igen messze van.

Ezzel eljutottunk a való (rádióműsorbeli) egyenlőség témájáig és annak megértéséig, hogy az Újvidéki Rádió mai műsorsémája a nehezen hallgathatóságon kívül még miért tarthatatlan. Kirakatmegoldás, amely nem old meg semmit, és évről évre csak mélyíti a bajokat. De talán eljutottunk annak a megértéséig is, hogy milyen fantasztikus pénz- és erőbevetést igényel egy kisebbségi rádióműsor, ha teljesíteni akarja a feladatát.

Itt ismét emlékeztetnem kell arra, hogy számomra a „Vajdasági Rádió” inkább szabadságeszmény, semmint gyakorlati, mai követelés. Mert például az egésznapos ruszin műsor nemcsak azért utópia, mert nincs hozzá elég pénzünk és technikai felszerelésünk, hanem azért is, mert — nincs, aki csinálja!

De ez közel sem jelenti azt, hogy a jelenlegi műsorsémán ne kellene és ne lehetne máris, lényegesen változtatni.

Itt meg kell mondanom, hogy feltételezésem szerint ez a műsorbeosztás, amelynek alapján nincs kétórányi folyamatos műsor egy-egy nemzetiség nyelvén,

nemcsak azért tartja magát olyan csökönyösen az Újvidéki Rádió sémájában, mert valamikor egy agitprop így határozta meg, és most, hogy az agitpropok eltűntek, nincs illetékes, aki ebbe beleszóljon. Más oka van ennek.

A műsorséma elasztikusabb kezelésének szüksége már tizenvalahány éve annyira kézenfekvő és szemmel látható (annyi történelmi változás zajlott le időközben, hogy már a vasút is néhányszor módosította miattuk a menetrendjét), hogy az ember előtt rövid vizsgálódás után világossá válik, hogy itt a külső hatások mellett bizonyos „közegkonzervativizmus”, tehát a belső erőknél az ellenállása is közrejátszott. (A belső erőknél semmi esetre sem értem a rádió egész munkaközösségét, amelyben már évek óta egyre élesebb a differenciálódás. Ez a differenciálódás épp ezen a kérdésen, a műsor kérdésén folyik, amint azt később részletesebben be fogom mutatni. Azt sem lehet mondani, hogy ez a húszéves harc eredménytelen lenne, de a fentebb megállapított alapvető tényen ez nem sokat változtat.)

Ennek a konzervativizmusnak egyik támasza, illetve a konzervatív erők hatékonyságának egyik alapja az úgynevezett „nagyadó”. Ez is olyan állítás, amit mindenki tud, de senki illetékes be nem vallja, és ezért nehéz bizonyítani. Az állítás lényege ugyanis az, hogy a nagyadó körüli tülekedés, pontosabban a be nem vallott félelem, hogy a közvetítőállomások megépülésével valakinek el kell hagynia az „európai” hangerőt és meg kell elégednie a regionális hallhatósággal, segítette a közvetítőállomások tervének elsikkadását, konkrétan, azoknak az erőknél a malmára hajtotta a vizet, amelyek a rádiót kezdetül fogva elsősorban technikának tekintették és csak másod- vagy harmadsorban műsornak, és amelyek a közvetítőhálózat kiépítését is mindenekelőtt modernizációs kérdésként kezelték.

Annyi pénze, hogy mindegyik nemzetiség számára egy külön Európa-szerte hallható nagyadót üzemeltessen, Vajdaságnak nincs, és előreláthatólag nem is lesz a következő tíz-húsz esztendőben (vagy legalábbis nem erre a célra). Persze, erre gyakorlatilag nincs is szükség, jogilag pedig tilos, mert a nemzetközi egyezmények értelmében csak a 236,6 méteres hullámhossz illeti az Újvidéki Rádiót. (Mivel nem voltunk képesek kellő hangerővel megülni, már ez a hullámhossz sem egészen a mienk, „kalóz” állomások dolgoznak rajta, amelyek itt nem zavarnak, de Európa bizonyos részei felé „letakarják” az Újvidéki Rádiót.)

Abba viszont, hogy területünkön hány korlátozott erejű és hatósugarú kisebb adót működtetünk, a nemzetközi jog nem szól bele — és az ilyesmit a pénztárcánk is jobban bírja, mert, amint mondtam, hálózat esetében nemcsak a technikai, hanem a műsorköltségek is jóval alacsonyabbak.

Ezért szerintem a „Vajdasági Rádió” megvalósításának egyetlen reális útja: egy színvonalas központi zeneműsor, amelyet, amint már kifejtettem, műsor-kompozíciós elemként szabadon használnak fel a közvetítőállomások. (Esetleg két nagyadó, két központi zeneműsorról, ami azt biztosítaná, hogy a nyelvtérleti műsoroknak szakadatlanul a rendelkezésére áll a zene.)

A nagyadó beszédműsorainak kérdését (amennyiben megoldódik az öt teljes műsor technikai kivihetősége) egészen más, az eddigiektől eltérő szempontok alapján kellene eldönteni.

Felül kell emelkednünk a nemzeti irigykedések, egymás tájába lesések primitív „délkelet-európai” (nem csupán balkáni) koldusmentalitásán, és legalább ilyen fejlett környezetben, mint amilyen a rádió és azok, akik vele közvetlen kapcsolatban állnak, el kell vetni a szükség és elmaradottság diktálta, elévült „kulcspolitikát”.

A nagyadó felhasználásának az elve csak a racionalitás lehet olyan értelem-

ben, hogy melyik nyelven fejthet ki legnagyobb és leghatásosabb propagandát a jugoszláv öngazgatói realizmus mellett.

Az Újvidéki Rádióról szólva azt is meg kell mondani, hogy a nyilvánosság nemcsak a problémákról, de a sikerekről, az eredményekről is aránylag keveset tud. Az eredmények és munkasikerek rendszerint minden zaj nélkül, kész produktumként — műsorként kerültek eléje. Senki sem mondta a hallgatónak, hogy ez vagy amaz a műsor ennyi meg ennyi lemondásba és küzdelembe került, és hogy ezért illene, ha a kedves hallgató a születésére felfigyelne. A rádió dolgozói ezt egy meghatározott erkölcs szellemében nem tartották említésre méltónak.

Ma azonban olyan idők járnak, hogy a szerénységet gyakran az együgyűséggel egyenlítik ki, és ki is csúfolják. Kulturális életünk egyes kritikussai ellenállhatatlanul kezdenek emlékeztetni a félkész ételeket gyártó konzerviparra vagy az előre gyártott elemekkel dolgozó építőiparra. Hódít a kész ítéletek és vélemények tállalásának veszélyes, agyakat begyepesítő, tévHITEKET és hisztériákat ígérő, erkölcsi és esztétikai értékelőképeséget csökkentő gyakorlata, ami annál is inkább veszélyes, mert egyes művelői nem riadnak vissza még a politikai szélhámoságtól és a tudatos hazugságtól sem, ha az céljaiknak megfelel.

Ilyen körülmények között kénytelen vagyok megtenni azt, amitől eddig a rádió minden munkatársa tartózkodott, és legalább nagy vonalakban vázolom a munkaközösség haladó erőinek harcait és sikereit. Odáig persze nem sülyedek, mint egyes közíróink, akik nyilvánosan saját magukat dicsérik, és ezért a sikerek szám szerinti felsorolásától megkímélem az olvasót.

Annak ellenére, hogy folyamatos magyar, szlovák, román és ruszin műsor nincs, a műsorok mennyisége és a „választék” minden nyelvterületen növekedett (a ruszint kivéve) az elmúlt húsz esztendő folyamán. Odáig jutottunk, hogy például a magyar műsorok skálája egy normális rádió mércéje szerint majdnem teljes (csak a fokozott nemzetiségi szükségletek mércéje szerint elégtelen), és ha figyelembe vesszük, hogy ez sok olyan kulturális tevékenységet feltételez, ami a vajdasági nemzetiségi környezetben azelőtt ismeretlen volt (kezdve a rádió-újságírótól, irodalmi szövegírótól, a rádióbemondón, színészen és rendezőn át egészen a hangfelvevőig) — és ennek megfelelően ezekből a szakmákból rengeteg alkotást is —, akkor kezd sejleni, hogy a rádió által mennyivel gazdagodott a nemzetiségek kulturális élete.

Külön téma ennek keretében az, hogy az Újvidéki Rádió műsoralkotó kádereinek munkája és tapasztalata nélkül lehetetlen lenne, vagy legalábbis nagyon megnehezülne, a televízió bevezetése a nemzetiségek nyelvén.

Mivel már a bekezdés elején megfogadtam, hogy tartózkodni fogok az unalmas felsorolástól, megelégszem az elmondottakkal és inkább az eredmények elérésének feltételeit mutatom be, azt, hogy milyen módon és milyen áron jutott a munkaközösség addig, ameddig eljutott. A felméréshez és az értékeléshez, azt hiszem, ez elsőrendű fontosságú tényező.

Ez a fejlődés és ezek az eredmények, amelyek éppúgy a nemzetiségek létfeltételeihez tartoznak, mint a demokratikus életforma többi elemei, természetesen nem maguktól jöttek, hanem egy ellentmondásokkal, előretörésekkel és visszavonulásokkal, győzelmekkel és vereségekkel tarkított húszesztendő harc eredményei. Ezt a harcot pedig egészen konkrét emberek vívták, és közöttük tucat-számra van olyan, aki egész életét a rádióknak szentelte, de ha műsorokat nem soroltam, neveket még kevésbé fogok.

A harcok és ellentmondások egyik forrása az, hogy az Újvidéki Rádió kezdettől fogva meglehetősen bizonytalan jövedelemforrásokkal indult. (Bizonytalanságon a változékonyságot, az elvi meghatározatlanságot értem.) A nemzeti-

ségi politika koncepciói és gyakorlata messze volt a maiaktól, és ez tükröződött a rádió pénzelésén. (A legegyszerűbb és legkézenfekvőbb megoldás, hogy a „Vajdasági Rádió” kapja meg a vajdasági előfizetésből származó pénzt, gyakorlatban még ma is megvalósíthatatlannak mutatkozik, nemhogy akkor.)

Ezek a pénzelési megoldások, amelyek az előfizetésből való részesedésből és a kisebbségi rádióknak szánt állami támogatásból tevődtek össze, az idők folyamán néhányszor megváltoztak, és e változások eredményeként az Újvidéki Rádió egyre kedvezőtlenebb anyagi helyzetbe jutott. (Az állami dotációk a demokratizációs folyamatokkal arányban csökkentek, de nem növekedtek ezzel arányban az előfizetésből származó jövedelmek. Főképp a költségek növekedésével nem volt arányban a jövedelemnövekedés.) A pénzelés körüli bonyodalom, az örökös magyarázkodás, követelőzés, koldulás nemcsak a szüntelen bizonytalanság nyomasztó tényével hatott fékezően a műsortevékenységre, hanem azzal is, hogy rengeteg erőt és időt vont el a műsoralkotástól — a termelőket elvonta a termeléstől. Hogy ez az állapot mennyire szakadatlan, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy most is, amikor ezeket a sorokat írom, a rádió vezetőségének fő a feje, mert még nem tudja, hogy a májusi személyi jövedelmeket miből fogja kifizetni. Ennek ellenére a rádió dolgozói állandóan a műsor bővítésén, minőségi javításán dolgoztak (például az M-stúdióbeli színpadi tevékenység és az URH-műsor bevezetése szintén ilyen kritikus időszakban történt).

Volt azonban ennek a helyzetnek egy másik, politikai oldala is. Nem mindenki viszonyult (házon belül és házon kívül) az Újvidéki Rádióhoz úgy, ahogyan az „árva vagyon”, példázva azt a közismert tényt, hogy a törvényhozói és kongresszusi dokumentumok nem vándorolnak automatikusan az emberi fejébe. Nem tekintette ezt a rádiót mindig és mindenki a kommunista szövetség nemzetiségi politikája egyik megtestesítőjének. Voltak olyanok, akik egyszerűen kirakatnak, valami szükséges rossznak tekintették — a nemzetiségi politikával együtt. Az ilyen felfogású körök tevékenysége abban állt, hogy valahányszor csökkent a nemzetközi feszültség, nyomban az a gondolatuk támadt, hogy az Újvidéki Rádió ilyen formában fölösleges pénzkidobás, és megkísérelték a belgrádi rádió közvetítőállomásává vagy a külföldnek szánt híradóállomássá degradálni. (Ezeknek a felfogásoknak a gyöngyszeme az a belgrádi rádió egyes köreiből származó elképzelés, amely szerint az Újvidéki Rádióknak csak néhány fordítót kellene tartania, akik lefordítanak a Belgrádból készen kapott anyagot.)

Tehát a műsoralkotás mellett a munkaközösség vezetőinek és a legjobb újságíróerőknek erre is kellett ügyelniük és állandóan mindenütt magyarázni kellett, hogy az Újvidéki Rádió nem ugyanaz, mint a belgrádi rádió idegen nyelvű híradása, magyarázni kellett, hogy nem „idegen nyelv” ez a négy nyelv, hogy ez nem a külföldnek szól és kell, hanem elsősorban magunknak és miattunk, annak ellenére, hogy a rádió alapítási okmányai e tekintetben világosak és teljesen félreérthetetlenek voltak.

Amit itt elmondtam, az nem lázálom, nem humoreszk és nem karikatúra. A rádió minden mai és volt vezető embere tanúsíthatja. Legfeljebb tárgyi bizonyítékokkal lehetne nehezen bizonyítani, mert a kilincseléseknek és a kabinetalkudozásoknak nem maradt írott nyoma.

Ezeket a dolgokat most sem azért soroltam fel, hogy a múltat hánytorgassam, és valakinek a szemére vessem. A nemzetiségi politika mai gyakorlata nem az égből pottyant, hanem egy harccal egybekötött hosszú folyamat eredménye, amelyben lassan őrlődtek a maradi erők és felfogások. Az Újvidéki Rádió története része az általános harc történetének, és a haladó erők következetességének és szívósságának köszönhető az, amit a munkaközösség az elmúlt húsz esztendő alatt teremtett. Ez pedig nem kevés sem mennyiség, sem minőség, sem hatás te-

kintetében. Mennyiségileg a beszédműsor annyi, mint egy napilap anyaga naponta (magyar nyelven, a többi nemzetiségi nyelveken kevesebb), minőség, előadás tekintetében jóval fölötte mindannak, amit a tartományban produkálnak (példa: a tiszta magyar beszéd és ejtés egyetlen nyilvános forrása), hatás tekintetében pedig a „példányszáma” nagyobb, mint valamennyi vajdasági napilapnak, hetilapnak és folyóiratnak együttvéve.

Ha tehát valaki komolyan akar a Rádió problémáival foglalkozni politikai és szociológiai szempontból, akkor mindenekelőtt azt kell felfognia, hogy az, amit az első rádiós „generáció” teremtett, valószínűleg „történelmi maximum”, vagyis a legtöbb, amit az adott körülmények között el lehetett érni (ezekbe a körülményekbe beleszámítom az emberek képességeit is), és, ami még fontosabb, hogy ez, amit ők teremtettek, örökség és alap. Az egyedüli lehető, amire a rádiószolgálat további fejlődését építeni lehet, és amely — épp ezért — objektíve kihat ennek a fejlődésnek az irányára és iramára, akár tetszik ez nekünk, akár nem.

Sokan tették fel már a kérdést, hogy az Újvidéki Rádió megtorpant-e fejlődésében. A válasz erre a kérdésre nem lehet egyöntetű, mert akkor hazugság lenne. Ha a műsormennyiséget, ha a kivitelezés minőségét és a sugárzott anyag szakszintjét tekintjük, akkor erre a kérdésre nemmel felelhetünk. De ha a rádiópropagandaexpánzióját (mondhatnám: jelenlétét) tekintjük, akkor már nem lehet a válasz ilyen határozott.

Az Újvidéki Rádió műsor- és propagandaexpánziója, ha talán nem is torpant meg egészen, de egyre lassúbb fejlődést mutat 1956 óta. Hogy ezt a szintén képtelenségnek tűnő állítást elfogadhatóvá tegyem, ismételten és részletesebben meg kell magyaráznom az intézmény jelentőségét, illetve azt, hogy mit kell, hogy a kisebbségnek nyújtson a rádióműsora, és ezek szerint mi lett volna egy expanzív rádiótevékenység feladata.

Nem akarok egészen szélsőséges példát venni, illetve egészen kis nemzetiségi csoportot leírni, ahol a hiányok és deformációk is szélsőségesek. Példaként veszem a legnagyobb vajdasági nemzetiségi csoport, a magyarok helyzetét, és megkísérlem felsorolni azokat a nemzeti (vagy nemzetiségi) kulturális intézményeket, amelyeknek híján vannak és amelyeknek pótlását a rádió végzi vagy végezhetné.

— A nemzeti zenekultúrát ápoló valamennyi intézmény.

— Az oktatási rendszer hiányzó intézményei (különösen a szakoktatás hiánya — ha nem is intézményesítve).

— A könyvkiadás hiányosságai, amelyek objektíve pótolhatatlanok, tekintve, hogy a behozatal sem segít, mert a magyarországi könyvkiadásból a kor szellemi panorámájának számunkra legizgatóbb szövegei vagy kimaradnak, vagy megcsonkítva jelennek meg.

— A nemzetiségi státusból fakadó sajátos jogokkal és bajokkal való törődés. Ez különösen a központoktól távol eső elmaradottabb falusi környezetekre vonatkozik. (Ahol „nyelvi” alapon megjelenik a saját kisebbségi bürokrácia, amely épp áttételessége folytán primitívebb és undorítóbb, mint a „többségi” bürokrácia. A nemzetiségeknek pedig az általános jugoszlávon kívül nincs külön nemzetiségi „antibiotikumuk” ez ellen a specifikus és kettős fertőzés ellen. Hozzájuk, a kis környezetekbe sokszor még azok a védőeszközök sem jutnak el tisztán, amelyek a többi polgárnak a rendelkezésére állnak.) Itt a rádió hathatós közönségszolgálatát sokat segíthetne. Ezt a meglévő elégtelen szolgálat sikere és népszerűsége bizonyítja.

— A nyelvművelés fokozott szüksége és csökkent lehetősége. (A nyelv archai-

zálódásának és romlásának fokozott veszélye, és a nyelvkultúra megfelelő intézményeinek mennyiségi, kapacitásbeli elégtelensége.) Bármennyire is nagyképűnek tűnik, de ki kell mondanom — évek hosszú sorának gyakorlati tapasztalatai alapján —, hogy az iskola mellett ma egyre inkább a rádió és a televízió az, amely egy nyelvgyakorlatot fenntartani és fejleszteni képes. Ezt az állítást igazolni fogja bármelyik párhuzamos elemzés az észak-bácskai és dél-bácskai magyarok beszélt nyelvéről, szókincséről stb.

— Bármennyire is nemzetközi ma az úgynevezett szórakoztató ipar, a ponyva, félponyva, könnyű műfaj, jellegzetes, hogy megnyilvánulásait minden nemzet a maga módján éli meg, és az egyénhez túlnyomórészt nemzeti szűrőn át jutnak el (nem úgy, mint a „csúcskultúra” termékei, amelyek többé-kevésbé eredeti formában jutnak el a fogyasztóhoz. A nemzeti dallamkincsnek a szórakoztató zenében való felhasználása egyik érdekes eleme ennek a problémakörnek). Így, ott, ahol megvannak hozzá az átvevő és közvetítőszervek, a behozatal többé-kevésbé nemzeti veretet kap (ha egyébbel nem, hát az interpretációval), és felszívódik a nemzeti gondolati áramkörbe. (Kabaré- és operettszínpadok, szórakoztató együttesek, hanglezkiadók, ponyvakiadók, énekesek, előadóművészek, konferan-sziék, diszk-dzsekók stb.) Ehhez hozzá kell venni azt a nem kevésbé lehangoló kultúrpolitikai realitást is, hogy a „modern idők” a tömeghez nem az élkultúra termékei által jutnak el, és még csak nem is a saját kifejezési módjuk útján. (Drasztikus példa erre a két tv-filmsorozat, amelyek a nagyközönség előtt addig úgyszólván teljesen ismeretlen Faulkner és Galsworthy nevét tették ismertté. Ebben a drasztikumban külön nemzetiségi drasztikum az, hogy azok a polgárok, akik csak az anyanyelvüket beszélik, még ebből a szellemi „áldásból” is kimaradtak.)

— A nemzeti kulturális kör nem tekinthető teljesnek, bezárultnak, az öntudat nem teljesezhet ki az egyének absztrahálásának, kiemelkedésének, a modern mitológiának a lehetősége nélkül. Az eszményképteremtés (sztárok) lehetősége, a kedvenceknek az „elérhetetlen—elérhetőség” állapotában való tartása és azok majmolásának, utánzásának a lehetősége szintén a kulturális élet mai szükségletei közé tartozik és — a finnyáskodó fintort nyugodtan elhagyhatja az olvasó — nem is a leghaszontalanabbak közé. (A „Ben Quick” hisztéria ugyanannak a kulturális érési folyamatnak a tünete, mint egy kiváló regény, függetlenül attól, hogy más környezetekben és más pólusokon jelentkeznek.)

Ez csak hozzátvetőleges felsorolása volt azoknak a funkcióknak és lehetőségeknek, amelyeknek egy nemzetiség többé-kevésbé híján van, és amelyeket egy megfelelő rádióműsor és rádió-tevékenység (beleértve most már természetesen a televíziót is) szintén „többé-kevésbé” — de valahogy mégiscsak helyettesíthetne.

Azzal, hogy az Újvidéki Rádió nemzetiségi műsorsémája nem változott, csak legfeljebb bővült valamivel, hogy egyre inkább fogyott a műsoron kívüli tevékenység (az utóbbi években ismét növekszik), a vajdasági nemzetiségek létfontosságú kulturális szükségletei maradtak kielégítetlenül. Lévéen ez a helyzet legkevésbé a rádió munkaközösségének a bűne, mert a munkaközösség nagyjából megtette, ami erejéből tellett, a történelmi felelősséget azoknak kell majd valószínűleg vállalni érte, akik az utóbbi húsz esztendőben a vajdasági kulturális politikát irányították — tehát a nemzetiségek kulturális politikáját is — és nem tudták vagy nem akarták észrevenni, hogy hol az alapteendő. Hogy nem véletlenül van szó, azt az Újvidéki Rádióval szembeni néha egészen érthetetlenül közömbös viszonyuláson kívül más hasonló vagy talán még kirívóbb példák bizonyítják (például a szerb és a magyar művelődési egyesületek „egyesítése”, ami után vagy az egyik vagy a másik, vagy mind a kettő, abbahagyta a munkát, és ami évtizedekre visszavetette a tömeges kulturális tevékenységet Vajdaság-

ban), de sehol olyan plasztikusan, mint az Újvidéki Rádió esetében nem lehet kimutatni, hogy az ilyen viszonyulás a bürokratikus és etatista koncepcióknak a kultúrára való alkalmazásából eredt.

Azon az alapon, hogy például a Dnevník és a Forum kiadó (csak azért veszem őket példának, mert a rokon szakmából valók, bár más tartományi intézményekkel az összehasonlítás sokkal drasztikusabb eredményeket adna) tartományi intézmények, a rádió pedig köztársasági (hivatalos alapítója a köztársasági végrehajtó tanács, igazgatóját a tartományi szervek javaslatára a köztársasági végrehajtó tanács nevezi ki), a tartományi politikai erők és szervek anyagi, politikai és káderpolitikai szempontból aránytalanul nagyobb figyelmet szenteltek a két említett, propagandisztikai hatás és lehetőségek tekintetében aránytalanul szerényebb intézménynek, mint a rádiónak.

Ennek a fonák helyzetnek garmadával van tárgyi bizonyítéka, de hogy a dolog nem maradt csupán jogi-politikai vagy bürokratikus-hierarchiai síkon, hanem, hogy úgy mondjam, tudattényezővé vált, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a húsz év alatt egyetlen tartományi politikai vezető sem tartotta szükségesnek, hogy a rádió újságíróival vagy a rádióbeli kommunistákkal leüljön és megtárgyalja a rádió POLITIKAI problémáit. (Nem számítom ide azokat a látogatásokat, amikor a látogatók csak az igazgatói irodában tárgyaltak, sem azokat, amikor kiküldöttként a pártszervezet évi értekezletén keneteljesen megdicsérték a rádió dolgozóit.)

Arról a hideglelős labdázásról, amely az anyagiak körül a rádióval folyt a köztársaság és a tartomány között (és amely egyik fő oka az Újvidéki Rádió mai helyzetének is, amelyet, ha nem lenne olyan szomorú, komikusnak is lehetne nevezni, de azoknak a mulasztásoknak is, amelyek az elmúlt húsz év alatt történtek); ezekről a hájszálfinom, de alapjában véve bornírt, következményeikben sötét játékokról az Újvidéki Rádió számvevőszéki könyvei, zárszámadásai és igazgató bizottsági, tanácsülési jegyzőkönyvei sokat mesélhetnek. Nem lehet elvitatni a mindenkori tartományi vezetőségek jóindulatát a rádióval szemben, de ez a jóindulat főként csak akkor nyilvánult meg, ha segíteni kellett a köztársasági vagy szövetségi költségvetéstől valamit kicsikarni — és csak nagyon ritkán hatott el odáig, hogy a tartomány belenyúljon a saját pénztárába.

De elég a múltból és az okokból. Beszéljünk inkább a következményekről, mert azt már mondtam, hogy a mulasztások nemcsak rádió-szintűek, de most azt is akarom mondani, hogy nemcsak nyelvi, kulturális és nemcsak „nemzeti-ségi” szintűek.

A jugoszláviai magyarság a történelmi és földrajzi konstelláció folytán abban a helyzetben volt az elmúlt húsz esztendőben, hogy a magyar nemzet legnemeesebb szabadságharcos, forradalmár hagyományainak legyen a letéteményese, őrzője és továbbfejlesztője, a jugoszláv nemzetiségi politika és a jugoszláv demokratikus szocializmus mérhetetlen dicsőségére, egész társadalmunk hasznára. Az ilyen irányú öntudat fejlesztésére, az építő cselekvések érlelésére, a haladó erők mindennemű ösztönzésére (természetesen nemcsak a magyaroknak — de emlékeztetek, őket vettük példának) a rádió lehetett volna a legmegfelelőbb és leghatalmasabb eszköz. A nagy forradalmi virágzás, saját mulasztásaink miatt is, jóval kisebbre sikerült, mint amekkora lehetett volna. Rádió-területen az elmaradt újvidéki szellemi és propagandista expanzió helyett a Kossuth rádió kínál egyre szebben csomagolt, de eszmeileg „férges” gyümölcsöt, amely a jugoszláviai magyarnak alapjában véve nem ízlik. (Ha korábban akadtak is közöttük olyanok, akik nem tudták, hogy mi az a mellékíz az almában, mi az a diszsonáns hang, ami a fülüket sérti ebben a propagandában, a csehszlovákiai események után többé-kevésbé mindenki rájött.) Ilyen helyzetben azután terjed, a keletkezett

vákuumban, a nálunk egyébként nem indokolt „maszek” állásfoglalás és lelki-állapot, az a lelkiállapot, amikor az emberek a maguk dolgával törődnek. (Szerintem ebben az esetben, a magyar polgárok egy rétegénél — itt ismét főként a falusi elemről van szó — nemcsak a piaci termelés annyit emlegetett negatív hatásairól van szó, hanem külön és specifikus politikai kiábrándulásról, nemzeti alapon a be nem vált remények és ki nem használt lehetőségek miatt. Persze ebben nemcsak a rádió ludas.)

Arról, hogy a fejlődési lehetőségek elszalasztása milyen óriási szellemi károkat okozott a jugoszláviai magyaroknak és hogy mekkora kár ez a társadalomnak, egy rendkívül érdekes szociográfiai tanulmányt lehetne írni. A konkrét tünetekről legtöbbet a tanügyi munkásaink beszélhetnének.

Nem lehet tehát az Újvidéki Rádió és műsorainakvorsát sem a múltban, sem a jövőben elválni a vajdasági magyarság (a vajdasági nemzetiségek) sorától, nem lehet a nemzetiségi rádió műsorkérdését csak nemzetiségi, csak rádió-kérdésnek tekinteni és egy munkaközösségre bízni.

Felmérni nem tudom, legfeljebb remélni, hogy nem késő még, és hogy nem lenne szélmalomharc, ha megpróbálnánk helyrehozni a hibákat és pótolni a hiányokat.

Nagyon érdekes lehetne (valami bogarászó történésznek, nekem inkább szomorkás) megvizsgálni, hogyan vetülnek az elmondottak a rádió munkaközösségén belül, milyen viszonyulást teremtettek a műsorhoz és milyen légkört az egyes nemzeti szerkesztőségekben. Hogy azonban az, amit el akarok mondani, az olvasó tudatában megmaradjon a reális jelentőségében és nagyságában, hogy ne hipertrofálódjon, kénytelen vagyok előbb felhívni a figyelmet egy, a rádióval kapcsolatos, szinte pszichológiai természetű jelenségre.

Arról van szó, hogy a rádióval (a „mi rádiókkal” és nem általában „a rádióval”) megjelenik az életünkben egy bizonyos meghatározott értelemben a „negyedik dimenzió”, valami, ami a világról és tárgyairól alkotott sémainkba nem illik bele, konkrétan, valami, ami van és nincs egyidőben. Sok embernél ez egy különös, menekülési jellegű viszonyulást vált ki, ami abban nyilvánul meg, hogy a jelenségnek a „tapintható” részére összpontosítják a figyelmüket, abba kapaszkodnak, hogy ne kelljen amazt, a megfoghatatlant végiggondolni. A rádió esetében ez abban nyilvánul meg, hogy a rádión mindenekeelőtt a technikai berendezéseket értik, a stúdióberendezéseket, a rendkívül attraktív adót és az antennát — ami technikai szempontból nagyon helyes, de társadalmi és politikai szempontból téves.

Társadalmi és politikai szempontból a rádió, a műsor, a „negyedik dimenzió” és ennek a ténynek a tagadása vagy figyelmen kívül hagyása egyrészt a szellem állapotáról tanúskodik, másrészt súlyos mulasztásokat és deformációkat eredményez.

A viszonyulásoknak ebbe a kategóriájába tartozik az alkotók egy részének a viszolygása is attól, hogy tevékenységét teljesen a rádiónak szentelje. Ha nem is egészen pontosan, de itt is megközelítően arról van szó, hogy az illető a klasszikus fizika mércéivel mér, amely szerint az alkotásnak tartós, fizikailag mérhető dimenziói is kell hogy legyenek. (E tekintetben a határvonal valahol a hanglemeznél és a magnószalagnál van.) Az alkotásnak a tömegtudatban való kreálódása (és egyben kifejezésre jutása és tartósítása) olyan dolog, amelyet a legtöbb alkotó, még ma is, legfeljebb megmosolyog.

Mindezt még el kellett mondanom légkörként és keretként ahhoz, amit a rádió belső viszonyairól akarok mondani, mert a dolgok összefüggnek, és együtt adják a realitást.

Az elmúlt húsz év belső viszonyait vizsgálva a rádióban (és minden kulturális intézményben), sok mindenre akadna a kutató történész: összeütközésekre, kishitű megtorpanásokra, következetlenségekre, útvesztésekre, amelyekben, kisebb vagy nagyobb mértékben, a rádió minden osztálya és minden dolgozója átesett. Számomra azonban, épp azért, mert ezek a jelenségek a demokráciáért folyó harcnak szinte szabályos tünetei és kísérői voltak, nem ezek a legfigyelemremélőbbek.

Ami szerintem fontos, és ami, belső deformációként a fejezetbevezetőben változt külső és általános konzervatív viszonyulások eredménye, az a technicizmus, amely az Újvidéki Rádióban nagyjából a munkaközösség műsoralkotó része ellenére és annak ellenállása közepette fejlődött ki.

Megkísérlöm legalább megközelítően megfogalmazni ennek a technicizmusnak a mibenlétét, amelynek egyik megnyilvánulása az M-stúdió, a fruška gorai közvetítőállomás és az új szenttamási nagyadó, a rádió büszkeségei, mert valamennyit a „saját erővel” (nemcsak: erejéből) építette fel.

Az Újvidéki Rádióban a munkaközösségnek egy jelentős része már évek óta a rádió jó működésének fogalmán mindenekelőtt az adóberendezések kifogástalanságát érti, a sugárzás elektronikai mértékegységekben kifejezett erejét, a vétel zavartalanságát, és csak harmadik helyen értik rajta a műsorkvalitásokat. Bizonyíték erre a rádió fejlesztésének tervei, a beruházási tervek, amelyekben a technikai szükségleteket rendszerint oldalakon át tárgyalják, a műsorfejlesztés szükségleteit pedig rendszerint elintézik néhány közhelyeszerű mondatdal. Itt meg kell mondani, hogy az utóbbi időben, főleg azóta, hogy a műsorosztályok konkrét követelésekkel álltak elő, a helyzet lassan változik. Kezd már legalább verbálisan teret hódítani a műsor fontosságának elismerése. Az URH-műsorok bevezetése az első eset a rádió történetében — az alapítást kivéve —, hogy előbb volt a konkrét műsorkoncepció és igény, és aztán kreálták hozzá a technikai lehetőséget. Az eszközök felhasználásában, a termelési költségek struktúrájában azonban semmi nem változott — minden műsorbővítés a műsorszemélyzet rovására, többletmunkaként, önkéntes vállalásként, megtérítés nélkül történik — ami világosan bizonyítja, hogy a „műsorközpontú” szemlélet győzelmétől még messze van a rádió.

Az embernek gyakran az az érzése, hogy ez a technicizmus tulajdonképpen reakció a műsor vonalán való „érvényesülés” lehetetlenségére, hogy a munkaközösség ebben éli ki a másutt elfojtott alkotóerejét. Valószínűleg ebben is van valami.

De ha tüzetesebben vizsgáljuk meg a jelenséget (a technicizmust) és ha figyelembe vesszük a szívósságát és tartósságát, akkor minden „objektív nehézségek figyelembevételén” és pszichológiai magyarázkodáson túl kérlelhetetlenül elének áll a tudatos politikai állásfoglalás ténye. A feltevés, hogy a házban bizonyos erők tudatosan forszírozták a technicizmust, hogy sakkban tarthassák az egyébként többségben levő műsorkészítő személyzetet (tehát a termelőket), hogy parírozzák az egyre erősödő demokratizációs törekvéseket, és hogy fékezék azt, amitől a legjobban féltek (mert felfogni és áttekinteni minden következményében nem voltak képesek), a teljes nemzetiségi műsorexpanziót és kibontakozást.

Volt idő, amikor a rádió ellenállhatatlanul hasonlított egy kisededóvóra, ahol a nemzetiségi kisedek komoly felnöttek felügyelete alatt játszották a maguk kised játékaikat.

Természetesen az akkori helyzetnek az öngazgatás fejletlensége — illetve kifejlesztetlensége — volt a ludas. Azóta, habár az idevonatkozó törvényes előírások nem túl sokban változtak, valamennyire megváltozott a légkör a rá-

dióban: az öngazgató szervek tekintélye megnövekedett, de az alapvető betegség megmaradt. Még mindig nem fordult elő ugyanis az, hogy a termelők határozták volna meg a termelési tervet (kivéve az említett URH példát) és azután megpróbálták volna, az egész munkaközösséggel együtt, előteremteni hozzá minden szükséges munkát és anyagot. Még mindig nem jutott el a rádió odáig, ahol kezdeni kellett volna: hogy egy kitűzött műsorcél megvalósításáért küzdjön, és annak rendeljen alá minden egyebet.

Magukban a nemzeti szerkesztőségekben ez a helyzet, amely fojtogató ködként nehezedett olykor a házra, és amely ellen egy időben úgy látszott, hogy nincs apelláta, bizonyos apátiát, begubózást, majd kitöréseket és elkeseredett harcokat eredményezett, de mindenekfelett bizonyos kisebbségi érzést, amitől egyhamar nem is fognak tudni szabadulni.

Ennek a fejezetnek a végén az olvasó bizonyára felteszi a kérdést: hogyan lenne egyáltalán lehetséges az ilyesmi, mikor az elsőt kivéve, a rádió minden eddigi igazgatója kisebbségi, pontosabban, magyar volt?

Válaszolni erre a kérdésre — főként bizonyítékok nélkül — ismét csak egy fejezeti elemzéssel lehetne, de ehelyett megkísérlem egy viszontkérdéssel érzékelteni a dolgok olykor szinte éterikus szubtilitását, ahol egy különös módon minden lehetséges.

Felteszem viszontzásként tehát a kérdést: az utóbbi tíz évben miért épp akkor került a rádió mindig súlyos anyagi krízisbe, amikor igazgatóváltás volt?

Erre a kérdésre természetesen sok lehető válasz van, de az egyik közöttük az, hogy ezzel az új igazgatót már a kezdetben „letaglózták” a súlyos anyagi problémák rémével, és gazdasági igazgatót csináltak belőle, aki a műsorral (mivel ott nem voltak „súlyos” problémák) csak mellékesen és másodsorban foglalkozhatott.

Bizonyítékért nem is kell messze menni. A rádió most új igazgatót kap. A pénzügyi krízis még soha nem volt olyan nagy, mint most: A számvevőség adatai szerint a rádió az anyagi csőd szélén áll.

Ennyi lamentáció után felvetődik a kérdés, hogy (számomra természetesen csak a már említett „Vajdasági Rádió” koncepcióin belül) milyen konkrét programmal jöhet egy esetleges mentőakció, egy újjászületés.

Annak bizonyítékaul, hogy még ez az évtizedes áldatlan helyzet sem tudta a műsorkészítő osztályok dolgozóiból teljesen kiölni az idealizmust (azokból, akik valamilyen oknál fogva megmaradtak a rádiónál, mert a kiemelkedő újságírók, zenészek és más művészek egy része elhagyta a rádiót, és átment más, nagyobb távlatokat és nem utolsósorban magasabb jövedelmeket kínáló intézményekbe, ami még súlyosbította a helyzetet), a rádió tájékoztatóosztályának magyar szerkesztőségében és a magyar szórakoztató osztályon indult egy mozgalom, amely az műsorreformot szorgalmazza. (Amint már említettem, az egyik az URH-műsört, a másik pedig a kísérleti színpadot eredményezte.) Ennek a mozgalomnak a célkitűzéseiből körülbelül össze is lehetne állítani egy akcióprogramot, egy műsor-alapkonceptiót a következő főbb pontokkal:

1. A jugoszláv öngazgató szocializmus és a népek testvériségének előmozdítása, a mai élet követelményeinek megfelelő propagandisztikai és szervezői tevékenység által.

2. Műsorbeli és műsoron kívüli tevékenységgel aktívan küzdeni a külföldi ideológiai diverzió ellen.

3. A nemzetiségek különleges helyzetéből származó hiányok és lemaradások kiegyenlítésén való, az eddiginél sokkal nagyobb méretű tevékenység az elérhető legnagyobb egyenlőség érdekében.

4. Akciók a nemzetiségek emancipációja, forradalmi öntudatuk és önbecsülésük növelése érdekében. (Mindenekelőtt a saját forradalmi múltjuk és hagyományaik feltárása és tudatosítása útján.)

5. A nemzetiségek kulturális értékeinek prezentálása a jugoszláv rádióhálózat útján a jugoszláv kulturális közvélemény felé. (Ezt a követelményt és közönséget jelenleg sokkal rendszeresebben informálják mondjuk az indiai kultúráról, mint a velük együtt élő nemzetiségekről.)

Ugyancsak a jugoszláv népek kiemelkedő kulturális értékeinek prezentálása a nemzetiségek körében, de nem az eddigi primitív mechanisztikai alapon, hanem úgy, hogy azokat a nemzetiségek kultúrája valóban felszívja, magáévá tegye, és gazdagodjon általuk.

Mind az öt pontot a kezdeményezők kettős értelemben értik: műsortevékenységgént és műsoron kívüli tevékenységgént.

Arról természetesen szó sem lehet, hogy a rádió maroknyi újságírója egy ilyen ambiciózus és az eddigi gyakorlattal sok mindenben homlokegyenest ellenkező tervet megvalósítson. A rádió munkaközössége ilyesmit az egész vajdasági közélet (nemcsak nemzetiségi) aktív segítségével nélkül nem tud megvalósítani.

Ezt annál is inkább fontosnak tartom hangsúlyozni, mert, amint már utaltam rá, véleményem szerint a vajdasági magyar értelmiség egyes részeinek a viszonyulása az Újvidéki Rádióhoz hasonlít ahhoz, amikor a folyóparton emberek állnak, fuldoklót néznek, és ahelyett, hogy mentésére sietnének, úszóstílusát kritizálják.

Tudom, hogy a piaci termelés korában anakronizmus anyagi ügyekben forradalmi vagy nemzeti öntudatra hivatkozni. Nem is teszem ezt. Ezzel az írással inkább azt szeretném tudatosítani a vajdasági magyar értelmiségben (elsősorban a humanista értelmiségre gondolok), hogy hasonlít a mesebeli cigányra, aki maga alatt vágja a fát. Jó lenne még idejében megérteni, hogy mi bizonyos értelemben kivétel kell hogy legyünk a piaci termelés törvényei és hatása alól, hogy — bármennyire nehezíti is ez az életet, mert újabb kötelezettségeket ró ránk — meg kell tartani, menteni, vagy fel kell újítani valamit a háborút követő évek idealizmusából, mert a nemzeti kulturális intézmények hiánya többek között azt is jelenti, hogy azok a gátak, amelyek társadalmi rendszerünkben az egész népeket úgy-ahogy megvédik az elanyagiasodástól (vagy legalábbis módot nyújtanak a védekező akcióra), a kultúra degradálásától — ezek a gátak bennünket nem védenek, nekünk külön gátakat kell építenünk.

Annyi pénze pedig se a rádiónak, ismétlem, se Vajdaságnak nincs, és nem is lesz belátható időn belül, hogy egy ilyen ambiciózus akciót, öt nyelven teljes munkaérték-megtérítéssel finanszírozzon.

Csak az áldozatkészség segíthet, az lehet a fedezet a hiányzó különbözetre. (Itt inkább műsoron kívüli tevékenységre gondolok, semmi esetre sem arra, hogy a műsorban felhasznált szellemi termékért az alkotó ne kapja meg az ellenértéket.) Ennek elmaradása, pontosabban, a megfelelő akciók elmaradása az áldozatkészség híján A GEOMETRIAI SOR EGYRE GYORSULÓ ÜTEMÉVEL SZŰKÍTİ A TERÜLETET, AHOL VALAMIFÉLE NEMZETISÉGI KULTURÁLIS TEVÉKENYSÉG MÉG EGYÁLTALÁN ÉRDEKLŐDÉST KELTHET — és végső fokon kétségbe vonja a fennálló kulturális intézményeink társadalmi indokoltságát.

Ismétlem, az Újvidéki Rádió ügye nemcsak rádiós ügy, nem is csak nemzetiségi ügy!

Ezt kellene eszünkbe vésnünk, legalább annyira, hogy megértsük: ebben a rendkívül érzékeny és rendkívül szövevényes kérdésben, amit úgy hívnak, hogy nemzetiségek közötti viszony és nemzetiségi kultúra, a demokrácia mai fokán

nem lehet többé improvizálni. Azt, amire Vajdaságnak ezen a téren szüksége van, ma már nem nyújthatják a kabinetalkudozásokból és káderdossziékból született megoldások, de a politikai szélhámosság szélén járó pamfletek sem.

Az egészséges, reális, eredménnyel kecsegtető határozatok meghozatalához ma mindenekelőtt két dolog kell: teljes, demokratikus nyilvánosság és tudományos alap.

Ezért, ha szabad a végén valamit javasolni, talán ideje lenne már alapítani egy olyan tudományos intézetet, amely egyedül azt kutatná, figyelné, javasolná, hogy miként lehet egy több nemzetiségű közösségben a legtökéletesebben, a legharmonikusabban megoldani az emberek és kultúrák együttélésének kérdéseit.

Ezt az intézetet akkor kellett volna megalapítani, amikor a mezőgazdasági kutatóintézet indult, nyomban a háború után, tekintve, hogy a fontosságuk majdnem egyforma.

Mert az életnek itt a Duna és a Tisza mentén két alapvető feltétele van: a kenyeret termő föld és az itt élő népek békét termő barátsága.

LÉLEKKERESKEDELEM

BODROGVÁRI FERENC

„Avagy ki az az ember közületek, a ki, ha az ő fia kenyeret kér tőle, követ ad néki?”

(Máté, 7., 9.)

„A pokolba vezető út jószándékokkal van kikövezve.”
(Közmondás)

1.

Az elemi iskolás tanulók sokszor napi öt-, hat-, tízórás munkát igénylő házi feladatokat kapnak. Az elemi iskola befejező osztályainak tanulóitól napi két-három órai otthoni tanulást követelhetünk meg. Ha egy tantárgyat évente heti két órával tanítunk, akkor a további oktatási alaphoz elegendő, hogy 200 információt (adatot) sajátítson el a gyermek a fenti időszakban. Sajnos, sokszor 1000 adatot is megkövetelnek.¹

A túlterheltség fogalma alatt gyermekeink megjegyző képességének- emlékeztének és munkaidejének ésszerűtlen túlfeszítettségét értem; az enciklopédizmus és a faktográfia uralmát iskoláinkban; a tények, adatok, meghatározások funkcionális értelmet nélkülöző halmazának reprodukálását követelő „tanítást”. A gyermek sokszor követ kap kenyér helyett — ténymagolást a gondolkodás és az önállóság fejlesztése helyett. Ezért akkor sem tud kellőképpen önállóan gondolkodni, alkotni, ha már kinőtte az iskolapadot. Felesleges teherrel — kövekkel — terhelték meg. A kövek súlya alatt görnyedezik, s megnehezül kenyérkeresése.

A fenti pár sor csupán annak a helyzetnek körvonalazását szándékozza, melyet kiindulópontnak tekintek. Szeretnék rámutatni ennek az állapotnak néhány okára a sok közül. Azt szeretném felvázolni, miként válik a gyermek „kétlábú enciklopédiává” való magoltatása más emberek kenyérkeresetének feltételévé, ezeknek az embereknek eljárása lélekkufárádássá, a pedagógia pedig piaccá.

2.

Minden emberi tevékenység áruvá válhat. De nem lehet mindent áruvá tenni, mert akkor meghal az emberben az ember.

Az állítás megmagyarázásához és megindoklásához néhány dolgot kell előzetesen megállapítanunk.

*

Ahogy növekszik az ember hatalma a természet felett, ugyanúgy bonyolódik az élete. Egyre jobban belegabalyodik azoknak a bonyolult viszonyoknak szövevényébe, melyek életének magasabb színvonalát biztosítják. Eközben könnyen

¹ A Szerb Szocialista Köztársaság Tanügyi Tanácsának 1969. március 26-i ülésén elhangzott vita anyagából (a tanulók túlterheltségéről).

előfordul, hogy az említett viszonyok és eszközök valamelyikét, pl. bizonyos társadalmi törvényeket, ideológiai nézeteket, technológiai eljárásokat stb. tekinti élete végső céljának, s elveszíti szeme elől azt a végső célt, amely ezeknek az eszközöknek értelmet ad — magát az embert. Minél kisebb az ember általános műveltsége, pontosabban mondva, minél inkább egysíkúbb — csupán a civilizáció technológiájára szűkültebb — a műveltsége, annál könnyebben jelentkeznek a fenti deformációk, annál inkább irracionálisabb az ember élettevékenysége, noha az egyes eszközök megszerzéséért folytatott munkája egyre racionálisabb is. A korszerű társadalomban a jobb életszínvonal megszerzéséért végzett emberi tevékenység a gyakorlatban könnyen úgy valósul meg, hogy meghagyja ugyan az embert abban az illúzióban, hogy az általa használt eszközök felett uralkodik, de valójában a cél eszközeinek, a pénznek, a tekintélynek, a különböző ideológiáknak, a kötelességérzetben belsővé tett társadalmi szabályoknak, az elidegenedett munkának válik rabjává.²

A korszerű társadalom emberének egyik deformációja, hogy szerencsésének és boldogságának biztosítását csupán a birtoklásban látja, amelyet a technika vívmányainak segítségével akar megvalósítani. A munka csupán olyan kényszerű eszközzé válik számára, amely szükséges rossz lesz, hogy az egyedüli jót — a mosógépet, a víkendházat, az autót stb., azaz a jólét és értékesség szimbólumait — birtokolhassa. Ennélfogva csakis azoknak az ismeretszerző eljárásoknak tulajdonít valódi értéket, melyek a technikai tudást, a mások feletti uralmat, tehát pusztán csak technikai műveltséget biztosítanak. A tudást csak olyan lehetőségnek tartja, amely lehetővé teszi neki, hogy értékesebb áruként jelenhessen meg a munkaszervezés piacán. Ezért magát a tudást is olyan árunak tekinti, melynek csak egy funkciója értékes; az a funkció, hogy használati értékével közvetítője legyen más, fogyasztási árucikkek megszerzésének. Az ilyen egyednek az a fő célja, hogy a társadalmi-technikai munkamegosztás struktúrájában olyan pozíciót foglaljon el, amely megengedi neki a más emberekkel való manipulációt, amely megengedi neki, hogy másokra hárítsa át a munka nehezét, amely megengedi neki, hogy saját magát nélkülözhetetlen fontosságú fogaskerékként tüntesse fel a társadalmi élet *mechanizmusnak tekintett* egészében. A tudás értékelését tehát csupán a technikai funkcionalitás szempontjából végzi. Gondolkodása és értékelése így egydimenzióssá válik, s ezzel, habár valóban nagy élvezetekhez juthat, megszünteti önmagát mint igazi embert, s egyúttal károsan befolyásolja az egész társadalom életét is.³

Az elidegenülés a következőkben nyilvánul meg. Az egzisztencia alapbiztosítékának a technikai eszközök birtoklását vesszük. Ebből kifolyólag a társadalmat olyan *mechanizmusnak* tartjuk, amelynek csak egyféle értelme van: a technikai eszközök produkálása, s ezek birtoklását pedig a gépezetben elfoglalt helyünk szabja meg. Egyéni létezésünket tehát úgy akarjuk biztosítani, hogy elszemélytelenedve azonosulunk a társadalmi gépezet egy-egy funkciójával. Pl. mérnökök leszünk, tanítók leszünk, de csakis és pusztán azért, hogy mérnök, illetve tanítói voltunk (titulusunk) révén tevékenységünkkel bizonyos egyéni haszonra tegyünk szert. Ennek a célnak eszközei a gépek, a munkások, a diákok stb. lesznek, melyek (nem akik!!!) csupán mint eszközök érdekelnek bennünket. Valójában az így szerzett — főként biológiai fogyasztással járó — élvezetek csak az ember rabságvállalásának jutalékai. Áruk az, hogy az ember eladja

² A fenti gondolatmenetet korunk több jelentős gondolkodója már kifejtette. Hasonlítsd össze Erich Fromm *Man for Himself* c. művével; Max Horkheimer *Um die Freiheit*; Karl Jaspers, Herbert Marcuse stb. munkáival.

³ Hasonlítsd össze Herbert Marcuse *One dimensional Man* c. munkájával.

önmagát és elad másokat. Egyéniségét csakis a pénz, a tekintély birtoklásától teszi függővé, melyet a víkendházzal, televízióval, külföldi utazások számával stb. mér. A technikai racionalitásba vetett bizalma másodlagossá degradálja a kultúra minden civilizáció melletti formáját, illetve azokat, pl. a nevelést, az irodalmat, a pszichológiát, az erkölcsöt, a politikai meggyőződést stb., pusztán a technikai jólét elérését szolgáló eszközöknek tekinti. Természetes dolog, hogy az emberi lét valódi értelmének, az emberi társadalom humánusabb fejlődésének kérdései a technikai racionalitás szemüvegén keresztül néző embert hidegen hagyják, mert értékmercéje szerint nem lehet velük gyorsan pénzt keresni. Éppen ebben van tragédiája. Az ilyen embertípus csak a racionalításban — a pozitív tényekben — hisz; mert „a 2×2 mindig 4”, mert „a csavarhúzó csak egyféle-képpen működik”, nem „ilyen is, meg olyan is”, mint a politika, filozófia, irodalom és más felesleges érzélgősségek. Ugyanakkor, ugyanez az ember elfogadja az adott társadalmi rend törvényeit, azokat tőle függetleneknek és őt meghatározóknak tekinti, amelyek ellen nincs apellátá, amelyekhez alkalmazkodnia kell, hogy meglegje helyét a Nap alatt. Az élet részterületeit vizsgálva a racionalításra esküszik, de az élet egészéről vallott nézetei szükségszerűen irracionálisak maradnak — a vallás dogmáinak elfogadásától a legprimitívebb „józan ész életfelfogásának” irracionálisáig. Mindez azért történik, mert gondolkodása csak a *végrehajtó gondolkodás*; hasonlattal élve, a programozott elektronikus logikai gép művelettechnikájának „gondolkodása”, de nem valójában alkotó, igazi emberi gondolkodás. Mindebből kifolyólag az ilyen ember az adott társadalom (legyen az kapitalista vagy szocialista társadalom) szerkezetét, annak megváltoztatási lehetőségeit nem kutatja, hanem elfogadja. Életének javulását, szerencsését, boldogságát csakis a birtoklásnövelés spekulációiban látja, s csakis ilyen értelemben kíván változásokat. Azt az ideológiát fogadja el, amelyből pillanatnyilag a legtöbb haszna van. Az ilyen felfogást pozitivist-pragmatista felfogásnak nevezem a rövidség kedvéért. Célja tehát az adott kereteken belüli pozícióharc (mert, természetesen, egy pozícióért többen is versengenek), de nem a meglévő keretek megváltoztatása. Ellenkezőleg, az utóbbi alternatívát el is veti, mert ha elfogadná, akkor automatikusan bizonytalanná tenné saját eddigi pozícióját — a meglévő rendet felborítva, iránytű nélkülivé válna. Ezért mindig konzervatív. A mechanizmust nem engedi szétrombolni, mert ő is annak részét képezi. Habár nem ismeri a mechanizmus egészének funkcionális céljait és még kevésbé ismeri a fejlődést adott mechanizmustól való eltéréssel megvalósítható lehetőségeit, ő mégis a status quo híve — s valljuk be, az ilyen ember nem is tehet egyebet. Ha szidja a meglévő rendszert, akkor csupán *személyi változásokat* akar.

*

A fent vázolt életfelfogás a gondolkodás képességét csupán annyiban igényli, amennyiben az a technikai problémák megoldásához eleve szükséges. Jelszava tehát a régi angol filozófusé: „Reason must, and ought only to be, the slave of the Passions, and can never pretend the any other office, then to serve, and obey them!”⁴ Így az „ész trónfosztása” — hogy Lukács György szavaival éljek — megtörtént; a technikai ész nevében, melyet csupán az érzelmek, az élvezetek szolgájának tekintünk, s minden más feladatkört megtagadunk tőle. A dehumanizálódást az élet értelmének vesszük, mégpedig egy modern hedonizmus „civilizált társadalommá” álcázásával.

⁴ David Hume: *An Inquiry Concerning Human Understanding*.

Az értelmi erők tehát nem tehetnek egyebet, csakis összefüggést kereshetnek a tények között, hogy a birtoklást elősegíthessék. Természetesen, ehhez minél több tény ismerete szükséges. A tényeket az emlékezet rögzíti. Az enciklopédizmus és a faktográfia tehát elengedhetetlen feltétele a technikai nivó emelésének. Ebben nincs semmi kivetnivaló. A baj ott kezdődik, amikor a fenti filozófia egyoldalúságából kiindulva a nevelés és oktatás rendszerét is csupán a faktográfia elsajátításának eszközeként szemléljük. A fenti pozitivistá-pragmatista beállítottság a pedagógiától csakis egy dolgot követel: *a meghatározott típusú tudás és gondolkodás szervírozását*. Az alkotó, kritikai tudás, a magas szintű általános műveltségre épülő szakműveltség a pragmatizmus mentalitásának *veszélyes* lehet, mert neki nem a kritikailag mérlegelő és újat kereső ember kell, hanem a végrehajtó ember, a „programozott ember”.

Még John Stuart Mill megmondta a múlt században, hogy a nem eléggé művelt emberek nem alakíthatnak ki kompetens állásfoglalásokat az oktatásról. Ezért természetes dolog, hogy az egysíkuan képzett emberek oktatásról vallott nézetei csak saját, funkcionálisról alkotott elképzeléseinek reflexiói lehetnek és semmi egyéb. Ha azonban az ilyen elképzelések uralkodóvá válnak az oktatásban, márpedig ez könnyen megtörténhet a mi társadalmi körülményeink között is, mert a kivitelezőktől függően, azaz a tanítókkal, szülőkkel, gyermekekkel, a társadalmi környezet pszichikumával feltételezetten *bármely pedagógiai felfogás*, bármely tantervben rögzített struktúra, legyen az a leghaladóbb is, alapcéljától elütő funkcionális kivitelezést ölthet a gyakorlatban, akkor az ilyen kulturális deformációk a politikai rendszerben is deformációkat idéznek elő, szintűgy, mint a társadalmi élet más területeiben is.⁵

*

A pozitivistá-pragmatista filozófiai alapokon nyugvó pedagógiának nálunk kétféle hívei vannak. Mindkét tábor híveinek egy a célja: minél többet birtokolni, minél jobban uralkodni mások felett. Ezért az iskola adatokat tanítson, de ne az önálló gondolkodást fejlessze. Csupán az indoklasmód különböző. Az egyik tábor a kapitalista viszonyok kívánásával motiváltan akarja megvalósítani pedagógiai érdekeit. Kihangsúlyozzák az iskola apolitikus voltát, kiemelik a természettudományok és az alkalmazott technika döntő fontosságát a gazdasági életben. Nekik is olyan ember kell, aki „jó szakember”, aki nem politizál. A faktográfia követelése kiszorítja az iskolákból az „ideológiailag terhelt” tantárgyakat — a filozófiát, a szociológiát stb., mert ezek nem „funkcionálisak gazdaságilag”. Természetes dolog, hogy a „specializált szaktudással” és semmi egyébvel nem rendelkező emberekkel könnyebb manipulálni. A nézet hívei a munkásképző iskolákat vagy teljesen feleslegesnek tartják, vagy csupán a gyakorlati oktatást tartják fontosnak. A munkás csak annyit tudjon, hogy eredményesen végezhesse a munkafolyamatot. Ehhez nem kell alkotó gondolkodás, nem kell „kritika” stb. Másrészt, a gimnáziumok, szakközépiskolák, tanárképző főiskolák stb. csak elméleti szaktudást adjanak, mert az a „biztos alap”. Minden más csak feleslegesen túlterheli a tanulókat. Ők tehát a túlterheltséget nem a faktográfia kizárásával, pontosabban, nem a faktográfia magolásának kizárásával akarják megszüntetni, hanem a társadalmi problematika kizárásával akarják elérni céljukat. Ez a tábor rendszerint az ún. gazdasági érdekek kihangsúlyozásával a „liberális szocializmus” álneve alatt akar befolyást szerezni.

⁵ Vö.: Rudi Supek: *Sociologija i socijalizam*. Znanje, Zagreb, 1966., 80. oldal.

A másik tábor hívei a dogmatista bürokrácia tagjai, akik a célt úgy akarják megvalósítani, hogy az ideológiai voluntarizmust a „pozitív tudományosság” palástjába rejtik. Végeredményben mindkét tábor erősen ellenzi a társadalmi öngazgatást, de ezt egyik sem mondja ki. Csak azt hangoztatják, hogy az öngazgatás eredményessége a *technikailag képzett vezető káderektől függ*. Ezek a vezető káderek azonban — az iskola faktográfiára épülő stílusa miatt — végeredményben csak végrehajtó szervek lennének, hogy a munkástömegekről ne is beszéljünk.

A társadalmi lét technológiai értelmezésének és értékelésének pedagógiai területét így két, látszólag ellentétes ideológiai alappal bíró csoportosulás, de valójában egy érdekközösség erősíti. Az említett csoportosulással áll szemben a humanista szocialista elképzelés⁶, amelynek lényege: „A Kommunista Szövetség egy olyan közoktatási és nevelési rendszer kialakításáért küzd, amely az *állandó és egységes közoktatás és önművelés* elvein alapszik (kiemelés tőlem — B. F.). . . . A Kommunista Szövetség hangsúlyozza, hogy szorosabb kapcsolatokat és nagyobb összhangot kell teremteni a középfokú oktatás és az új társadalmi szükségletek, a tudomány, a technika és a technológia fejlődése, valamint az embernek az öngazgatási rendszerben elfoglalt helyzete között. A tudomány, a technika és a technológia egyre gyorsabb ütemű fejlődése *magasabb fokú általános oktatást, ugyanakkor azonban szakosítást és rugalmasabb átképzést* követel meg (kiemelés tőlem — B. F.). „A legelemibb pedagógiai-pszichológiai alapismeretekkel rendelkező ember számára ebből világosan kitűnik, hogy a fenti elképzelések nem valósíthatók meg a faktográfiával nevelt, „programozott emberekkel”.

*

A pozitivista-pragmatista beállítottságot meglehetősen erősen segíti a társadalmi pszichikum, mindaddig, amíg az emberek „önmagukat az árujukban ismerik fel” (Marcuse), mindaddig, amíg a sokoldalú, alkotó és kritikai tudással rendelkező emberek értékelése negatívabb a jó kiszolgálók csak az „adott tényekkel” való végrehajtó tevékenységével szemben. Az ilyen társadalmi pszichikumot a lustaság és a tradíció is erősíti. Egyszerűbb dolog memorizálni valamit, mint megérteni. Könnyebb és veszélytelenebb végrehajtani, mint felelősséget vállalni. Tegyük hozzá mindehhez az átlagosan alacsony kultúrshívonalat, s az információ eszközeinek hatalmas nyomását is, amelyek a fogyasztás nagyüzemi leg előállított propagandájával meghatározott szokásokat és érzelmi viszonyulásokat váltanak ki az emberekből. A „könnyen, gyorsan a legjobbat” jelszava egyáltalán nem kedvez a komoly munkát és szorgalmat követelő önképzésnek, az összefüggések kutatásának, a faktográfia nem memorizálásának, hanem funkcionális felhasználásának sem az élet más területein, sem a pedagógiában.

3.

Megpróbáltam vázolni azokat a körülményeket és deformációkat, amelyek kedveznek a tanulók faktográfiával való túlterheltségét előidéző pedagógiai gyakorlatnak. Vagyis, igyekeztem felvázolni azt az általános felfogáskeretet, amely a pedagógiában oda vezet, hogy az oktatás-nevelést pusztá eszköznek tekintjük,

⁶ A Jugoszláv Kommunista Szövetség kilencedik kongresszusa. Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1969., 357—359. old.

célját csupán a technikai tények megtanulásában látjuk — jól felfogott ideológiai érdekekből.

Most megpróbálom felsorolni azokat a tevékenységformákat, amelyek a fenti kontextusból következően piacra teszik a pedagógiát és lélekkereskedelemmé az oktatás-nevelést. Az előbbi általános alapkörvonalazást azért tartottam elengedhetetlennek, hogy rámutassak: a túlterheltség okai nem kereshetők pusztán szubjektív tényezőkben, és megszüntetésük nem valósítható meg adminisztratív intézkedésekkel, az egész társadalom összefogása nélkül; de arra is rá akartam mutatni, hogy a helytelen pedagógiai praxis következményei túlnőnek az iskola keretein.

A pedagógia piacra tételének lehetőségei közül csupán négyet emelek ki.

Ezek a tényezők:

- a.) az oktatás-nevelés technikai eljárásai;
- b.) a tanító szakképzettsége;
- c.) a szülők viszonyulása;
- d.) a fenti tényezők kölcsönhatásából hasznot húzó egyedek, illetve csoportok szerepe.

Ad a.)

Az elemi iskola tantervének 1962. évi korrekciója után a Szerb Szocialista Köztársaságban, minden igyekezet ellenére, az oktató-nevelő munka jórészt csak a tanításra redukálódott. A tanulók szabad foglalkozásai, az iskola kultúrtevékenysége, de jórészt a nevelés is másodrangú maradt. A „Tanterv és Utasítások” általános volta, túlságosan sokféle értelmezhetősége... (pl. egy témát 2, de 10 órán is feldolgozhatunk) meglehetősen nagy tarkaságot eredményezett, s teret adott az emlékezet megterhelésére épülő faktográfának.

Az iskolák anyagi helyzete is erősen befolyásolta a tanítók munkához való viszonyulásának, szaktudás-tökéletesítésének alakulását, s olyan mellékkereseti lehetőségek kutatásához és megtalálásához vezetett a tanítás racionalizálása helyett, amelyekről majd később esik szó.

Az iskolarendszer céljairól vallott különféle nézetek harca egyáltalán nem kedvezett a modern iskolarendszer kialakulásának, s a humanista koncepciónak. A szűk szakképzettséget forszírozó és az általános műveltséget másodlagosnak tartó felfogások visszaszorítása még ma sem fejeződött be. A metodológiai útkeresés bizonytalansága erős hullámverést idézett elő, amelynek zavaros vizeiben a pozitivist-pragmatista beállítottság könnyebben halászott és halászik, mert az „igaz az, ami hasznos” elvének hatékony alkalmazását könnyebben leplezhette ideológiai palástokkal. (Itt csupán egy egészen kis példázgatást engedek meg magamnak. A magyar tanítóképzés helyének meghatározása körüli vitában igen gyakran csupán egyetlen szempontot emelnek ki sokan, mégpedig a gazdaságosság szempontját. Hasonló „gazdaságossági szempontokból” magyar tannyelvű tagozatokat csak a város periferiáján nyitnak egyes helyeken. Vannak elemi iskolák, ahol a tanfelszerelés állapota — „gazdasági okokból” — mizérikus stb., stb. Természetes dolog, hogy az iskolai munka metodológiai eljárásainak meghatározásában ezek a „nem metodológiai tényezők” elsődlegesen determinálják az ellaposodást; kedveznek a magoltató, emlékezetterhelő szimplifikált eljárások térhódításának; annak a pszichológiának, amely az iskolai tevékenységet áruként tekint, s abból hasznot akar húzni.)

Az általános metodológiai koncepciók bizonytalanságából következőleg a konkrét tanítási technikák megválasztásában előforduló deformációk erősen és közvetlenül elősegítették a már vázolt pszichikai beállítottság kialakulását. Ezek közül csupán két dolgot említék.

1. — A tudásellenőrzés és az iskola munkájának ún. tesztekkel való mérése és értékelése rendkívül jó tápszere lett a tanulók faktográfiai kövekkel való megterhelésének és az önálló tudásszerzés és a funkcionális tudásalkalmazás megnehezítésének. Nem ritka az olyan iskola, ahol a „tesztelés” bevezetése óta az egész oktatói tevékenység egy hatalmas — enciklopédikus — tényanyag asszimilálására állítódott be; ahol az egész munka alfája és omegája az év végi „nagy tesztre” való dresszírozás, mert ez a „nagy teszt” hozza az elismerést, a rangsorolás előkelőbb helyét és a pénzt. Az alkalmazott felmérési eljárások természetéből eredően pedig nem a kritikai bírálat, nem az adatok értékelő összehasonlítása és alkalmazási lehetőségeinek mérlegelése, nem a transzfer és a gondolkodás kerül a vizsgálat gyújtópontjába, hanem az adatok maguk. Az oktatás tulajdonképpen egy adatlista érintkezési asszociációra épülő emlékezetbe vésésére laposodik. Tegyük még hozzá, hogy a „titkosság” kedvéért az adatlista hossza és elemei ismeretlenek (a tanterv általános jellege mellett ez a tény oda vezet, hogy a tanító katasztrófálisan tájékozatlan marad). Mit kell tudnia a gyermeknek? Ezt senki sem tudja. Tanítsunk hát minél többet. Csak egyet tudunk: tények kellene. Tanítsunk hát minél több tényt. A tanító alkotó oktatói-nevelői szabadsága ezzel automatikusan korlátozódik. Ki meri megkockáztatni, hogy pl. földrajzból a domborzat és a gazdasági élet összefüggéseiről tanítson, amikor a teszt kérdéseire a dinári magashegységeket így kell felsorolni: „... Prenj, Crvanj, Golija . . . stb.”. Következmény: A tanító kezét megkötötték, és egy technika fogaskerekévé minősítették, amely (nem aki!) csak az előre megszabott „munkamozdulatokat” végezheti, ha nem akarja, hogy „generáljavításra” küldjék. Másodszor, a gyermek szellemi tarsolyába olyan kövek gyülemlenek, melyek megülik a gyomrát, de nem táplálják szellemét. A gyermek pl. tudja Heron képletét, de vajon tudja-e új esetben alkalmazni?

2. — A különféle „tankönyvek”, „segédkönyvek”, „munkafüzetek”, stb. tarkasága az első osztályos elemista táskáját már 6,5 kg. súlyúra növeli. A „kép-kivágások gyakorlata” (az elemi iskolában) vagy a színes illusztrációkkal hófehér merített papírra tussal művészkedtetett „komponálás-gyűjtemények” (pl. a zeneiskolában), stb. stb. funkcionálisan értelmetlen áradata és még értelmetlenebb mennyisége (egy elemi iskolában 300 példát kellett pár nap alatt átnézniök és megoldaniok a tanulóknak; házi feladatként — háromszáz ütest kellett elviselnie a gyermek lelkének) csupán egy dolgot céloz: megtanulni az adott tényanyagot és azt minél szebben „felszolgálni”, mert a látszat a fontos. A szellemi nívót a látszattal mérjük, a tanítót a kirakatmunkáért jutalmazzuk stb., mint ahogy az életben az életszínvonalat és az ember értékét a víkendházzal és az autóval vagy a nercbundával.

A mennyiség funkcionálisan értelmetlen özöne felfalja a minőséget és elsorvasztja a valódi tudásvágyat. Az 5—6 órasi munkát igénylő házi feladatok nem az intellektust fejlesztik, hanem esetleg a rutint és az üllögumókat; de egyúttal kialakítanak egy életfelfogást, a kulcsínre és a mennyiségre, a manipulációkra, a formára alapozódó értékelést.

— Ezek az eljárások a gyermek lelkével spekulálnak. A gyermek lelke lesz az a médium, amelyen kereshetünk. Piaccá lesz az iskola, amelyben a kelendő áru a mennyiség és a kulcsín. Ezt jutalmazzuk elismeréssel, pénzzel stb. Aki ezt nem fogadja el, annak nem veszik meg az áruját, mert a teszt stb. technikai mérőszközének serpenyőjében könnyűnek találatott.

— Az eljárásnak közvetett következményei rendkívül károsak szociológiailag és ebből kifolyólag politikailag is.

„A tudomány korszakában a tudásanyag megkétszereződik minden nemzedékkel, vagy talán még gyorsabban is, s ezért viszonylag könnyen eljuthat addig

a pontig, amikor a további fejlődést hátráltatják a tudás átadásában felmerülő nehézségek. Viszonylag gyorsan bekövetkezhet az a helyzet, hogy egy doktori cím megszerzéséhez negyven vagy ötven év lesz szükséges. Ebben az esetben megtörténhet, hogy nem marad elég idő vagy energia a további kutatásokra.”⁷ Erre a lehetőségre sokan spekulálnak már ma is. A pozíciótartás politikájára gondolok. A faktográfiai stílusú tanulásnak egyenes következménye, hogy az ember képtelen lesz rövid idő alatt elsajátítani egy meglehetősen hatalmas tényanyaggal való eredményes b á n á s m ó d o t, mert energiáját a tényanyag rögzítése köti le. Például, az iskolában nem azt tanítják meg a gyerekekkel, hogyan és hol található meg bizonyos információkat⁸ és aztán hogyan *használhatja azokat* egy-egy új probléma-helyzetben, hanem először megtanultatnak vele egy enciklopédikus tényanyagot, esetleg még annak alkalmazását egy *sztereotíp sablon* szerint, de az igazi alkotó alkalmazásra és esetleges modifikációkra már *nincs idő, nincs lehetőség*.⁹ Természetes dolog, hogy a fiatal szakember csak másodlagos szerepet kaphat a társadalmi munkamegosztás szerkezetében, mert „az iskola nem tanította meg semmire”, mert nem képes (és valóban nem képes) átvenni a felelősségteljes funkciókat stb. Valójában, az ilyen ember *veszélytelen*, mert a pedagógiai piacon már skartárúként jelent meg a pedagógiai műhelyekből frissen kisütve, s hibás, fogyatékos árucikk lesz a gazdasági piacon is. Nem veszélyezteteti tehát a már beépült vezetők pozícióit (még akkor sem, ha a „bejáródott” vezetők valójában sokkal kevesebb tényanyagot ismernek, mert egyben előnyben vannak — a manipulációban. Ezért az iskolát álszentül elmarasztalók sokszor valójában éppen annak az iskolának szurkolnak, amelyet elmarasztalnak. „Addig örülj, testvérem, amíg buta emberek vannak, mert addig te megélhetsz; addig örülj, amíg rabszolgák vannak, mert addig neked nem kell dolgoznod” — jó filozófia ez, az észnek az a „ravaszága”, amelyről már Hegel beszélt.¹⁰

ii. Következésképpen bezáródik a politikai univerzum is. Az ifjú generáció, ha gazdaságilag bezárják előtte a kapukat, vagy lázad, vagy apatikus lesz. A lázadás azonban irracionálissá válik és könnyen különféle ellenséges ideológiák eszközüvé fajulhat, ha a lázadó ifjúság ismeretminősége a fent vázolt pozitivisták tényismeretre alapozódik. Ha hiányzik a tevékenység céljairól alkotott elméleti keret és a kritikai értékelés képessége, a kritikai értékelés megfelelő szintjének műveltséggel való biztosítottasága, akkor a legjobb akaratú társadalomkritika is a pokolba vezető jószándékok útjává lesz — más szóval az anarchia, a hippy-happeningek, a nacionalista, a dogmatikus, a fasiszta stb. ideológiai csapdák zsákmánya. Másrészt, a bezárult horizontok a fent vázolt típusú tudással rendelkező ifjúságot igen könnyen viszik a tekintélyek vak fetiszizálásának oltáraihoz vagy a teljes közömbösséghez — az ússzunk az árral gondolatának oppor-tunizmusához. Az ilyen deformációk veszélye a szocializmusban éppen olyan aktuális, mint a kapitalizmusban, s mindkét esetben a stagnáláshoz vezet — akár politikailag, akár a technikai alkotás területén. A hatalmi pozíciók meg-

⁷ Kenneth E. Boulding: *Az egyetemes ész specialista*. *Gledišta*, 1969., 3. sz., 385. o.

⁸ Ezért nem megoldás (többek között) a tanulók tudásnívójának az iskoláztatás éveinek meghosszabbításával vagy a heti óraszám növelésével megkísérelt emelése, mert csupán *formális* változás maradhat, ha nem végzünk gyökeres változtatásokat a faktográfia dzsungelében.

⁹ A középiskolás diákok pl. nem tudják használni a könyvtári katalógusokat. A tanárok nem engedik meg nekik, hogy írásbeli dolgozatkor pl. segédirodalmat használjanak, mert nem az összefüggések ismeretét vizsgálják, hanem a tények ismeretét. Akkor pedig a segédkönyv egyszerűen „puska” lesz!

¹⁰ Ugyanezt lásd: Lukács György *Az ifjú Hegel* c. munkájában az „Úr és a szolga” problémájának tárgyalásakor.

tartása végett pedig nemigen riadnak vissza a hatalomtartók a lélekrontás ilyen eszközeitől sem. A tragédia abban rejlik, hogy a jelenség nem szembeűnő, nem mutatkozik meg nyílt konfrontációban, hanem rejtett ösvényeken halad célja felé, s sajnos, a pedagógia is ilyen ösvénnyé válhat.

Ad b.)

A fenti stílus egyszerűen céltalanná teszi a szakképesítés fokozását. Minek az? A pedagógiában pl. faktográfiát mindenki tud tanítani. Azok az erőfeszítések, amelyek ezen a kereten túlmennek, sok esetben meghalnak egy-egy íróasztalban, vagy megjutalmazódnak egy-egy vállveregető stílusban kimondott jóváhagyással, de végeredményben veszélyesnek minősíttetnek, mert a vezető pozíciókat labilissá tehetik. Van F. Nietzsche-nek egy gondolata, amely meglehetősen jól alkalmazható a pragmatista-pozitivisták okokból eredő pozíciótartás konzervativista filozófiájának bírálatakor. Segítségével rámutathatunk egy rendkívül ravasz „fogásra”, amellyel az új gondolatok úttörésének kívánnak gátat vetni. Ez a fogás pedig a történelmi fejlődésre való hivatkozás minden olyan esetben, amikor tulajdonképpen a történelmi fejlődést akarja valaki megállítani oly módon, hogy éppen a történelemre hivatkozva követeli a minél több történelmi ismeretet (olvasd: faktográfiát), a történelmi tanulságok, illetve érdemek tiszteletbentartását és arra akarja rábírni az ifjú generációt, hogy jó reprodukáló legyen. Az idézet a következő: „... a történelmet csak erős egyéniségek bírják el, a gyengéket teljesen elmosódottakká teszi. Ez azért van, mert megzavarja az érzést és érzelmet, ahol azok nem elég erősek arra, hogy a *múltat magukon mérjék* (kiemelés tőlem — B. F.). Aki nem mer többé önmagában bízni, hanem önkénytelenül a történelmet (értsd: a már hatalmon lévő és pozíciójukat féltő embereket — B. F.) kérdi meg érzése felől: »hogyan érzek itt«, az hovatovább félnétségből színésszé lesz, s szerepet, sőt legtöbbször több szerepet játszik s ezért mindegyiket oly rosszul és alaposan játssza!” „... A régészeti történelem maga elfajul abban a pillanatban, amelyben a jelennek friss élete többé nem önt bele életet és jellemet. Most kiszárad a kegyelet, a tudákos megszokás fennmarad nála nélkül, s önzőn — önmagának tetszelgően forog a saját középpontja körül... Éppen csak az élet megóvása hoz ért, nem fakasztásához...” „Itt válik világossá, hogy a múlt monumentális és régészeti vizsgálata mellett nemegyszer mennyire szüksége van az embernek egy harmadik módra: a kritikaira és pedig erre is megint az élet szolgálatában.”¹¹ A faktográfiai módszerrel végzett iskolai munka pedig éppen azt a harmadik módot teszi lehetetlenné, mert megfosztja a lelket a bírálat lehetőségétől, s a végrehajtóvá süllyeszti, akinek szeme előtt a múlt nagyságai lebegnek — de nem azért, hogy túlhaladja, hanem hogy utolérje őket. Ezzel aztán eljutottunk a történelmi fejlődés horizontjának bezáródásához is, Marx Feuerbachról szóló 11. tézisének negációjához. (Gondoljunk csak pl. a rotáció fogalmát a szó eredeti — körforgás — értelmében felfogó emberekre, akik másokat „képviselve” valójában csak saját érdekeiket képviselik.)

Amíg az ilyen mentalitás determinálhatja az iskolapolitikát is, addig minden új szerkezeti változás egyszerűen *formálissá* laposodhat. Mert mit kaphat cserébe a magasabb szakképesítésért a tanító, akit áruként és eszközként kezelnek?

Pl. a Szerb Szocialista Köztársaság Tanügyi Tanácsának új szakvizsga-szabályzata komoly követelményeket támaszt. De vajon az új szakvizsga-szabályzat nem válhat-e csupán a faktográfiai szint mércéjévé — hiszen önmagában a leg-

¹¹ Nietzsche: *Korszerűtlen elmélkedések; Történelem és élet (Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben; 1873/74)*

jobb eszköz sem biztosítéka semminek sem. Minden a használatától függ; attól, hogy milyen céllal használják. Ezért az új szakvizsga-szabályzat is csak lehetőség a nagyobb szaktudás megszerzésére és ellenőrzésére. De ugyanakkor eszköze lehet a pozíciók megtartásának is. Sok fejlett országban a szaktudás megszerzésére állandó lehetőséget biztosítanak, s a magasabb fokozatok megszerzését erkölcsileg is, anyagilag is jutalmazták. Amíg erre nálunk nincs pénz és nincs lehetőség, addig a szakképesítés formális volta oda vezethet, hogy pl. kiebrudaljuk az osztályból a jó szakembert (mert nincs formális szakképesítése), és helyébe ültetjük a formális szakképesítéssel rendelkező szakbarbárt. De a másik alternatívát sem fogadhatjuk el, ti., hogy hogy meghagyjuk munkahelyükön a formális képzettség nélküli embereket, mert egyrészt a faktográfia miatt még inkább faktográfussá válnának (az alacsonyabb tudású emberek könnyebben „programozhatók” a formális tekintély alapjáról), másrészt pedig a teszthez és hasonló mércékhez idomított oktatásfolyamatban meglehetősen nehéz ellenőrizni, hogy ki a jó szakember.

Harmadrészt, a tanítók szakképzettségének csupán formális mércékkel való mérése bürokratikus érdek, mert a formabájlványozás és középszerűség megtartása az emberekkel való manipuláció és a birtoklási pozíciók védelmének előfeltétele.¹²

Negyedrész, a tanítók szakképesítésének kérdése szintén üzlet lehet. Ha az oktatói-nevelői káder képzését szolgáló iskolák pénzelése másodlagos dolog és fennállásuk csupán a gazdasági lehetőségek szemüvegén át szemlélt, akkor már az anyagi lehetőségek eleve meghatározzák a tanítók szaktudásának minőségét, ugyanúgy, ahogy azután ezek az emberek majd az elemi iskola anyagi helyzetének szűkös körülményeit szaktudásuk szükségességével tetézve arra használják fel, mint ahogy őket is árúnak tekintették, hogy ők is árúnak tekinthessék tanulóikat, hogy így nagyobb fogyasztói élvezetekhez juthassanak.¹³

Ne folytassuk az illusztrációkat! Mi a következménye mindennek? „A tanító olyan fáklya, aki másnak világítva önmagát égeti el” gondolatát nem lehet vulgarizálni azzal, hogy a globális társadalmi szerkezetben elfoglalt helyzet kedvezőtlenebb voltát a fenti vigasszal pecsételjük status quóvá, hogy ugyanakkor ebből a helyzetből mások hasznot húzzanak. A pedagógust nem lehet árúvá tenni (mint ahogy egyetlen embert sem), mert úgy járunk vele, mint valamikor a rabszolgával jártak. A rabszolga nem volt érdekelt a társadalmi munkamegosztásban: Tönkretette a bonyolultabb munkaeszközöket, mert miért is vigyázott volna rájuk? Ha a pedagógussal kufárkodunk, az majd a gyermekek lelkét teszi tönkre kufárkodással. Silány munkát ad, silány tudást, silány szakembert. És a kör ismét bezárul majd.

Az alacsony szakképzettségű (vagy formális szakképzettségű) tanító egyrészt tehát nem tud és nem is akar (mert nem érdeke) korszerű oktatói-nevelői tevékenységet végezni. A gyermek túlterheltségének ez nyomós oka, mint ahogy a túlterheltség nyomós oka a már felvázolt deformációk megjelenési lehetőségének. Sem bírálni nem képes, mert nincs alapja, nincs átfogó koncepciója, hanem másról kérdi, „Mit is csináljak itt?”. Nem a munkában érzi jól magát, hanem a munkán kívül. Igyekszik kihasználni a hivatás nyújtotta előnyöket. Számára a gyermek lelke áru. Ezért minél egyszerűbben végzi el munkáját (s a magogatás

¹² Vö. ezzel a formabájlványozásról és a középszerűségről írottakat a *Školski život* 1968/2. számában, 3. o.

¹³ Az oktató-nevelői munka egyoldalú, csak mennyiségi produkciójának figyelembevételére és üzletté változtatására utal a következő, valóban megtörtént eset. Az egyik tanárképző főiskolán komoly javaslatként hangzott el, hogy a tanár csak akkor kapjon munkadíjat, ha a vizsgán a jelölt pozitív jegyet kapott. Ergo: engedjünk át mindenkit, így telik az erszény.

a legegyszerűbb), a többi időt pedig mellékkeresetre fordítja; kártyázástól a disznóhizlalásig, a különórák nagyüzemi gyártásától a feketepiacozásig. Az emlékezetmegterhelő ésszerűtlen tanítás a munka dandárját leginkább a szülőkre hárítja. Indirekte tehát a szülők most éppen olyan manipulációs függvényei lesznek a tanítónak, mint ahogy a tanító is manipulációs függvénye a „felsőbb” tényezőknél. És ebben a pillanatban egy új rétegződés indul meg a lélekkereskedelem következtében. Az iskolázott vagy a gazdagabb szülő — ha foglalkozik gyermekével, vagy ha póttanítást fizet — egyszerre a „jobb diák” papája-mamája lesz. A kubikos napszámos gyermeke meg pl. a „rossz diák” lesz, mert neki senki sem pótolja odahaza azt, amit a tanító elsinkófált tőle, de amit megkövetel; no meg neki dolgoznia is kell, és nem ér rá 200—300 számtanpéldát megoldani, és nem is adhatja ki azokat „árendába” megoldásra.

Van a dolognak még egy oldala is. Amikor a gyermek „rajtakapja” szüleit, hogy azok valamit nem tudnak, akkor aztán könnyű az út a szülői tekintély (és minden tekintély) haláláig. Az „ő beszél, pedig ő sem tudja” argumentáció mögött az rejlik, hogy a gyermek 1.) meggyőződik az iskolai munka felesleges embernyzó voltáról, mert lám a szülő sem tudja a feladatot, és mégis él, sőt lehet, hogy jól keres, sőt lehet, hogy csemetéjének még autót is vesz, a tanár meg villamoson utazik. Tanulni tehát értelmetlen. 2.) A gyermek lebecsüli a szüleit is (vélt tudása ormairól) és nevelőit is (anyagi helyzetének ormairól, amelyet más alapozott neki talapatnak). No de ez már pszichológiai téma lehetne, s a komoly elemzés egészen a huliganizmus szociálpszichológiai eredőihöz is elvezethetne bennünket. Ezt azonban csupán villanásnak szántam, hogy a következmények új oldalára is rámutassak.

A lényeg most számunkra az, hogy a tanító lélekkereskedelme miatt a gyermekek szociális helyzete az iskoláztatás során egyre inkább döntőbb befolyást nyer. Szépen megállapíthatjuk, hogyan zárulnak be a továbbtanulás kapui sok szegényebb sorsú gyermek előtt pusztán azért, mert a gyermek *valóban rosszabb átlagos tanulmányi eredményt ér el*, mint a tehetősebb szülők gyermekei. Mindez pedig (többek között) azért is, mert amit a tanító elnyereszkedett a gyermek lelkével spekulálva, azt a szegényebb szülő nem tudta megvenni a pedagógia feketepiacán.

Ad c.)

Ebből a komplexusból csupán két tényezőt emelek ki, hogy a megvesztegetés régi gyakorlatának apró kis közzjátékát, a tej-túró-hizlalt kacsza és a kék boríték vonalát csak mint teljesen mellékes és egyáltalán nem mélyreható primitív üzletet vessem közbe a lélekkereskedelem következményei tárgyalásának folyamatába.

1. — A pozitivista-pragmatista mentalitás erősen kedvez az introjekciónak nevezett — „amit nem értem el én, érje el a gyermekem” — jelenségnek. Ez a védelmi mechanizmus a szülőket kettős vonalon befolyásolhatja.

A gyermeket túlfeszített munkatempóba kényszerítik, meghatározott foglalkozásra készítik elő, s egyáltalán nem veszik figyelembe annak természetes érdeklődését, képességeit stb. A cél elérésének érdekében vagy teljesen azonosítják magukat a tanítóval (amíg gyermekük sikerrel lépked előre), egyáltalán nem törődve azzal, hogy mire és hogyan tanítják a gyermeket, vagy, amint a gyermek előrehaladása megnehezül, egyszerre hajsztát indítanak a tanító ellen. Hol itt a lélekkereskedelem? Elsősorban ott, hogy a szülő a saját gyermekét eszközként használja fel ambícióinak kielégítésére. Ez ha nem kereskedelem, akkor fogyasztás. Másodsorban a tanítóval kereskedik, s ezzel együtt az egész pedagógiával. Amíg a gyermekkel „nincs baj”, addig azzal „fizet” a szülő, hogy

teljes erejével támogatja a tanító munkáját, az iskolát stb. Ha „baj van” a gyermekkel, akkor az iskola egyszerre rossz árucikk lesz. Nemegyszer megtörtént, hogy a tanítót menesztették az iskolából, mert nem volt hajlandó kiszolgálni pl. néhány befolyásos szülő érdekeit. Az ilyen eljárásnak a legrafináltabb módzatai lehetnek, melyekről nem célozom írni.

A fent vázolt ténykedés más területen is megfigyelhető. A szülők egy csoportja pl. egyes tantárgyakat másodlagosnak tekint, és bizony az ilyen felfogás eléggé erősen befolyásolhatja az iskola arculatát. Pontosabban mondva, előfordulhat, hogy a szülők iskolához való viszonyulása az utóbbit a szülők szűk, egyéni érdekeinek kiszolgálójává deformálhatja. A piac pl. így keletkezhet. Az iskolatanácsban, a KSZ alapszervezetében vagy egyéb „befolyásos” szerveken keresztül nyomást gyakorolhatunk egyes tanítókra, az egész tantestületre stb., hogy pl. befolyásoljuk az osztályozás kritériumát, hogy befolyásoljuk egyes tantárgyak feldolgozásának terjedelmét és mélységét stb., attól függően, hogy mit tartunk mi — szülők, nevelésben érdekelt polgárok stb. — fontosnak az iskolai munkában. Egyszóval, a pedagógiai tevékenységet érdekcsoportosulások egyeduralmi eszközévé változtathatják. Ezzel a pedagógia tudományos volta tulajdonképpen tárgyitalanná válik, kereskedelmi árucikk lesz. A vételár rendszerint az illető tanügyi munkás előmenetele a „társaságban”, a politikai életben, a mellékereseti lehetőségek kibővülése; vagy más beneficiumok. Ez azért is könnyebben megtörténhet, mert a pedagógus anyagi helyzete kedvez az áruvá tételnek, no meg szaktudásának hiányosabb volta befolyásolhatóbbá teszi.

2. — A másik eset a szülők kiszolgáló típusú viselkedése, amikor nem mernek ellentmondani a „befolyásos” tanügyi munkásnak, mert félnék a bosszúállástól. Így a tanító a gyermekek lelkével spekulálva ismét pozícióelőnyhöz juthat. A szülők valamilyen módon megfizetik a kért (vagy ki nem mondott) árat a jó jegyért, a Vuk-diplomáért stb.

Míndezeket a manőverezéseket a tanulók tényanyaggal való traktálása megkönnyíti, mert az ilyen eljárás lehetőséget ad a favorizálásra, még hozzá sokkalta inkább, mint az önálló gondolkodásra való nevelés eljárása. Az utóbbinál a munka a tanító és a tanuló interakciójára épül, míg az előbbi esetben a tanuló passzív, tehát könnyebben manipulálható vele. Az eljárás pedagógiai indoklásától most eltekintünk, mert minden pedagógiai alapképzettséggel rendelkező ember számára világos, hogy pl. könnyebb gyenge osztályzatot adni annak a tanulóknak, akitől csak faktográfiát követelünk, mint annak a tanulóknak, akit a problémák meglátására és fokozatosan önállósuló megoldására oktattunk.

Ad d.)

A különórak gyakorlata tipikus példája az üzletelésnek.

Tegyük fel, hogy a tanító a legjobb szándéktól vezérelve (tehát jóindulatú nemtudásból) olyan helyzetet teremt, hogy a tanulók nem képesek egyedül elvégezni a rájuk rótt feladatokat. Ez a helyzet rendszerint a túlterheltség, a faktográfia uralmának következménye. Ilyenkor mit teszünk? Különórákra járattjuk a gyermeket. A különórakért kb. 800—5000 régi dinárt is elkérnek. Kialakul egy réteg, amely sommás jövedelemhez jut ily módon. Tegyük fel továbbá, hogy a tanító szándékosan teremt ilyen helyzetet. Ilyen esetben az is megeshet, hogy osztalékot kap a munkalehetőség szállítása miatt. A gyermek lelke áru lesz a pedagógia kufárainak piacán. A különórázttató rétegnek rendkívül megfelel a faktográfikus tanítás. Ezért ennek a gyakorlatnak tüzes védelmezői. Mivel a különórás réteg intellektuálisan magasabb szintű, s rendszerint pozícióban is az, világos dolog, hogy befolyását könnyebben érvényesítheti. És mit tesz az az igazgató, akinek feje felett a négyévenkénti újraválasztás Damoklesz-

kardja függ? — Mossa a kezét, mint Pilátus, vagy ő is szép érveket talál ki a helyzet igazolására. A további részletezéstől eltekintek. Aki nem tud különórát adni gyermekének, az elégedjen meg a másodrendű tanuló szülőjének szerepkörével. Íme a szociális rétegeződés nemkívánatos jelenségének egy újabb oka.

A „tesztösszeállítás” külön jövedelmi forrás lehet, amely a gyermek lelkére spekulál, és a faktográfia táptalaja. A tesztek kérdéséről már egy más szempont alapján írtam. Tegyük fel most, hogy két-három községek közötti csoportosulás különböző pedagógiai érvekkel felvértezve felmérést eszközöl ki az illető területen lévő iskolákban. Ezt valakinek fizetnie kell. Vagy az iskolafenntartó közösség fizeti az ilyen (sokszor tudományosan indokolatlan — tisztán kommerciális érdekből végzett) felméréseket, vagy maga az iskola. Megesik az is, hogy pl. a köztársasági vagy a tartományi Oktatásfejlesztő Intézet nem tartja szükségesnek és indokoltnak a felmérést, azt mégis bejelentik. Mellékes dolog lehet például, hogy az illető „tesztet” csupán egy ember állítja össze; hogy standardizálnak nyilvánítják, holott a különböző iskolák specifikus helyzete, munkastílusa stb. ezt nem teszi lehetővé; hogy a tantervi anyagból csupán a rényekre alapoz, melyeknek terjedelmét és struktúráját önkényesen állapítja meg az összeállító stb. stb. A kellő szaktudás híján levő tanítók pedig még kellő ellenérveket sem tudnak felsorakoztatni az eljárás ellen. A gyermek pedig írja a „tesztet”. Kérdés azonban, hogy mit érünk el mindezzel. Illetve, azt hiszem, ez egyáltalán nem is kérdés.

A tankönyvek, segédkönyvek, munkafüzetek stb. árulása sokszor szinte a házalásig fajul. Sok tanító jutalékot kap a könyvterjesztésért. Persze azokat a könyveket követeli meg, amelyekből hasznot húzhat. A minőségi kritérium mellékes marad, a táskák súlya növekedik. Mindez nem kis oka a tanulók túlterheltségének és az iskolákban uralkodó könyvtarkaságnak. Mindezzel nem akarom azt mondani, hogy a többféle forrásból származó információk használata nem kívánatos. Csak a sokszor teljesen kontár módra összetákoltt könyvek létjogosultságát vonom kétségbe, és a tarkaság következtében előállott dezorientáció veszélyére figyelmeztetek. Mindez a Szerb Szocialista Köztársaság Tanügyi Tanácsának határozatai ellenére is megtörténik iskoláinkban! Veszélyes dolog, ha a pedagógia a könyvvarusítás piacává fajul, ha a tanító rikkancs lesz 10% jutalékért. Nyonyit ér a gyermek lelke? Az említett eljárás a szociális rétegeződés következtében előállott tudásrétegeződésnek ismét egyik oka. Akinek van pénze, az okos lesz, akinek nincs, az előtt bezáródnak a kapuk.

4.

Összegezzük a mondottakat, habár az illusztrációk száma kicsiny is volt.

Megállapítható, hogy a faktográfia uralma túlterheltséghez vezet. A túlterheltség oka nagyrészt (a most nem elemzett okok mellett) a pedagógia kereskedelemmé változtatása. A pedagógiai kereskedelem kedvezőtlen helyzetbe hozza a szegényebb tanulókat, alacsonyabb tudásszintre kényszeríti őket.

A faktográfia uralma elősegíti a középszerűség és a végrehajtó lelkiület kialakítását, megfosztja az embereket a kritikai képességtől. Szakbarbarizmushoz vezet. A kultúra elszegényedését okozhatja, s ennek világos politikai következményei vannak.

Végezetül, az önálló, kritikai, alkotó gondolkodást gátolva, a faktográfiára alapozó tanítás a technikai nivó továbbfejlődésére is gátolólag hat, mert csupán idegen eszmék realizátorait termeli, de nem az alkotó szakembert, akinek alapvető tulajdonsága a speciális tájékozottság mellett az átfogó értékelés képessége

is, amelyet csak szolid általános kultúrával és sablonmentes gondolkodással érhetünk el.

A jelenségre való figyelmeztetésen kívül ennek az írásnak más célja nem volt. A probléma megoldásának lehetőségeit már egy másik elemzésnek kellene taglalnia, amely azonban sokkal szélesebb körű, s főleg nem egyéni munkát igényel. Befejezőnek, mintegy tanulságképpen, a pedagógusnak csak Max Horkheimert idézhetem ismét: „Először is a nevelőnek a társadalomban más helyet kell biztosítani, nem olyant, amilyent ma elfoglalnak a nevelők és a nevelők nevelői. A hatalom és a lelkiismeret közötti helyes viszony komoly szellemi és szervezői erőfeszítéseket igényel, amelyre a társadalomban ma kevés kilátás mutatkozik. A társadalom egyéb dolgokkal van elfoglalva. A többség fő törekvése a hatalom vagy az aktív szabad idő, amelynek megvalósulásában, minden bőség ellenére, a lelkiismeretnek úgyszólván nem marad hely.”¹⁴

¹⁴ Ibidem.

ANDRÉ BRETON ÉS A SZÜRREALIZMUS

MEZEI ÁRPÁD

„A SZÜRREALIZMUS” címen a budapesti Gondolat kiadásában megjelent kötetben Bajomi Lázár Endre bevezető tanulmányát, Szávai János írását „A szürrealizmus esztétikájához”, majd „A szürrealizmus dokumentumai” és az „Irodalmi szemelvények” c. fejezeteket találja az olvasó. A két utolsó fejezetet ugyancsak Bajomi Lázár Endre állította össze. Mindez így együtt nagy haladást jelent ahhoz a módhoz és mértékhez képest, ahogyan és amilyen mértékben a szürrealizmust a magyar kritikai-történeti irodalom tárgyalta. A lényegi eltérés onnan származik, hogy Bajomi Lázár Endre a dogmatikusan sommázó tételt, amely szerint a XIX. század közepén túl Európában minden a burzsoá dekadencia terméke, nem úgy értelmezi, hogy mindezek a termékek értéktelenek, sőt károsak. Szerinte ilyen általános összefüggésben szemlélve, a marxizmus is a burzsoázia bomlásterméke. Bajomi Lázár Endrének ezt a megállapítását hosszú felsorolással lehetne kiegészíteni, minthogy a modern természettudomány, legújabb időkből a kibernetika, a genetika ilyen értelemben ugyancsak a burzsoázia „bomlástermékei”.

Érthető, hogy az új kiindulópont elfogadásától sokan visszariadnak. Ilyen alapon ugyanis a kritikusnak vállalnia kell választott tárgyköre kritikai, történeti, világszemléleti feldolgozásának feladatát. Kétségtelen ugyan, hogy például Mendelejev elmélete az elemek periodikus rendszeréről ma már elavult, de tömördek felismerést tartalmaz, és az egész későbbi fejlődés alapját szolgáltatja. Így kritikusának sok kimunkálnivalója van, amit a ravasz dogmatikus teljesen megtagadhatott. Bajomi Lázár Endre bevezető tanulmánya, terjedelméhez képest, sok történeti (kultúr-, irodalom-, műtörténeti) anyagot tartalmaz, sok információval szolgál a mozgalom és előzményei művészeti, világszemléleti és egyéb célkitűzéseiről. Tárgyalásának módja elsősorban tudományos-kritikai. A szerző úgy fogalmazza megállapításait, hogy az olvasó megtudja, mit akar a szürrealizmus, és mit akarnak a szürrealisták, mennyiben fogadja el a szerző eredményeiket, és mit utasít el belőlük. A szöveg világosságával lehetővé akarja tenni az olvasó számára azt is, hogy az maga ellenőrizhesse az ítéleteket. A szövegből kiderül, hogy Bajomi Lázár Endre, különböző fenntartásai ellenére, a szürrealista irodalmat döntően irodalomnak, a festészetet döntően festészetnek tekinti, róluk mint író kíván írni, és amit ír, az elsősorban irodalom.

Szávai tanulmányának megállapításai ugyancsak az új szemléletben gyökereznek. Mindjárt kiindulópontjában leszögezi, hogy a szürrealizmusban a lényeg a mondanivaló, a szürrealizmus „tágabb értelemben véve, filozófiai koncepció”. Ez nyilván Dantére vagy Michelangelóra is érvényes, és így itt is abba a józan gondolatkörbe kerülünk, amelyben az irodalmat irodalomnak, a művészetet mű-

vészetnek tekintjük, és a kritika ma rendelkezésre álló módszereivel tárgyaljuk, amelyek alapján már felismertük, hogy az irodalom és művészet az ember világlevélétének és életformájának alakítását szolgálják.

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a kérdés diszkusziója megfelelő meredbe terelődött, amit jómagam, mint a szürrealista mozgalom egyik kései részvevője, teljes mértékben helyeselhetek, annál is inkább, minthogy Bajomi Lázár Endre szerepemet megfelelő megvilágításba helyezi. Nézeteim egyes részletkérdésekben természetesen eltérnek a könyv tételeitől, de minthogy azokat több helyen kifejtettem és munkáimat Bajomi Lázár Endre megfelelően idézi irodalom-összeállításában, minden olvasó tudomást szerezhet róluk, és így felesleges volna itt megismételni őket. Egyes vitás kérdések egyébként magában a könyvben eldőlnék. Így Bajomi Lázár Endre Valéryt idézi, aki szerint a szürrealista költőket nem lehet megkülönböztetni egymástól, de Szávai jól látja, hogy meglepő különbségek vannak köztük (135. oldal). A *Hid* olvasói ismerik Sirató Károly mesteri fordításait, amelyekből ez ma már kétséget kizáróan kiderül.

Kritikai megjegyzésekre tehát az adott helyzetben szükség nincs, és így könyvismertetésemet ezen a ponton be is fejezhetem.

Azonban az ügy érdekében nem lesz felesleges, ha megkísérlem a szerzők alaptételét — miszerint a szürrealizmusnak mondanivalója van — oly módon megerősíteni, hogy ezt a mondanivalót egy dimenziójában közelebről meghatározom. Így egyben az is kiderül, hogy a szürrealista irodalom „homályossága” is nagyrészt a mondanivaló újszerűségéből és gazdagságából származik. Mindez pedig alkalmat ad számomra, hogy jóvátegyem régi mulasztásomat, és elmondjam nézetemet a motívumokról, amelyek André Breton költészetét és mozgalmi szerepét meghatározták.

Az ember biológiai különállása sok szerző szerint abból származik, hogy az embert nem tekinthetjük olyan értelemben fajnak, mint a 80 millió éve változatlan hangyafajokat. Az ember maga állandóan változik, másodalt pedig tulajdonságaiban nem specifikus, nem partikuláris tendenciájú, hanem erősen szintetizált, és így az embert legjobban magával a törzsfajlódással azonosíthatjuk. Azonban ez a biológiában jól ismert tétel csak a tényállás egy részét fejezheti ki, mert hiszen a görög civilizáció igenis kialakított egy emberi fajfogalmat, és ezt olyan invariáns tulajdonságokkal ruházta fel, amelyek a történelemben igen maradandónak bizonyultak. Így hát kétféle ember van, aminek megjelölésére a „Histoire”-ban a minotauruszi és thészeuszi ember terminusokat vetettük be. Amit azonban nem fejtettünk ki, az az, hogy a biológiai átalakulás, változás mögött végső soron az Idő problémája húzódik meg. A szürrealista törekvések az Idő különböző lényeges új aspektusait igyekeznek megragadni, és ez első sorban Breton munkásságára érvényes.

Az európai gondolkodás és tudomány időfogalmát a párizsi egyetem doktorai a középkor derekán alakították ki. Az idő eszerint egydimenziós kiterjedésű, egyenes vonalban egyenletesen halad előre, és a pontszerű Jelen Múltra és Jövőre osztja. De ha ezt az elképzelést túlságosan mereven követjük, mondja S. K. Langer („*An Introduction to Symbolic Logic*”), akkor figyelmen kívül hagyjuk az európai gondolkodás sok érdekes produktumát. Langernek ez a megjegyzése ma már szinte felesleges, mert hiszen a számítógépek például sokszor diszkontinuous időben operálnak, és így a különböző időformák a gyakorlatban is egyenjogúságot nyertek.

Pszichológiailag a Múltnak a memória, a Jövőnek az előrelátás felel meg. Szereposztásuk ismert: a jelenségek determináltsága a múlt függvénye, a szabadságuk a jövőé. Innen kiindulva érthetővé válik Breton egyik verseskötete (*Le*

Revolver à Cheveux Blancs, Cahiers Libres, 1932) bevezetésszerű szövegének címe: Il y aura une fois, azaz: „Lesz egyszer”. A kifejezés nyilván a mesék örökös „volt egyszer” fordulatát utasítja el (amint a szöveg maga is utal később erre), és a hangsúlyt a Jövőre helyezi át. „Hol van a holnapi hó” (11. oldal), fordítja Breton visszájára Villon ismert refrénjét. Idézi a józan ész okoskodását, amely szerint „a szellem minden lépésben az idő és a helyek nyomaiba ütközik”, és megtagadja. Jegyezzük itt meg, en passant, hogy ezzel alapvetően szembefordul a bergsonizmussal is, amely szerint a befejezett tény végleges. (Bevezetés a metafizikába.) Az ember korlátai és lehetőségei eszerint egyaránt az időből származnak. A kötet „Lune de Miel” verse befejezésének kristálytiszta megfogalmazásában: „Szemeink mélyén olyan, a jövőre irányuló bájos számítások mentek veszendőbe, mint a börtönfalaké.” („Au fond de nos yeux se perdaient de jolis calculs orientés vers l’avenir, comme ceux des murs de prisons.”). A „Cartes sur les dunes” versben a költő mint sajátos birodalomban mozog az időben, és végül leplek, függönyök között felismert egy embert, aki az ő véréből származott („un homme issu de mon sang”). De az idő előresiethet és megállhat: „akkor már annyi időm voltam, mint most”.

A történetek szövevényében tehát Breton a fonalak nagy részét értéktelennek tekinti, és csak azt fogadja el, amely a jövőnek a jelen felé közeledéséből keletkezik. Innen mindenekelőtt érthető, miért volt a szürrealizmus története elsősorban a kizárások története.

Azt, hogy melyik fonal jelenti a valóban létezőt, nehéz megállapítani. Könnyebb eldönteni a kérdést, melyik nem az. Így Breton Vaché leveleinek kiadásához írott egyik előszavában megállapítja, hogy nem lehet elfogadni semmit, ami — intellektuális területen — a maga korában „realizálható”. „En természetesen csak a meg nem valósult dolgokat (choses inaccomplies) szeretem”, teszi hozzá. A Jövő elértéktelenedik, amint Jelenné válik. Ami az elfogadhatót illeti, arra nézve útbaigazítást ad az „Etats Généraux” versciklus egy megjegyzése: még a kockázatot is bizalmatlanul kell megvizsgálni.

Miért tehát ez a sok elutasítás? Az ember nyilván problematikája megoldására törekszik, de nem bizonyos, hogy akár a legkomolyabb kísérletek lefolytatói megfelelő módszerrel nyúlnak a kérdéshez. Az emberi szellem természeténél fogva analitikus, és így éppen az egyértelműsége törekvéssel ellentmondásokat teremt. A szürrealizmus azonban ezeket elutasítja: a megkülönböztetés a szép és csúnya, a jó és rossz között abszurd, állítja Breton. De Tilopa már jóval korábban felállította szabályait: „Semmi analízis.” Vagy a másik Zen bölcs, Seng Csan: „A Jó és a Rossz konfliktusa a lélek betegsége.” Minthogy az értelemről a megoldás nem várható, a szürrealizmus az öntudatlan rendszerhez fordul. A freudi szemlélet is felismerte, hogy az öntudatlan nem fogadja el az ellentéteket ellentéteknek, de úgy véli, hogy ez az öntudatlan archaikus voltából, differenciálatlanságból következik. Talán abból is, de másoldalt kétségtelen, hogy az öntudatlan rendszer univerzalisztikus törekvést mutat. Hérakleitosz egyik fragmentumában azt állítja, hogy nappal egy közös világban élünk, éjszaka mindenki a maga külön világa felé fordul. Azonban a nappali, közös világ közössége korlátolt, „szignitív” (Husserl) szimbólumaival az azonos nyelvterületre szorítkozik, és azon túl már problémák merülnek fel. Viszont az álom szimbolikája valóban univerzális, minden emberre érvényes.

A „Szürrealizmus” szerzői azt mondják, hogy az automatizmus megvalósíthatatlan. Bajomi Lázár Endre Bretont idézi (39. o.), és hozzáteszi, hogy az igazi automatizmus képtelenség; ugyanezt mondja Szávai is. Azonban Pollock és Mathieu felfedezése a festészet területén megoldotta a problémát: a festőnek

nem szabad az állvány előtt álló helyzetben dolgoznia, be kell lépnie a képbe, a képet el kell táncolnia. A tasizmus megvalósította a szürrealizmus programját, és ennyiben a műtörténetnek már másik fejezete. A szürrealizmus csak programja önmagának, a szürrealista program megvalósítását a tasizmus adta meg — és természetesen mindaz, ami utána következik. Bizonyára más módszerek is vannak; így a fantasztkumok használata, amit pl. Michaux alkalmaz festészetében. Így hát még azt sem mondhatjuk, hogy a szürrealizmus megoldásai költőiek, de irreálisak, és az álmok világába tartoznak.

Ha pedig ez így van, akkor a „Vases Communicants” Breton fő műve. Ezt utolsó beszélgetésünk alkalmával meg is említettem neki. „Valóban ez az egyetlen munkám, amelytől bizonyos mérvű elismerést ma sem tagadok meg”, válaszolta. A megfogalmazásnak ez a szerénysége — bár Bretonnál megszoktuk — igen frappáns volt.

Így hát a probléma igen leegyszerűsödik. A szürrealisták éppoly kevésbé örültek, mint a kibernetikusok. A szürrealizmus, mint minden művészeti irány, megoldásokat ajánl az ember problémáira. Ezek a megoldások természetesen nem kötelezőek. Így, ha valaki már megszerezte a bölcsek kövét, talán nélkülözheti őket, mint ahogy nélkülözheti az is, aki egyszerűbb megoldásokat keres — és az is, aki a megoldásokat más irányokban keresi. Azonban ismeretük mindenképpen csak hasznos lehet.

SZEMLE

MAGÁNYOS EMBER, MAGÁNYOS SZIKLÁN

(William Golding: *Ripacs Martin*, fordította Göncz Árpád. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968.)

„Úgy vélem, a kapitalista könyvkiadástól gyorsaság dolgában ma is tanulhatnánk egyet-mást. Gyakran csodálkozom, mikor több éves késéssel jelennek meg magyarul a külföldi irodalmi újdonságok”, jegyezte meg Benedek Marcell, műfordítói tevékenységére emlékezve, az *Élet és irodalom* riporterének (1964. júl. 25.), s szavait a magyar könyvkiadás nem egy kiadványára vonatkozólag érezzük helyénvalónak, jelen esetben éppen Golding 1956-ban megjelent regényével kapcsolatban. A *Ripacs Martin* ugyanis annak idején jelentősen öregbítette szerzőjének első regényével, *A legyek urával* megalapozott írói rangját, s ma is a modern angol próza egyik kiemelkedő művének számít. Nem tudni, mi okból azonban, csak tizenkét év múltán került a magyar olvasó elé, újdonságként tehát csupán magyar nyelvterületen üdvözölhetjük.

Magányos ember, magányos sziklán. Ebben a rövid mondatban foglalhatnánk össze Golding regényének alaphelyzetét, s ezzel úgyszólván már a könyv cselekményét is felvázoltuk. A regényben ugyanis voltaképpen nem is történik más, mint hogy a második világháború alatt, valahol az Atlanti-óceán térségében a hullámok egy magányos sziklára sodorják egy brit cirkáló segéd tisztjét, név szerint Christopher Martint, civilben színészt, aki ezután hosszú napokat tölt el itt, mintegy az ősember gyűjtögető életmódját folytatva, megmentőire várakozva, kétségbeesett erőfeszítéseket téve, hogy valamiképpen magára vonja figyelmüket. A segítségre azonban hiába vár, sehol egyetlen hajó vagy repülőgép (s ez, tekintettel a háborúra, szinte már irreálisnak hat, ám nyilván nem a szerző szándéka ellenére), Martin mindinkább elcsügged, kétségbeesik, majd a halálfélelemtől, valamint az egyre kuszáltabban feltörő emlékek hatására elméje megbomlik, hogy végül is a sziklán lelje halálát. Eközben persze a múltból felbukkanó, többnyire epizódokra szorítkozó képek révén Martin életének egyes mozzanataival, emberi arculatával, jellemével is megismerkedünk, mindenekelett pedig vallásos rajongással eltelt barátjához, a prédikátor Nathanielhez fűződő kapcsolatának kettősségéről szerzünk tudomást: szeretett, de ugyanakkor holdkórosnak tartott, s mélyen lenézett barátját, akinek, a hullámok közt vergődve, segélykérően nevét kiáltozza

— miután korábban mint szerelmi riválisa alulmaradt vele szemben — éppen meggyilkolni készül, amikor a hajót találta éri.

Ilyenformán a regény első pillantásra valami modern Robinson-történetnek tűnhet (mint ahogy van is benne valami ebből: a sziget, amint a *Legyek ura* példájából láthattuk, Golding kedvelt s fontos funkciót betöltő motívuma), de ugyanakkor légkörében, s főleg alapszituációjában sokban emlékeztet Hemingway *Az öreg halász és a tenger* c. művére is.

Mindenekelőtt a téma, a szituáció rokonságáról van itt szó (hatásról semmi esetre sem), mindkét mű — részben, illetve látszólag — a magányos ember küzdelme a természettel, jóllehet a két regényalaknak az elszánt győzni, illetve élni akaráson kívül jóformán nincs is köze egymáshoz: Martin sokkal magasabb szellemi szinten álló figura az öreg halásznál (de ugyanakkor hiányzik belőle annak egyszerű, tiszta embersége), fanatikusan bízik a szellem, a találékonyság fölényében („Nem akarok hős lenni — fordul egyszer környezetéhez. — De egészséges vagyok, művelt és értelmes. Legyőzlek.”), s éppen ezért elsősorban eszébe keres támaszt, általa igyekszik szabadulni szorongatott helyzetéből. A Hemingway-regénnyel való párhuzam lehetőségei azonban korántsem merültek ki ennyivel. Golding regénye ugyanis éppúgy nem szorítkozik csupán ember és természet harcának (vagyis a Robison-regény alaphelyzetének) ábrázolására, mint Hemingway nevezetes kisregénye, hanem szélesebb, általánosabb emberi mondanivaló hordozója, jóllehet ez a mondanivaló sokkal kevésbé határozottan körvonalazható, mint az *Öreg halász* esetében, és nem is annyira társadalmi természetű, mint a szerző korábbi regényéé, *A legyek uráé*, ahol a hajótörött gyerekek csapatában valóságos mikrotársadalommal találkozhatunk. A *Ripacs Martin* mondanivalója ezzel szemben — legalábbis bizonyos szempontból nézve — kissé túlságosan szétfolyó, illetőleg valahogy túl általános (s vallásos szemléletet tükröző) példabeszédnek tűnik a bűnös bűnhődéséről, a büntetés kikerülhetetlenségéről, aminek következtében kissé közhelyszerűnek érezzük a regény végső konklúzióját. Persze kutathatnánk máshol is a főmondanivaló, az alapvető gondolati mag után. Például abban a mozzanatban, hogy Martint azután éri utol végzete, hogy elméje megbomlott, amiből első pillantásra olyanféle mondanivalóra gyanakodhatunk, ami legtöbörében talán az „akit az istenek el akarnak veszíteni, előbb elveszik az eszt” ismert ókori szállóigében lenne összefogható. E feltevésnek azonban élesen ellentmond az a helyzet alapján nyilvánvalónak látszó tény, hogy Martin tragédiája akkor is mindenképpen bekövetkezne, ha elméjének épsége élete utolsó pillanatáig sértetlenül megmarad. Ebből a szempontból Martin elméjének megbomlása inkább jótékony folyamat — általa, ha a halállal való szembenézést egészében nem is, de a halál pillanatával való találkozást mégis elkerülheti —, úgyhogy itt akár még a gondviselésre utalást is sejthetjük, illetve ezzel párhuzamosan mintegy az értelem erőfeszítései meddőségének hangsúlyozását, vereségre kárhoztatottságát a fizikai-természeti erőkkal szemben, az önmagában mit sem érő értelem gyengeségének hirdetését. Bármelyik „megfejtést” tekintsük is azonban helyesnek (valószínűleg valamennyinek lehetőségét szándékosan rejtette művébe a szerző), mindenképpen bizonyos hiányérzetünk támad, és ismét csak a mondanivaló közhelyszerűségének megállapítására kényszerülünk, amit az azt kifejezni hivatott eszközök érdekessége és eredetisége — noha ebből a szempontból a regény erényei vitathatatlanok — sem tudja egészen feledtetni velünk.

Külön kérdés a regény befejezése, vagyis a történet „visszavonása”. A

regény végén ugyanis megtudjuk, hogy Martin a cirkálót ért találat után azonnal életét vesztette, s ily módon az egész történet megkérdőjelezésével kerülünk szembe. Báti László, a magyar kiadás előszavának írója ezt a zárófordulatot olyképpen értelmezi, hogy az egész regény mintegy a tudat „utolsó fellobbanásaként” játszódik le, noha maga is kifejezi kételyét, vajon „a hosszú történet tartalmi elemei beleférnek-e a végső tudatállapot egyetlen pillanatába”. E sorok írója a maga részéről e kételkedésben tovább megy, s teljes egészében elveti ezt a feltevést, amit a regény szövegében semmiféle utalás sem támaszt alá, kissé erőltetettnek érezve a zárófejezet ilyenén való tolmácsolását. Talán sokkal közelebb járunk a szerző szándékának megértéséhez, ha azt tételezzük fel, hogy az író itt inkább a lehetséggel, a feltétellessel játszik, azt írva meg, mi történhetett volna, ha hősének sikerül túlélnie a katasztrófát, s valóban egy elhagyott sziklaszirtre kerül. Vagy talán azt is, vajon Martin, a potenciális gyilkos, milyen büntetést érdemelt volna?

Túl azonban a különféle találgatásokon, a regény mondanivalójának többértelműségén és bizonyos fokú banalitásán, Golding regénye mégis rendkívül érdekes és értékes olvasmány. Környezetábrázolása, leírásai, érzékletességükkel, gyakran természettudományos precizitással, nemegyszer kifinomult megoldásaikkal képesek mélyen megragadni az olvasót, a külső világba vegyülő emlék- és vízió-képek pedig egyenesen szuggesztíven hatnak. Legfőbb értéke pedig mindenképpen egy körömszakadtáig küzdeni tudó és éppen ezért minden esendőse, vagy ha úgy tetszik, „bűnössége” ellenére is együttérzésünket elnyerő, teljes mivoltában megmutatott ember életben maradásáért folytatott harcának lenyűgöző ábrázolásában rejlik. Sőt talán akkor sem túlozunk, ha nagybetűvel írt Emberről beszélünk. Mert alighanem abban is fellelhetjük a szimbólum elemeit, hogy Christopher Martin foglalkozását tekintve színész, vagyis mintegy *alakítja*, tehát szemünk előtt *képviselet* az Embert, bűneivel és erényeivel egyaránt. És éppen ezért nem is annyira az áttételesen kifejezett mondanivaló, mint inkább a léggör, a fogcsikorgató halálküzdelem levegője az, ami emlékezetünkben legfőképpen maradandó nyomot hagy maga után.

(Varga Zoltán)

A SZÉPSÉGRŐL, MÉG EGYSZER

Benedek Marcell: *Szépen élni*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1968.

Amióta 1922-ben megjelent a *Bevezetés az olvasás művészetébe*, Benedek Marcell egymás után írta az irodalmat népszerűsítő könyveit. A *Bevezetés* négy kiadása, több esztétikai és irodalomtörténeti áttekintés, írói monográfiák, a három „kis könyv”, a *Hajnaltól alkonyatig* s a tavaly megjelent *Szépen élni* (meg az azóta kiadott *Világirodalom*) tanúsítják, hogy Benedek Marcell munkásságának jelentős részét az olvasók tájékoztatásának, új olvasók meghódításának, az irodalom megszerettetésének, a művészet titkai feltárásának szentelte.

Szemben a három „kis könyvvel”, ahol a vers, a regény- és drámai irodalom hossz- és keresztmetszetét adja s a műfajok problematikájával foglalkozik, szemben a *Hajnaltól alkonyatig* című könyvével, melyben éle-

rének legnagyobb olvasóélményeiről számol be, a *Szépen élni*ben irodalomelméleti, esztétikai, művészetpszichológiai és az irodalommal meg a művészettel összefüggő etikai kérdésekről fejt ki nézeteit. Alapvető dolgokról van szó ebben a könyvben, itt sűrűsödik össze mindaz, amit egy élet olvasmányai adtak: a tapasztalatok, tanulságok; itt kristályosodnak ki a végkövetkeztetések. Esztétikai credóját mondja el ebben a művében Benedek Marcell, s szavaiból a visszaemlékezés, az újraélés és természetesen — a nagy pedagógusok örök vonásaként — a tanítás öröme árad. A könyvet esztétikai élményeinek összefoglalásával zárja: „... gyönyörködtem mindenben, amiben a szépség valamilyen fajtáját megéreztem...”

Csodálatos, hogy mennyi adatra, részletre emlékezik Benedek Marcell. S nemcsak könyvekre, regényhősökre, színdarabok szereplőire, hanem festményekre, jelenetekre, utazásokra is — ebben pedig csak emlékezetére támaszkodhat. Roppant erudíciója eleven és szinte határtalan. Olyan tájékozott, hogy megtalál, felismer minden összefüggést.

Ez a könyv voltaképpen a világirodalom áttekintése témák és műfajok szerint, vagy ahogy a szerző mondja: „... afféle világirodalmi vázlat”. (Valószínűleg előkészület is a *Világirodalomra*.) De persze az is, amit a bevezetőben olvashatunk: „... szeretném még egyszer összefoglalni találkozásaimat a szépségeknek minden fajtájával.” Ez és még sok minden más ez a könyv. Értékelések, elemzések sorozata. Élmények, emlékek felidézetei. Egy nagy olvasó hagyatéka. Megtaláljuk benne Benedek Marcell nézeteit az erkölcs és a művészet viszonyáról: „Művészet és erkölcs — egy... a művészetet nem lehet elválasztani az erkölctől.” Véleménye szerint „A művészet mindig kifejezi, rendbe foglalja, érzékelhetővé teszi egy zugát a külső vagy belső világnak”, ebből a zugból pedig „az erkölcsi alkotórészt kihagyni nem lehet.” Nem arra van szükség, hangsúlyozza, „hogy az író erkölcsről beszéljen, erkölcsöt tanítson, példákat mutogasson”. Ő látni akarja az író „erkölcsi gerincét, állásfoglalását, jóval és rosszal szemben”. Leszögezi továbbá: „Az erkölcsnek csak ahhoz van köze, hogy az író komoly szándékkal és művész módjára, a maga benső igazságérzete szerint ábrázolja-e, amit látott.” Tehát az őszinteség és a valóság iránti viszony szerinte az irodalomban döntő mérce.

Sajátságos az, amit az esztétikai kritika feladatairól mond: védeni kell az irodalmat a „kihasználás vagy lenyűgözés” veszélyétől, valamint a betolakodóktól, az „erkölcstelen mesteremberektől”. Az olvasók iránt pedig az a kötelessége, hogy rávezesse őket arra, „mi és miért szép az igazi író műveiben”. Leegyszerűsítése ez a problémáknak, egyoldalú szemlélése a kritikának, a kritika feladatainak.

Ezek a *Szépen élni* elméleti alapjai; s akármennyire vitathatók, egy cseppet sem vonnak le az egész értékéből, abból az erőteljes és színes képből, melyet Benedek Marcell ebben a könyvben egy élet olvasmányai és élményei alapján festett a világirodalomról.

(TL)

ÉLET, REGÉNYEK

Tersánszky J. Jenő: *Eletem regényei*. Magvető Kiadó, Budapest, 1968.

Nyolcvanéves volt tavaly Tersánszky Józsi Jenő — nehéz ezt elképzelni, még nehezebb elhinni —, s a jubileumi évben a Magvető összegyűjtötte a *Kakuk Marci* írójának önéletrajzi vonatkozású műveit. Egy vaskos kötetet tesznek ki ezek az írások, vannak közöttük régi keletűek, a húszas évekből, s újak, a hatvanasakból. Képek, hangulatok, színek Tersánszky életéből. Egy élet emlékei.

Nagy írók visszapillantásai legtöbbször hasznos forrásként szolgálnak az életrajzíróknak, irodalomtörténet-íróknak. Az *Eletem regényei* más jellegű könyv, s benne levő írások csak töredékei annak, amit a cím ígér, illetve annak, amit ennek alapján várunk tőle. Ezt már az Igaz regény című, önéletrajznak induló írás sorsa elárulja: „Itt abbahagytam a visszaemlékezést... arra gondoltam, hogy az egész anyagot feldolgozom külön művekként, mert így nagyon tömör.” Pedig nem. Sőt: csak vázlat-szerű. Még több anyagot engedett, követelt volna meg ez a mű. A többi — rövidebb — írás csak egy-egy részletet villant fel. A legéletszerűbbek, legizgalmasabbak s legmaradandóbbak a Naplóm (1914—15) és a Naplóm (1945) — mindkettő történelmi idők dokumentuma. Nemcsak Tersánszky van bennük, hanem kortársai és maga a kor is. Tersánszky mint ember és mint író egyaránt mélyen átélte, amit leírt. Az élmény teszi látomászerű naplójegyzeteit megragadókká, megrázókká.

A Tersánszky Józsi Jenő elmélkedései magáról és a kortársakról című rész meg az író-olvasó találkozóra való emlékezések (főleg az Olvasókról című) azt a másik Tersánszkyt mutatják be közelről. Az író hívei között számosan vannak — vagy talán többségben is —, akik ezt a Tersánszkyt tartják az igazinak. Ezen a helyen és ebből az alkalomból persze nem lehet tisztázni ezt a dilemmát, s ennek a kötetnek nem is a vita eldöntése a célja — de talán jobb is, ha mindenkinek megmarad a maga Tersánszky-portréja.

A könyv legjava, mint mondtam, a naplórészletek, valamint két úti élményeket rögzítő írás (kár, hogy csak kettő!); az *Eletem regényeinek* mindenképpen megvan a helye az író műveinek sorában. Viszont — nem csupán a tárgyilagosság kedvéért — meg kell jegyezni, hogy a Tersánszky-regények talán mégis többet mondanak. Ezek után az emlékezések után vissza kell térni a *Kakuk Marci*hoz, a *Viszontlátásra, drágához*, a *Legendához* meg a többihez: Tersánszkyt, ezt a hihetetlenül összetett, mégis csodálatosan közvetlen író s embert ott találjuk meg. Azok az ő életének igazi regényei.

(TL)

A SZEGEDI JÁTEKSZÍNÉRŐL a *Tiszatáj*-ban közölt cikk rendkívül érdekes, s a benne közölt tapasztalat, azt hiszem, számunkra is tanulságos lehet. „A Játékszínnek csak egy esztendő t engedélyezett a sors — írja Ökrös László —: tavaly októberben nyílt, s az idén májusban már be is zárják. S mindaddig, amíg a nagyszínház átalakítása meg nem kezdődik, a kis színház zárva marad...”

Hogy mit jelentett a Játékszín, erről ezt olvashatjuk:

„Mindenekelőtt: a Játékszín nem a Kamaraszínház folytatása. A tavalyi névváltozás nem semmit sem jelentő átkeresztelés volt, hanem az új név, a Játékszín — törekvéseiben legalább — igényt, minőséget hordozott, akart és tudott — legalább részben — megvalósítani. A Játékszín megszüntette, illetve pontosabban csökkentette a Kamaraszínház esztétikai szennyezettségét. Bár az idei, tehát játékszíni évadba is bekerültek olyan semmitmondó, igénytelen darabok, mint a *Lulu* és az *Ez fantasztikus!*, mégis lényegesebbnek kell tartanunk azt az újat, amit ennek a színpadnak más típusú produkciói képviseltek. Az eredeti szándékok kristálytisza megvalósítását ugyanis zavarta és akadályozta a színház és a közönség kapcsolatának közismerten katasztrofális állapota, amely az idei szezonban odáig vezetett, hogy ahány premier, annyi bukás volt. Mint a vízbefúló, kapkodott és fuldoklott a színház, a pusztaság létét, életét mentve. Nem csoda, ha ebben az abnormális helyzetben nem tudta a Játékszín tiszteletre méltó programját következetesen megvalósítani. Az *Ez fantasztikus!* és a *Lulu* volt az a szalmaszál, amelybe a fuldokló színház kapaszkodni próbált. De hiába kapaszkodott, nem tudott kiemelkedni a vízből; a szalmaszál tényleg szalmaszál volt. E két darab előadása nem használt, hanem ártott a színház és a közönség kapcsolatának, mert tovább csökkentette a színház művészi hitelét, amely a jelenlegi válság legfőbb és végső oka.”

Az utolsó mondatot szeretnénk mindenképpen aláhúzni. Azt hiszem, nagyon találó megállapítás, és nemcsak a szegedi gyakorlatra érvényes.

*

A GOMBOSI TALÁLKOZÓT semmiképpen sem hagyhatjuk ki e havi krónikánkból, nemcsak azért, mert a Gyöngyösbokréta találkozón fellépő dorozslói, bácskerteszi, horgosi, becei, oromi, moravicai, lalíci (szlovák) és gombosi tánc csoportok felejthetetlené tették a gombosiaknak és a más községből idejött vendégeknek az idei május elsejét. A május másodikán tartott kultúr munkás-találkozó sokak szerint jelentős fordulat kezdetét jelzi a jugoszláviai magyar művelődés életében.

A szép számban összejött és a vitában aktívan részt vett magyar kultúr munkások egyöntetűen azt az álláspontot képviselték, hogy szükség van valamilyen központi szervre vagy testületre, amelyik összehangolná, segítené a most ugyancsak magukra hagyott művelődési egyesületek munkáját. Sajat gyakorlatukban érzik,

mennyire káros, hogy most egymástól úgyszólván teljesen elszigetelten tevékenykednek, nincs mód, hogy megismerjék egymás munkáját, felhasználják egymás tapasztalatait, hogy közös akciókat szervezzenek.

A gombosi találkozó valójában már a kezdődő kulturális integráció jegyében jött létre. A doroszlói, bácskerteszi, szilági és a gombosi művelődési egyesület vezetői elhatározták, hogy noha közigazgatásilag három község területén vannak, mégis a saját, a nemzeti kultúra ápolásában annyira nyilvánvalóan közös az érdekeltségük, hogy a jövőbeni szorosabb együttműködés érdekében létrehoznak valamiféle „kulturális kommunát”.

A négy falu kulturális életének közös tervezése és pénzélése, közös műsorok előkészítése minden bizonnyal jelentős gazdagodást fog eredményezni. Ezt bizonyítja a Gyöngyösbokréta szemle is, ami már az összefogás jegyében jött létre. De az első lépések után máris további terveik vannak. Az egyik faluban a szórakoztató zenekarok szemléjét szervezik meg, a másikban a tanulók kulturális tevékenységét, a harmadikban a népdalénekesekét stb.

*

A MATICA SRPSKA áprilisban tartott tisztújító közgyűlésén igen nagy vita alakult ki két boszniai szerb író felvétele körül, végül nem vették be őket a Matica srpska tagjai közé, s ez az esemény érthetően nagy visszhangra talált a kulturális közvéleményben. Foglalkozik vele, illetve az esemény kapcsán a Matival a belgrádi *Književne novine* vezércikke is:

Öszintén és nyíltan be kell vallani — kezdi a cikkíró —, hogy a Matica srpska ez a régies, de érdemes kulturális intézmény olyan helyzetbe került, amely nem irigylésre méltó: hogy megcáfolja azokat az inszINUÁCIÓKAT és szemrehányásokat, amelyek szerint nacionalista vízekre evez, kénytelen volt, a kulturális vendéglátás minden szép szokásával ellentétben, olyan lépést elkövetni, amely egyenlő a nemzeti diszkriminációval: visszautasította két olyan írónak a főlvételeit, akiknek pedig semmi közük sincs a nacionalista túlkapásokhoz, de ahhoz a nemzethez tartoznak, amelyiknek a neve a Matica srpska elnevezésben is benne foglaltatik. Ebben a pillanatban ennél nagyobb paradoxont el sem lehet képzelni, mint ahogy nagyobb igazágtalanságot sem lehetett volna elkövetni a teljesen ártatlan írókkal szemben.

A cikkíró ezután tér át a Matica srpska helyzetéből adódó kérdésekre. Hogy történhetett ez meg? — teszi fel a kérdést, és így válaszol:

Világos, hogy az okok a Matica srpska meghatározatlan helyzetében rejlenek, abban a tényben, hogy nem illeszkedett hozzá a mai társadalmi és kulturális törekvésekhez, a hagyomány iránti hibrid viszonyban, de kulturális politikánk azon kérdéseinek a megoldatlanságában is, amelyek a nemzetek közti viszonyok területére hatolnak be...

A cikkíró elismeri, hogy az évtizedek folyamán a Matica srpska tevékenységével jelentős szerepet játszott a szerb nemzeti individualitás megőrzésében és a nemzeti felszabadító célokért folytatott harcban. Ma azonban — folytatja — korunk és viszonyaink már régen új feladatokat állítottak a Matica elé, amiket ez nem volt képes megoldani.

Mi legyen akkor a Matica? — kérdezi tovább a névtelen cikkíró. — Mi a Matica feladata? Szerinte nyíltan ki kell mondani, hogy manapság tarthatatlan mindenféle kulturális autarchiára és adminisztratív keretekbe való bezárkózásra irányuló törekvés, és hogy az intézmény nevére való hivatkozás többé nem lehet sem érv, sem magyarázat a kulturális és nemzeti izolációs kísérletek érdekében.

Ezért a Matica srpska csak akkor tölti be mai küldetését, csak akkor igazolja múltbéli nagy nevét, ha kulturális politikájával, munkájával és összetételével, aktívan fog hozzájárulni egy olyan légkör létesítéséhez, amelyikben egy bármilyen nemzetiségi hovatartozású kimagasló alkotó felvétele nem fog kiváltani semmilyen becsmérlést, és nem is ösztönöz diszkriminációs intézkedésekre...

A Matica srpskában és a körötte vajúdo vita, noha nem újkeletű, mégis fi-

gyelmet érdemel, azt hiszem, az említett cikkben írták le először nyilvánosan: nem kellene-e a Maticának kitárni kapuit minden alkotó számára, tekintet nélkül nemzeti hovartartozására, s nemcsak a vajdaságiaknak . . .

*

A JAPAN YUKIO MISHIMA Hitler, a barátom című színművét mutatták be nemrég Tokióban. A háromfelvonásosnak négy szereplője van: Hitler, Krupp, Röhm, Gregor Strasser, az esemény pedig az 1934-es június 30-i akciókhoz fűződik. Az előadás, mint a kritikusok megjegyzik, igen nagy sikert aratott. Különösen az egyetemista ifjúság körében váltott ki élénk érdeklődést.

Ennek egyik oka, hogy Yokio Mishima az egyik legjelentősebb japán író, s Kawabátával együtt pályázott a Nobel-díjra, de valószínű, hogy maga a téma is érdekli a mai japán ifjúságot. Érdekes azonban, hogy a japán irodalom igen keveset foglalkozik azokkal a szörnyűségekkel, amelyeket a japánok, mint a német fasizmus szövetségesei, a második világháborúban elkövettek.

A színházakban és a filmművészetben is elsősorban a szex és a bűncelekmény az, amelynek segítségével a szerző a feszültséget fokozza. Az 1923-ban született Shusaku Endo nevét azonban éppen azért érdemes megjegyezni, mert elbeszéléseiben figyelemmel kíséri azoknak az embereknek a sorsát — külvárosi szabók, benzinkúti alkalmazottak, tönkrement kórházak orvosai —, akik a kínai háború idején fához kötözték a túsokat, és rajtuk végezték a szuronygyakorlataikat, vagy akik mint orvosok ma sem biztosak abban, hogy nem vennének-e részt ismét azokban a bestiális experimentumokban . . .

A tokiói telefonkönyvben több mint 13 000 bár számát jegyezték be. A szóráskoztató ipar roppant fejlődésének más jelei is vannak. A tizenegymillió világváros 13 Off-Ginza-Theater műsorán a múlt hetekben csak három igazi japán darab szerepelt. Annál több amerikai . . .

*

A ST. DENIS-i Gérard Philippe nevét viselő, nemrég átalakított színház avató ünnepségén a Francia KP PB egyik tagja kifejtette a párt kulturális hitvallását. Az ismert párizsi munkásnegyedben a volt díszterem helyén most egy modern színházat rendeztek be. A snackbar és a kabaré hivatott arra, hogy ezen a sivár vidéken egy közkedvelt gyülekezőhelyet varázsoljon elő.

A PB tagja, különösen a szélső baloldaliak felé célozva, kihangsúlyozta: Mi elutasítjuk azt a tételt, mely szerint van egy külön, a munkásoknak szánt kultúra. Bizonyos emberek minden olyan színdarabot kárhözatra ítélnék vagy legalábbis nem tartanak ajánlatosnak, amelyek nem szolgálják közvetlenül a munkásosztály politikai öntudatra ébredését. Ezek félreismerik a művészet és mindenekelelt a szórakozás fogalmának sajátos jellegét.

Szerinte a marxisták mindkét emberi tevékenységnek (művészet és politika) elismerik a maga sajátosságát és sajátos szociális funkcióját.

Jellemző, hogy erről az eseményről — annyi más párizsi kulturális szenzáció mellett — a külföldi sajtó is tudósított.

*

AZ OSZTRÁK IRODALOM Peter Handke után ismét egy figyelemreméltó névvel jelentkezett. A német kritika igen tekintélyes helyet szentel G. F. Jonke, a klagenfurti születésű (1946) író első regényének. A *Geometrischer Heimatroman*-ban Jonke egy mértani idomokból összerakott falut, illetve ennek főterét mutatja be, a négyyszög alakú teret gondos mértani pontossággal veszik körül az épületek, fák és padok. Ez a falusi tér szolgál az író meditációjának a helyéül. Az ellentmondás az első pillanatban szembetűnik, az író a modern ipari társadalom viszonyairól kíván meditálni, ehhez mégis egy falusi teret és nem egy világvárost választ

ki helyszínül. De hát nem okvetlenül muszáj mindig a gyáriparról, bürokráciáról és tőkéről beszélni, ha ezekre gondolunk. A falu itt csak mint modell jelenik meg, jelképesen, a külvilágtól elzárta, kintről hír alig érkezik, s a falusiak sem merészkednek ki, mert rémhírek keringnek, hogy az erdőben... Mindezt két szemlélőn keresztül tudjuk meg, akik a faluban tartózkodnak, át akarnak vágni a téren, de ez sehoggy sem sikerül nekik, így nem marad más hátra, mint hogy figyeljék az embereket, a teret, a tér lassú változását, hallgassák a beszédüket...

A kritika szerint a faluban történő események kevésbé érdekesek, mint maga a falunak a modellje, vagyis amit ez jelent. Mert — mutat rá a kritika — noha a *Heimatroman* végtelenül egyszerűnek tűnik, akárcsak az, ami a faluban történik, mégis egy több rétegű és több értelmű képet tükröz, tehát magát a modellt is többféleképpen lehet interpretálni. Az olvasó is a szemlélőkön keresztül, a falusiak sokszor egymásnak ellentmondó interpretációjában értesül a történetekről.

*

JAN ERIK VOLD elbeszéléseit nem ismerem. Hogy mégis a krónikába kerül ennek a fiatal norvég írónak a neve, az elsősorban annak a gondolatnak köszönhető, amelyet német nyelven nemrég kiadott novellás kötetéről, pontosabban ezzel kapcsolatban egyik kritikusa mondott. Ezt írta: „Jan Erik Vold az 1939-es évfolyamhoz tartozik, és úgy vélem, hogy írásmódjának a nyitját elsősorban a nemzedéki hovatarozásban és nem a nemzetiségi eredetben kell keresnünk.”

A gondolat érdekes pedig azért, mert ilyen vagy olyan formában más esetben is felmerült. Ebben a rovatban írtunk a tessini írókról, akik mai törekvéseikben állítólag sikeresen illeszkednek be az európai modern irodalom áramlataiba, noha a háború előtt kimondottan regionális jellegű irodalmuk volt. Hasonló jelenségnek, illetve folyamatnak lehetünk tanúi alighanem nálunk is; a fiatal és nemcsak a fiatal vajdasági magyar írók is igyekeznek elsajátítani, felhasználni a modern irodalom vívmányait.

Úgy látszik, ezek a törekvések általában jellemzik a mai írónemzedéket, a könyvnyomtatás és a kommunikációs eszközök fejlettsége viszont rendkívüli módon segíti és minden bizonnyal serkenti is a megvalósulást. Nem tudni, mennyire lesz tartós ez a folyamat, és milyen igazi művészi eredményeket hoz, annyi azonban bizonyos, hogy összhangban van — kifejezi ezt — korunk emberének integrációs álmaival, vágyaival.

Ki tudja, valaha talán majd nem különféle nemzeti irodalmakat tanulnak a diákok; a kritikusok és az irodalomtörténészek nem nemzetiségük szerint osztályozzák az írókat, nem a nemzeti határ lesz a legerősebb kapocs, ami összefogja őket, hanem a nemzedékek, korosztályok szerint kialakuló. A mai fiatal írónemzedék — alkosson Oslóban vagy Athénban — már mintha kimondatlanul és megfogalmazatlanul, de ösztönösen is ezen a programon, ennek az integrációs eszmének a megvalósításán munkálkodna.

*

A PERUI IRODALOMRÓL nem sokat tudunk. Sem a régít, sem a mait nem ismerjük. A fiatal perui író, Mario Vargas Llosa regényét, a *Zöld ház*at pedig nyilván jó lenne elolvasni. Nemcsak azért, mert a kritika igen kedvezően fogadta, de azért is, mert a spanyol nyelven író fiatal perui regénye állítólag reprezentálja az egész újabb latin-amerikai irodalmat.

Ezek, a regényben kifejezésre jutó és általánosítható jegyek pedig: a pszichológizálás helyett inkább szociológizálás, a regényhősöket előszeretettel választják az alsóbb néprétegekből, az írók művészeti felkészültsége magas színvonalú. A *Zöld ház* hősei a nagyvárosi civilizáció és az őserdők elmaradott világa közötti feszültségben őrlődnek. A városiak meghódítják az őserdőt, hogy kizsákmányolják az indiánusokat, ezek meg szökdősnek be a városba és letelepszene a nyomoronyedekben.

A regény cselekménye két helyen játszódik. Az egyik szülővárosának, a tartományi székvárosnak bordélyháza, a másik pedig az őserdő világa, ahol még a kőkorszak kultúrája és a brutalitás virul. A két hely valójában az ország két szélsőségét fogja magába.

Az önéletrajzi forrásból táplálkozó regény meséjét az író a szakszociológia száraz tárgyilagosságával, de a kritika szerint, mégis bámulatos intenzitással írja le.

Ákár első könyve, *A város és a kutyák*, amely huszonhat éves korában ismertté tette nevét, s amely az elembertelenedés szadista módszereit írja le, Vargas Llosa újabb regénye is egy olyan társadalmat mutat be, amelyben az erőszak az úr.

*

A FELNŐTTKÉPZÉSRŐL mostanában nálunk igen sokat tárgyalnak, igaz, újabban elsősorban az írástudatlanság elleni küzdelem került előtérbe, köztársaságunkban legalábbis. Ennek a küzdelemnek az eredményessége teremti meg azonban majd az előfeltételt a modern felnőttképzéshez.

A háború utáni gyors ipari fejlődés, s a szakmunkások hiánya tette elsősorban szükségessé nálunk a felnőttképzés különféle formáinak kialakítását. Ezt a munkát legtöbb helyen a munkásegyletek végezték, a népegyletek feladata inkább az volt, hogy emeljék a polgárok kulturális színvonalát. Ezt a feladatát váltakozó sikerrel végezte, rendszerint a rendelkezésre álló anyagi eszközöktől és szakemberektől függően.

A felnőttképzésről tartott montreali II. világtalálkozó kimondotta: A felnőttképzés abszolút szükségletté vált. Egy hallatlan gyorsasággal változó világban nem lehet megengedni, hogy az emberek milliói a néhány éves elemi iskola után életük hátralevő részében az oktatásból ki legyenek rekesztve. Korunk megköveteli az állandó oktatást, azaz a szakadatlan továbbképzést... A felnőttképzés éppen ezért az oktatási rendszer integrális része kell hogy legyen. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az egyes országokban erre a célra sokkal több pénzt kell fordítani, mint amennyit most költenek.

Ez szinte minden országra vonatkozik, mert noha az első világháború után gyors fejlődésnek indult, a felnőttképzés csak Angliában és a skandináv országokban elégíti ki a szükségleteket. A svéd kormány például évente nem kevesebb mint 37,6 millió koronát költ polgárai továbbképzésére, az angoloknál pedig a költségek 80 százalékát fedezik.

*

EROS SEQUI a *Komunist* május elseji számában a szerbhorvát, illetve horvát-szerb nyelv körüli vitához fűz néhány megjegyzést, s noha, mint maga mondja, nem akar beleavatkozni azokba a dolgokba, amelyek nem az ő kompetenciájába tartoznak, mégis érdemes felhívni a figyelmet egy-két gondolatára. Mivel Jugoszláviában élő olasz íróról van szó, érthető, hogy párhuzamot von az olasz nyelv bizonyos problémái és a nálunk most folyó vitában érintett dolgok között.

Többek között azt mondja: Ez az írás valakit esetleg olyan következtetésre vezethet, hogy én mint be nem avatott nem értem a szerb és a horvát, illetve a szerbhorvát nyelvi érzékenységet. Nem értem őket, már azért sem, mert megszoktam, hogy nem teszek különbséget például a lombard (amelynek nagy dialektusirodalma van) és a toscanai nyelv között, nem hördülök föl, ha a milánói és az olasz közötti különbség nagyobb, mint az olasz és valamilyen idegen nyelv közti különbség...

Beismerem, hogy nagyon nehezemre esik, mikor állandóan ismételnem kell a szerbhorvát és horvátszerb kifejezéseket, csakhogy kielégítsek bizonyos, hogy úgy nevezzük, politikai szempontokat; egyszerűbb és természetesebb azt mondani, szerb vagy horvát, és azt hiszem, mindenkire rá kell hagyni, hogy teljesen szabadon használja azt a nyelvet, amelyiket akarja, és amelyben hisz, és amit ízlése szerint szeret. A mind gyakoribb kapcsolatok, a gazdasági integráció, a házasságok, a

kölcsönös ismeretségek és a jólét ki fog hatni a lingvisztikai döntésekre is minden szerződésnél erősebben, miközben a nép és az értelmiségiek nem fognak mindig megegyezni egymással.

Sequi szerint káros minden nyelvi bezárkózás, a mai gyors változások korában a nyelv csak úgy tud lépést tartani a fejlődéssel, csak úgy menekülhet meg az elvidékiesedés elől, ha kinyílik a nemzetközi áramlatok felé.

HÍD IRODALMI, MŰVESZETI ÉS TARSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYOIRAT. — 1969. MÁJUS. — KIADJA A FORUM LAPKIADÓ
VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSEG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD.
VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSEGI FOGADOÓRAK:
MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRAIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK
MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 657-1-255-ös
FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A
HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DÍJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—,
FEL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— DINÁR, KÜLFÖLDRE
EGY ÉVRE 37,50, FEL ÉVRE 18,75 DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY
ÉVRE 3.— DOLLÁR, FEL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KESZÜLT A
FORUM NYOMDÁJÁBAN NOVI SADON

böndör pál

TIPOPOÉZIS

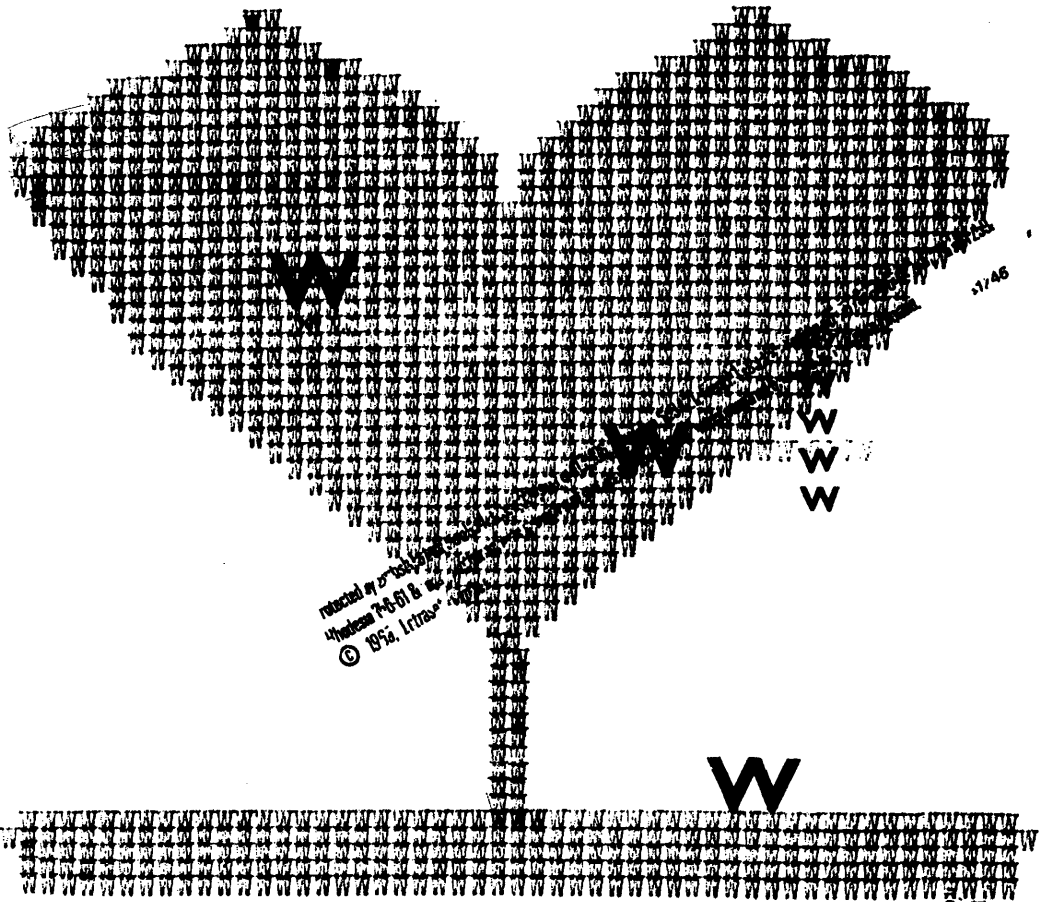
PPPOÉZIS

OOOO

EEEE

ZZZ

IS

reproduced by permission of
Wadsworth Publishing Co.
© 1954, Litho. 4/57

1746

W
W
W

W

Rhodesia

1965

1965

1965

1965

1965

Limben

1965

miféte egyensúly?

EEEEEE
EEEEEE
EEEEEE
EEEE E
EEEEEE


```

A A B      D D
  B      D -
  B      D D
  B      C D D
A A ~ B C C D D
  O O P R R
  O O P Q R R R
    P R R R
    P Q R R R S S T T
    P Q R      S S S T T T

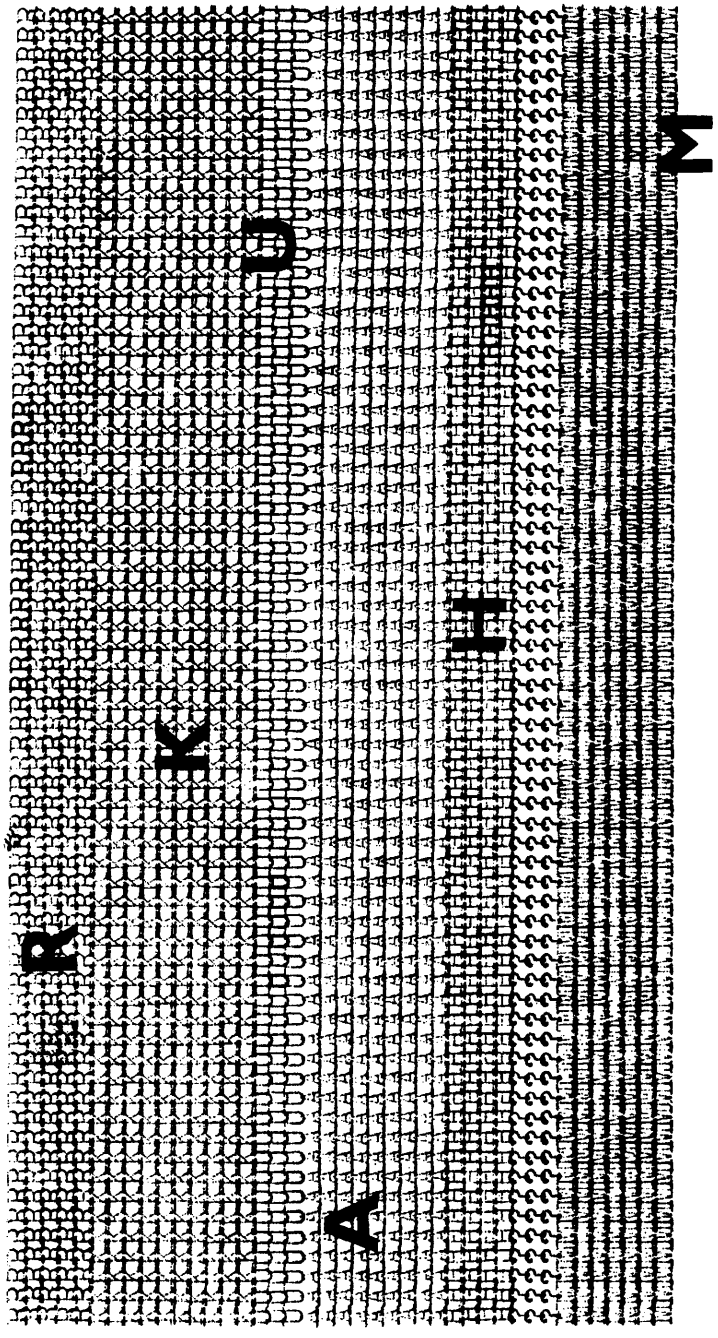
```

K L I

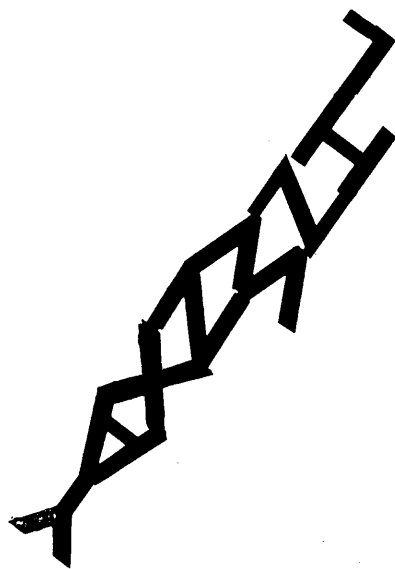
```

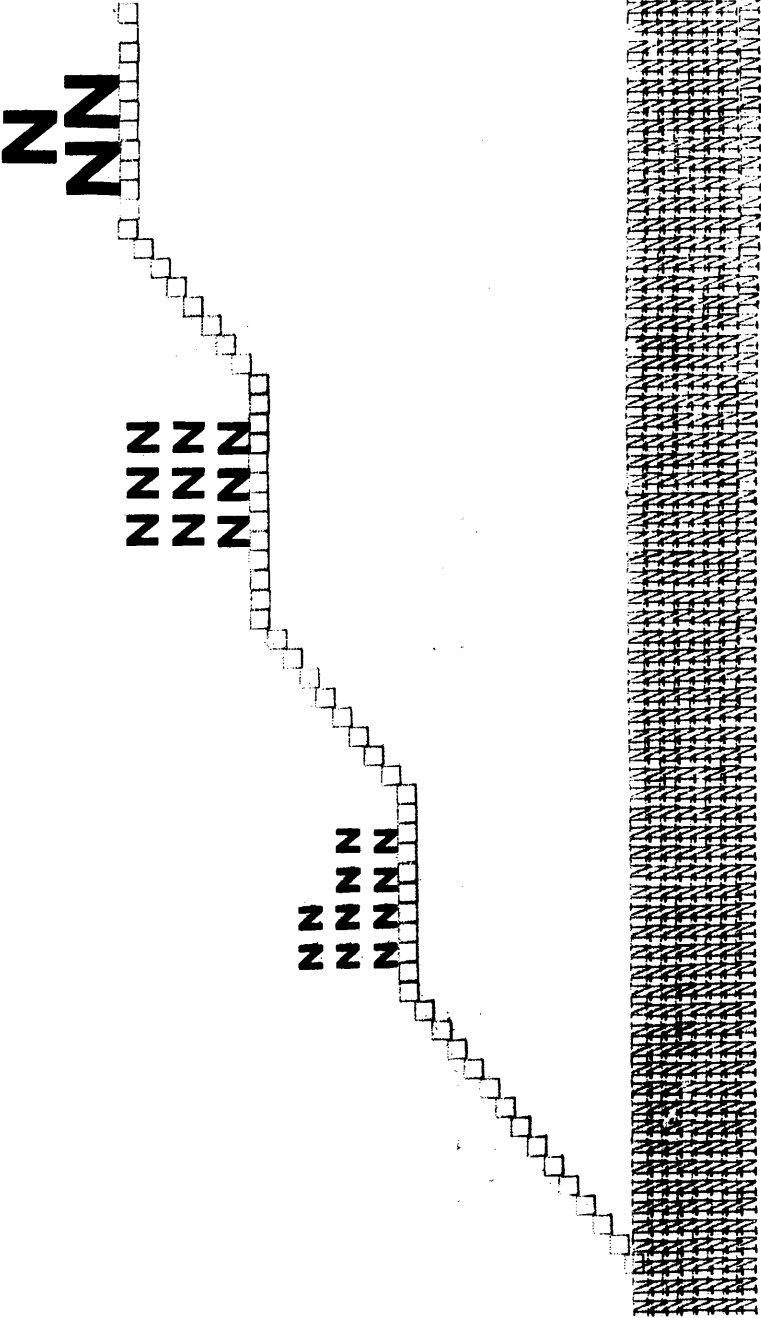
      T U V
      T U V
      U V
      T U V
      S S S T T T
      S S S T T T
      V

```


rétegződés

hierarchia

A

ZZTTTRTKKHFFXXSMMHH

B

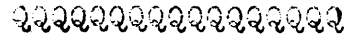
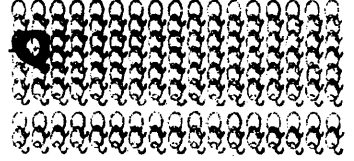
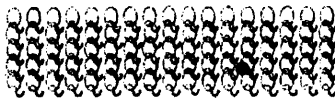
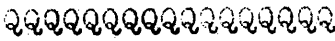
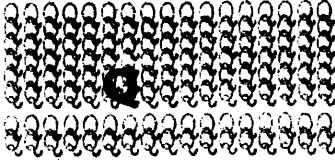
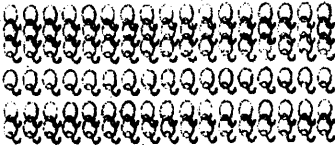
T T T
T T T
T T T

T T T
T T T
T T T

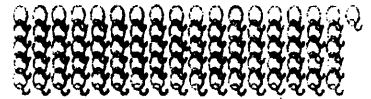
T T T
T T T
T T T

F F F
F F F
F F F

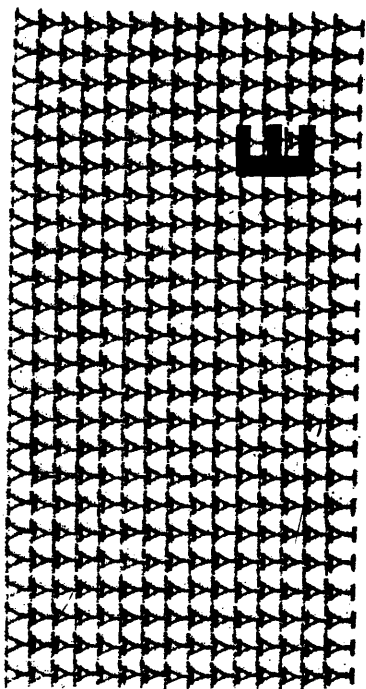
I

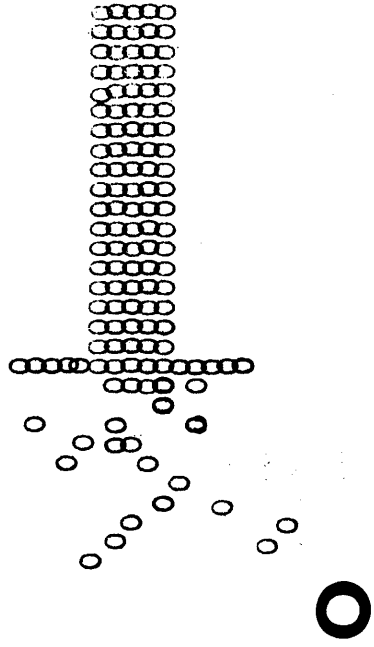
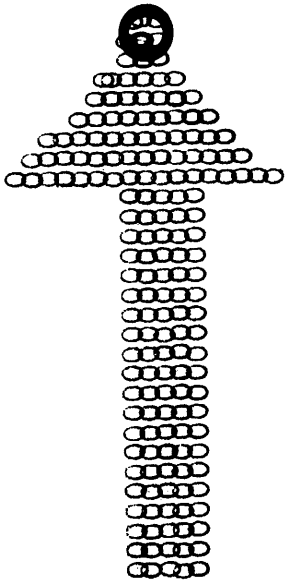
Q

határozatlanság

idegen elem

vesztett hadállás

